

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2015. Цей переклад було замовлено за підтримки Цільового фонду «Права людини» Ради Європи (www.coe.int/humanrightstrustfund). Він не є зобов'язальним для Суду. Для отримання додаткової інформації див. повне посилання на авторське право в кінці цього документа.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court. For further information see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2015. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyright/droits d'auteur à la fin du présent document.

ВЕЛИКА ПАЛАТА

СПРАВА «SARGSYAN ПРОТИ АЗЕРБАЙДЖАНУ»

(Заява № 40167/06)

РІШЕННЯ
(по суті)

СТРАСБУРГ

16 червня 2015 року

Це рішення є остаточним, проте воно може зазнати редакційної правки

У справі «Sargsyan проти Азербайджану»

Європейський суд з прав людини, засідаючи Великою палатою у складі:

Дін Шпільманн (Dean Spielmann), *Голова*,
Жозеп Касадеваль (Josep Casadevall),
Гвідо Раймонді (Guido Raimondi),
Марк Віллігер (Mark Villiger),
Ізабель Берро (Isabelle Berro),
Інета Зіемеле (Ineta Ziemele),
Бошт'ян М. Зупанчіч (Boštjan M. Zupančič),
Альвіна Гюлум'ян (Alvina Gyulumyan),
Ханлар Гаджієв (Khanlar Hajiyev),
Георге Ніколау (George Nicolaou),
Луїс Лопес Герра (Luis López Guerra),
Ганна Юдківська (Ganna Yudkivska),
Пауло Пінто де Альбукерке (Paulo Pinto de Albuquerque),
Ксенія Туркович (Ksenija Turković),
Егідіус Куріс (Egidijus Kūris),
Роберт Спано (Robert Spano),
Юлія Антоанелла Моток (Iulia Antoanella Motoc), *судді*,

та Майкл О'Бойл (Michael O'Boyle), *заступник секретаря*,
після обговорення у закритому засіданні 5 лютого 2014 року і 22 січня 2015 року,
вносить таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 40167/06) проти Азербайджанської Республіки, поданою до Суду на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) громадянином Вірменії паном Minas Sargsyan (далі – заявник) 11 серпня 2006 року. У 2009 році заявник помер. Згодом заяву підтримала його вдова – пані Lena Sargsyan, 1936 року народження, її син Володимир та його дочки – Tsovinar і Nina Sargsyan, 1957, 1959 і 1966 років народження відповідно. У січні 2014 року пані Lena Sargsyan померла. Vladimir та Tsovinar Sargsyan продовжили підтримувати заяву в Суді від імені заявника.

2. Заявника, якому було надано правову допомогу на безоплатній основі, представляли адвокати з Єревана – пані N. Gasparyan та пані K. Ohanyan. Уряд Азербайджанської Республіки (далі – Уряд) представляв його Уповноважений – пан Ç. Asgarov.

3. Заявник стверджував, зокрема, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан (Gulistan) і в доступі до свого майна в цьому селі або у відшкодуванні за його втрату, а також відмова йому в доступі до свого житла та могил своїх родичів у Гулістані становить триваюче порушення статті 1 Першого протоколу і статті 8 Конвенції. Він також стверджував про порушення статті 13 Конвенції, посилаючись на відсутність доступних ефективних засобів юридичного захисту стосовно згаданих вище скарг. Нарешті, у зв'язку з усіма зазначеними вище скаргами він стверджував, що, на порушення статті 14 Конвенції, зазнав дискримінації за ознаками свого етнічного походження та релігійної приналежності.

4. Заяву було передано на розгляд до Першої Секції Суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду). Уряд Вірменії скористався своїм правом на участь у провадженні відповідно до пункту 1 статті 36 Конвенції. Він був представлений своїм Уповноваженим – паном G. Kostanyan.

5. 11 березня 2010 року Палата Першої секції (засідаючи в такому складі: Крістос Розакіс (Christos Rozakis), Ніна Важич (Nina Vajić), Ханлар Гаджиєв, Дін Шпільманн, Сверре Ерік Йебенс (Sverre Erik Jebens), Джорджіо Малінверні (Giorgio Malinverni) та Георге Ніколау (судді), а також Сьорен Нільсен (Søren Nielsen) (секретар секції)) відмовилася від розгляду справи на користь Великої палати, проти чого не заперечила жодна із сторін у справі (стаття 30 Конвенції і правило 72 Регламенту Суду).

6. Склад Великої палати було визначено відповідно до положень пунктів 4 і 5 статті 26 Конвенції та правила 24 Регламенту Суду. Голова Суду вирішив, що в інтересах належного судочинства ця справа і справа «*Chiragov та інші проти Вірменії*» (заява № 13216/05) мають розглядатися Великою палатою в одному й тому самому складі суддів (правило 24, пункт 2 правила 42 і правило 71 Регламенту Суду).

7. 15 вересня 2010 року в Палаці прав людини у Страсбурзі відбулося відкрите засідання у справі (пункт 3 правила 59 Регламенту Суду), на якому були розглянуті прийнятність і суть заяви.

8. 14 грудня 2011 року Велика палата (засідаючи у складі: Ніколас Братца (Nicolas Bratza), Жан-Поль Коста (Jean-Paul Costa), Крістос Розакіс, Франсуаза Тулкенс (Françoise Tulkens), Жозеп Касадеваль, Ніна Важич, Корнеліу Бірсан (Corneliu Bîrsan), Пеер Лоренцен (Peer Lorenzen), Бошт'ян М. Зупанчіч, Елізабет Фура (Elisabet Fura), Альвіна Гюлум'ян, Ханлар Гаджиєв, Егберт Майєр (Egbert Myjer), Сверре Ерік Йебенс, Джорджіо Малінверні, Георге Ніколау та Луїс Лопес Герра (судді), а також Майкл О'Бойл (заступник секретаря)) оголосила заяву частково прийнятною.

9. Заявник і Уряд подали свої додаткові письмові зауваження щодо суті справи (пункт 1 правила 59 Регламенту Суду). Крім того, відповідні зауваження надійшли від третьої сторони – Уряду Вірменії.

10. 12 вересня 2013 року Суд вирішив запросити фактичну інформацію від Американської асоціації сприяння розвитку науки (далі – AAAS) у рамках її «Програми геопросторових технологій і прав людини» (пункти 1 і 2 Правила A1 Додатку до Регламенту Суду). У листопаді 2013 року AAAS подала висновок «Аналіз супутникових знімків Гулістану високої роздільної здатності, Азербайджан 2002-2012 рр.» (далі – висновок AAAS). Уряд-відповідач звернувся з клопотанням не оприлюднювати деякі знімки. 10 грудня 2013 року це клопотання було задоволено Головою Суду. До матеріалів справи були долучені лише ті частини висновку, які підлягали оприлюдненню.

11. 3 лютого 2014 року Суд переглянув всі відеоматеріали на DVD-дисках, відзняті в Гулістані та на його околицях, які були надані заявником, Урядом-відповідачем та третьою стороною – Урядом Вірменії, а також відповідні частини висновку AAAS.

12. Розгляд справи по суті відбувся у відкритому засіданні в Палаці прав людини у Страсбурзі 5 лютого 2014 року (пункт 3 правила 59).

У засіданні Суду взяли участь:

a) від Уряду:

пан Ч. АСГАРОВ (С. ASGAROV), *Уповноважений Уряду,*
пан М.Н. ШОУ (M.N. SHAW), (королівський адвокат),
пан Г. ЛАНСКИ (G. LANSKY), *представники,*
пан О. ГВАЛАДЗЕ (O. GVALADZE),
пан Г. ТРЕТТЕР (H. TRETTER),
пані Т. УРДАНЕТА ВІТТЕК (T. URDANETA WITTEK), *радники;*

b) від заявника

пан П. ЛІЧ (P. LEACH),
пані Н. ГАСПАРЯН (N. GASPARYAN), *представники,*
пані К. ОГАНЯН (K. OHANYAN),
пан А. АЛОЯН (A. ALOYAN),
пан В. ГРІГОРЯН (V. GRIGORYAN), *радники;*

c) від Уряду Вірменії

пан Г. КОСТАНЯН (G. KOSTANYAN), *Уповноважений Уряду,*
пан Є. БАБАЯН (E. BABAYAN), *представник.*

13. Суд заслухав звернення пана Ліча, пані Гаспарян, пана Грігоряна, пана Шоу, пана Ланскі та пана Костанян.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Передісторія

14. На момент розпаду СРСР Нагірно-Карабахська автономна область (далі – НКАО) була автономною адміністративно-територіальною одиницею Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки (далі – Азербайджанська РСР). Площа НКАО, розташованої на території Азербайджанської РСР, становила 4 388 кв. км. На той час Нагірний Карабах (вірменська назва якого – Арцах) та Вірменська Радянська Соціалістична Республіка (далі – Вірменська РСР) не мали спільного кордону, оскільки між ними пролягала азербайджанська територія, найвужчою ділянкою якої була територія Лачинського району і, зокрема, так званий «Лачинський коридор» – смуга землі менше ніж 10 км завширшки.

15. За даними перепису населення, що проводився в СРСР у 1989 році, чисельність населення НКАО становила близько 189 000 осіб, серед яких етнічні вірмени склали 77 % і етнічні азербайджанці – 22 %, а меншу частину населення склали росіяни і курди.

16. На початку 1988 року у Степанакерті, адміністративному центрі НКАО, а також у столиці Вірменії Єревані відбулися демонстрації з вимогою приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії. 20 лютого 1988 року Рада народних депутатів НКАО звернулася до Верховних Рад Вірменської РСР, Азербайджанської РСР і СРСР з проханням дозволити НКАО вийти зі складу Азербайджану і приєднатися до складу Вірменії. 23 березня це прохання було відхилено Верховною Радою СРСР. У червні воно також було відхилено Верховною Радою Азербайджану, тоді як Верховна Рада Вірменії проголосувала за приєднання НКАО.

17. Демонстрації із закликами про приєднання НКАО до Вірменії тривали протягом усього 1988 року. У Лачинському районі на дорогах з'явилися блокпости і відбувалися напади. Сутички призвели до численних жертв і потоку біженців, яких налічувалося сотні тисяч з обох сторін: одні тікали з Вірменії до Азербайджану, інші – з Азербайджану до Вірменії. 12 січня 1989 року з огляду на ці події Уряд СРСР прийняв рішення про переведення НКАО під пряме управління Москви. Однак 28 листопада того ж року повноваження з управління областю повернули до Азербайджану. Через кілька днів після цього, 1 грудня, Верховна Рада Вірменської РСР і обласна рада Нагірного Карабаху прийняли спільну резолюцію «Про возз'єднання Нагірного Карабаху з Вірменією».

18. На початку 1990-х років, у зв'язку з ескалацією конфлікту, у Баку та Нагірний Карабах були введені радянські війська і в НКАО був оголошений надзвичайний стан. Але запеклі сутички між вірменами та азербайджанцями продовжувалися, і час від часу відбувалося втручання радянських військ.

19. 30 серпня 1991 року Азербайджан проголосив незалежність від Радянського Союзу. Згодом це було закріплено у прийнятому 18 жовтня 1991 року Конституційному Акті про державну незалежність Азербайджанської Республіки. 2 вересня 1991 року Рада народних депутатів НКАО проголосила створення «Нагірно-Карабахської Республіки» (далі – «НКР»), до складу якої увійшла територія НКАО та Шаумянівського району Азербайджану, а також про свій вихід з-під юрисдикції Азербайджану. 26 листопада 1991 року Парламент Азербайджану скасував існуючу раніше автономію Нагірного Карабаху. На референдумі, проведеному 10 грудня 1991 року в Нагірному Карабасі, 99,9 % громадян, які взяли у ньому участь, проголосували за відокремлення від Азербайджану. Водночас азербайджанське населення бойкотувало референдум. Того ж місяця відбувся розпад Радянського Союзу і радянські війська почали виходити з регіону. Військовий контроль над Нагірним Карабахом швидко перейшов до карабахських вірмен. 6 січня 1992 року, посилаючись на результати референдуму, «НКР» підтвердила свою незалежність від Азербайджану.

20. На початку 1992 року конфлікт поступово переріс у широкомасштабну війну. Наприкінці 1993 року озброєні формування етнічних вірмен встановили контроль майже над всією територією колишньої НКАО, а також над сімома прилеглими азербайджанськими районами (Лачінським, Кельбаджарським, Джебраїльським, Кубатлінським і Зангеланським районами та над значною частиною територій Агдамського і Фізулінського районів).

21. 5 травня 1994 року Вірменія, Азербайджан і «НКР» за посередництва Росії підписали угоду про припинення вогню (Бішкекський протокол). 12 травня вона набула чинності.

22. Згідно з доповіддю «Сім років конфлікту в Нагірному Карабасі», яка була оприлюднена організацією «Human Rights Watch» у грудні 1994 року, у період з 1988 по 1994 рік приблизно 750 000 – 800 000 азербайджанців були змушені покинути Нагірний Карабах і сім прилеглих до нього районів Азербайджану. За інформацією органів влади Вірменії зареєстровано 335 000 вірменських біженців з Азербайджану і 78 000 внутрішньо переміщених осіб (з районів Вірменії, що межують з Азербайджаном).

В. Ситуація, що склалася на сьогодні

23. За даними Уряду Вірменії «НКР» контролює 4 061 кв. км території колишньої Нагірно-Карабахської автономної області. Хоча дані щодо площі частини територій двох районів, захопленої «Нагірно-Карабахською Республікою», оспорується, загальна площа окупованої території семи районів, прилеглих до «НКР», становить, судячи з усього, 7 500 кв. км.

24. На сьогодні, чисельність населення Нагірного Карабаху становить, за деякими приблизними підрахунками, від 120 000 до 145 000 осіб, 95 % яких складають етнічні вірмени. Фактично азербайджанців там вже немає.

25. Політичного врегулювання конфлікту досі не досягнуто. Самопроголошену незалежність «НКР» не визнала ані жодна держава, ані жодна міжнародна організація. Періодичні порушення угоди 1994 року про припинення вогню уздовж кордонів призвели до багатьох людських жертв, а риторика представників офіційної влади залишається ворожою. Крім того, згідно з повідомленнями міжнародних організацій напруженість у регіоні за останні роки посилилася і Вірменія та Азербайджан значно збільшили свої військові видатки.

26. Кілька пропозицій щодо мирного врегулювання конфлікту були відкинута. Проводилися переговори під егідою ОБСЄ (Організації з безпеки і співробітництва в Європі) та її так званої Мінської групи. У листопаді 2007 року в Мадриді група трьох держав-співголів Мінської групи (Франції, Росії і Сполучених Штатів Америки) подали на розгляд до керівництва Вірменії та Азербайджану документ, в якому викладено ряд базових принципів урегулювання конфлікту. У цьому документі, що згодом був удосконалений, міститься, зокрема, заклик до повернення територій навколо Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану, наділення Нагірного Карабаху проміжним статусом, який забезпечує гарантії безпеки і самоврядування, до відкриття коридору між Вірменією та Нагірним Карабахом, визначення в майбутньому остаточного правового статусу Нагірного Карабаху за результатами юридично зобов'язального референдуму, забезпечення права всіх внутрішньо переміщених осіб і біженців на повернення до колишніх місць проживання, а також до надання міжнародних гарантій безпеки та до проведення миротворчої операції. Ідея полягала в тому, що схвалення цих принципів Вірменією та Азербайджаном дало б змогу підготувати всеосяжну і детальну угоду з врегулювання конфлікту. У 2010 році, після інтенсивної човникової дипломатії представників Мінської групи та кількох зустрічей між президентами цих двох держав у 2009 році, цей процес загальмувався. Сторони конфлікту досі не підписали офіційну угоду щодо базових принципів.

27. 24 березня 2011 року Мінська група подала «Доповідь за результатами роботи місії співголів Мінської групи ОБСЄ з оцінки становища на окупованих територіях Азербайджану, прилеглих до Нагірного Карабаху», у резюме якої зазначено таке:

«З 7 до 12 жовтня 2010 року співголови Мінської групи ОБСЄ відвідали сім окупованих територій Азербайджану, прилеглих до Нагірного Карабаху (далі – НК), з метою оцінки існуючого там загального становища (зокрема гуманітарних та інших проблем). До співголів приєдналися особистий представник діючого голови ОБСЄ та його співробітники, які здійснювали матеріально-технічне забезпечення місії, два експерти з Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та один член місії з встановлення фактів Мінської групи ОБСЄ 2005 року. Це була перша з 2005 року місія, відряджена міжнародною спільнотою до цих територій, і перший за 18 років візит співробітників ООН.

Проїхавши понад тисячу кілометрів по всіх територіях, співголови побачили незаперечні докази катастрофічних наслідків нагірно-карабахського конфлікту і невдачі в досягненні мирного врегулювання. Міста і села, які існували до конфлікту, покинуті і майже повністю зруйновані. Достовірних даних щодо кількості населення немає, але, за приблизними підрахунками, загальна чисельність населення, яке мешкає в невеликих населених пунктах і в містах Лачін та Кельбаджар, становить 14 000 осіб. За оцінкою співголів, з 2005 року значного зростання населення на цих територіях не спостерігається. Поселенці, більша частина яких – етнічні вірмени, що переселилися на ці території з інших районів Азербайджану, живуть у жалюгідних умовах, у районах з нерозвинутою інфраструктурою, низьким рівнем економічної активності та обмеженим доступом до публічних послуг. Чимало з них не мають документів, що посвідчують особу. Для адміністративних цілей з семи територій, колишньої Нагірно-Карабахської області та інших районів сформовано вісім нових районів.

Суворая реальність ситуації на цих територіях підкріпила переконання співголів у тому, що існуючий статус-кво є неприйнятним і що тільки мирне врегулювання шляхом переговорів може принести перспективу кращого, більш визначеного майбутнього людям, які жили на цих територіях раніше і тим, які живуть там сьогодні. Співголови закликають лідерів усіх сторін утримуватися на цих територіях і в інших спірних районах від будь-якої діяльності, що може зашкодити досягненню остаточного врегулювання конфлікту або змінити характер зазначених районів. Вони також рекомендують вжити заходів для збереження на цих територіях кладовищ і місць відправлення культу, а також чітко визначити статус поселенців, які не мають документів, що посвідчують особу. Співголови мають намір здійснити додаткові поїздки до інших районів, постраждалих від нагірно-карабахського конфлікту, і до складу таких місій включити експертів з відповідних міжнародних установ, які можуть залучатися до забезпечення мирного врегулювання».

28. 18 червня 2013 року президенти держав-співголів Мінської групи ОБСЄ оприлюднили спільну заяву щодо нагірно-карабахського конфлікту:

«Ми, Президенти держав-співголів Мінської групи ОБСЄ – Франції, Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки – підтверджуємо свою рішучість і далі сприяти сторонам нагірно-карабахського конфлікту в досягненні стійкого і мирного врегулювання. Ми висловлюємо глибокий жаль у

зв'язку з тим, що під час переговорного процесу замість того, щоб спробувати знайти рішення, яке б враховувало взаємні інтереси, сторони продовжили домагатися односторонніх вигод.

Ми як і раніше твердо переконані, що положення, викладені в заявах, зроблених нашими державами за останні чотири роки, мають стати основою справедливого і міцного врегулювання нагірно-карабахського конфлікту. Ці положення необхідно розглядати як єдине ціле, адже будь-яка спроба віддати перевагу одним з них перед іншими може унеможливити досягнення збалансованого рішення.

Ми знову наголошуємо, що тільки врегулювання шляхом переговорів може привести до миру, стабільності і примирення, відкриваючи можливості для регіонального розвитку та співробітництва. Застосування військової сили, що вже призвело до нинішньої ситуації конфронтації і нестабільності, не вирішить конфлікт. Відновлення воєнних дій матиме катастрофічні наслідки для населення регіону і призведе до людських жертв, подальших руйнувань, нового потоку біженців та величезних фінансових затрат. Ми рішуче закликаємо керівників усіх сторін підтвердити свою відданість гельсінським принципам, зокрема принципу відмови від застосування сили або погрози силою, принципу територіальної цілісності, рівноправності і самовизначення народів. Ми також закликаємо їх утримуватися від дій і заяв, які можуть призвести до посилення напруженості в регіоні та ескалації конфлікту. Керівникам слід готувати своїх громадян до миру, а не до війни.

Наші держави готові надавати сприяння сторонам, але вони й далі несуть відповідальність за те, щоб покласти край нагірно-карабахському конфлікту. Ми твердо переконані в тому, що подальша затримка в досягненні збалансованої угоди про засади всеосяжного мирного врегулювання неприйнятна, і закликаємо лідерів Азербайджану та Вірменії з оновленою енергією зосередитися на вирішенні питань, які досі залишаються невирішеними».

С. Заявник і майно в Гулістані, яке, як стверджується, перебуває в його власності

29. Заявник, етнічний вірменин, повідомив, що раніше він та його сім'я жили в селі Гулістан Шаумянівського району Азербайджанської РСР. Він стверджує, що в селі він мав будинок з надвірними будівлями.

30. Географічно Шаумянівський район був розташований на північ від НКАО і мав з нею спільний кордон. Цей район не входив до складу НКАО, але згодом «НКР» заявила, що він є частиною її території (див. пункт 19 вище). За твердженням заявника, до конфлікту етнічні вірмени склали 82 % населення Шаумянівського району.

31. У лютому 1991 року Шаумянівський район як окрему адміністративно-територіальну одиницю було ліквідовано та формально включено до складу нині існуючого Геранбойського району Азербайджанської Республіки.

32. У квітні-травні 1991 року з метою, як було заявлено, «перевірки паспортного режиму» та роззброєння місцевих вірменських бойовиків

у районі було проведено військову операцію силами внутрішніх військ та загонів міліції особливого призначення («ОМОН») Азербайджанської РСР. Проте, за інформацією різних джерел, урядові загони, використовуючи як привід офіційну мету операції, депортували вірменське населення з цілого ряду сіл Шаумянівського району, змусивши їх таким чином покинути свої домівки і податися до Нагірного Карабаху або Вірменії. Депортація супроводжувалася арештами та насильством щодо цивільного населення. У 1992 році, коли конфлікт переріс у повномасштабну війну, Шаумянівський район був атакований азербайджанськими військами.

1. Доводи сторін і надані ними докази

33. Стосовно місця проживання заявника та його майна в Гулістані позиції сторін розходяться.

а) Заявник

34. Заявник стверджував, що більшу частину життя до примусового переміщення у 1992 році він прожив у селі Гулістан. На підтвердження своїх слів заявник надав копію свого колишнього радянського паспорта, виданого у 1979 році, з якого видно, що він народився у селі Гулістан. Він також надав своє свідоцтво про шлюб, згідно з яким він та його дружина, яка також народилася в Гулістані, одружилися там у 1955 році. Крім того, за твердженням заявника, він виріс в Гулістані, але потім протягом кількох років був там відсутній, оскільки проходив військову службу і працював у місті Сумгаїт. Через кілька років після одруження він повернувся до Гулістану і жив там до червня 1992 року.

35. При поданні заяви заявник надав копію офіційного документа – технічного паспорта будинку. Згідно з цим документом, датованим 20 травня 1991 року, в Гулістані на ім'я заявника були зареєстровані двохповерховий будинок з надвірними будівлями загальною площею 167 кв. м, а також земельна ділянка площею 2 160 кв. м. Він також надав детальний план основного будинку.

36. Згідно з технічним паспортом на ділянці площею 167 кв. м основний будинок займає 76 кв. м, а різні надвірні будівлі разом з корівником – 91 кв. м. З 2 160 кв. м земельної ділянки 1 500 кв. м займають сад і город. Документ також містить інформацію технічного характеру (наприклад, про використані будівельні матеріали) стосовно основного будинку та надвірних будівель.

37. Заявник пояснив, що землю він отримав з дозволу сільської ради, за рішенням якої земельну ділянку його батька було поділено між ним та його братом. Рішення було зареєстровано в реєстраційному журналі сільської ради. Свій будинок на цій земельній ділянці він разом зі своєю дружиною побудував у 1962-1963 роках, і їм у цьому допомагали родичі і друзі. У цьому будинку вирости їхні четверо

дітей, а він разом з дружиною продовжували жити у ньому, допоки в червні 1992 року були змушені покинути його. Заявник також повідомив, що в Гулістані він працював вчителем середньої школи, що заробітна плата вчителя становила лише частину його доходів, тоді як іншу частину становили доходи від землеробства і тваринництва, якими він займався на своїй землі, і що його дружина з 1970-х років працювала в колгоспі села.

38. На додаток до зазначених вище технічного паспорта та плану будинку заявник надав фотографії будинку та письмові пояснення, датовані серпнем 2010 року, від двох колишніх посадових осіб сільської ради – пані Khachatryan та пана Meghryan. Пані Khachatryan повідомляє, що була секретарем сільської ради з 1952 по 1976 рік. Вона підтверджує той факт, що сільська рада дала дозвіл на поділ земельної ділянки його батька заявником та його братом. І пані Khachatryan, і пан Meghryan, який повідомляє, що протягом кількох років у 1970 роки був членом виконавчого комітету сільської ради, стверджують, що рішення про виділення земельних ділянок селянам реєструвалися у відповідному журналі сільради. У цілому ряді інших письмових пояснень, датованих травнем 2010 року, які подані членами сім'ї заявника (зокрема його дружиною, їхніми двома дітьми та його зятем), їхніми колишніми сусідами і друзями з Гулістану, міститься опис села і підтверджується той факт, що заявник був вчителем середньої школи і мав у селі земельну ділянку та двохповерховий будинок. Вони також підтверджують, що до будинку заявника, в якому він разом із сім'єю жив до червня 1992 року, належали кілька надвірних будівель, а також сад і город.

39. Заявник розповів, що на початку 1990-х років Уряд Азербайджану здійснював блокаду Шаумянівського району. У 1992 році збройні сили почали наступ на територію району. У червні 1992 року війська Азербайджану здійснили атаку безпосередньо на село Гулістан. З 12 до 13 червня 1992 року село зазнало потужного бомбардування. Жителі села, серед яких був заявник та члени його сім'ї, покинули село, побоюючись за своє життя. У згаданих вище поясненнях багатьох свідків також описується блокада Шаумянівського району, що здійснювалася протягом конфлікту, атака на село та втеча його жителів.

40. Заявник разом зі своєю сім'єю втік до Вірменії. Згодом заявник та його дружина жили в Єревані як біженці. У 2002 році заявник набув громадянство Вірменії. З 2004 року він тяжко хворів і 13 квітня 2009 року помер в Єревані.

б) Уряд-відповідач

41. Уряд-відповідач доводив, що неможливо перевірити той факт, чи справді заявник жив у селі Гулістан і мав там якесь майно. У

відповідних органах Геранбойського району немає жодних документів за період з 1988 року по теперішній час стосовно земельної ділянки, будинку та інших будівель, які нібито належать заявнику. До того ж, відповідні архіви в колишньому Шаумянському районі, у тому числі архіви відділу державної реєстрації актів цивільного стану та паспортної служби, були знищені під час воєнних дій. На сьогодні в архівах Геранбойського району немає жодних документів стосовно заявника.

42. На підтвердження своєї позиції Уряд подав цілий ряд документів, а саме: пояснення від 22 липня 2007 року полковника Maharramov, начальника Геранбойського районного управління внутрішніх справ, який підтверджує, що в колишньому Шаумянському районі архіви відділу державної реєстрації актів цивільного стану та паспортної служби були знищені під час конфлікту; лист з державної служби реєстрації нерухомого майна від 31 липня 2007 року, згідно з яким в архівах відповідного органу району немає жодних документів стосовно майнових прав заявника, про які він стверджує; пояснення від 5 березня 2012 року пана Mammadov, голови Державного комітету по землі і картографії Азербайджанської Республіки, за словами якого згідно із Земельним кодексом Азербайджанської РСР рішення про виділення землі були уповноважені приймати лише виконавчі комітети рад народних депутатів районів і міст.

D. Ситуація, що склалася в Гулістані

43. Позиції сторін розходяться і стосовно нинішньої ситуації в Гулістані. Уряд Вірменії як третя сторона у провадженні також подав зауваження з цього питання.

1. Доводи сторін

а) Заявник

44. Стосовно ситуації в Гулістані заявник стверджував, що село перебуває під контролем Азербайджанської Республіки і що, зокрема, позиції її сил розташовані в самому селі та на його околицях. На його думку, немає нічого, що доводило б те, що село Гулістан перебуває на лінії розмежування між військовими підрозділами Азербайджану і «НКР», як це заявляє Уряд.

45. Під час провадження до винесення ухвали про прийнятність заяви заявник надав анонімне письмове пояснення від старшого офіцера збройних сил «НКР», датоване 11 серпня 2010 року, за словами якого Гулістан де-факто контролюється військами Азербайджану (див. пункти 51 і 58 нижче). Крім того, заявник

стверджував, що його односельці кілька разів намагалися повернутися до села Гулістан, але так і не змогли увійти у село через ризик загинути від куль азербайджанських солдат.

б) Уряд-відповідач

46. Протягом усього провадження у справі Уряд визнавав той факт, що село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджанської Республіки.

47. Аргументуючи свою позицію у зауваженнях, поданих до винесення ухвали про прийнятність заяви, Уряд стверджував, що село Гулістан фактично перебуває на лінії розмежування між військовими підрозділами Азербайджану і Вірменії, яку було визначено угодою від травня 1994 року про припинення вогню. Село покинуте жителями; по обидві боки лінії розмежування розташовані позиції військ обох сторін і значні ділянки вздовж цієї лінії заміновані. Таким чином, Уряд-відповідач позбавлений можливості здійснювати контроль над цим районом і не має доступу до нього.

48. У своїх зауваженнях, поданих після винесення ухвали про прийнятність заяви, Уряд повідомив, що не здійснює достатнього контролю над селом. Посилаючись на свідчення кількох військових офіцерів, які служили на території Геранбойського району і дали пояснення щодо ситуації у селі Гулістан (див. пункт 62 нижче), Уряд стверджував, зокрема, що село, розташоване у V-подібній долині на північному березі річки Інджачай, перебуває на лінії розмежування сторін, тобто з одного боку оточене військовими підрозділами Азербайджану (з півночі та сходу), а з другого – військовими підрозділами Вірменії (з півдня і заходу). Сили Вірменії займають стратегічно вигідні позиції на крутому лісистому схилі південного берега річки, тоді як азербайджанські позиції, які розташовані на її північному нижньому березі, перебувають на відносно відкритій ділянці місцевості. Уряд стверджував, що, по суті, жодна із сторін не здійснює ефективного контролю над селом Гулістан. Це – спірна територія і перебування на ній становить небезпеку. Територія села та його околиць замінована. Часто відбуваються порушення режиму припинення вогню. Тут не залишилося безпечних будівель, адже село перетворилося на руїни і стало безлюдним.

49. Аргументуючи свою позицію під час розгляду справи 5 лютого 2014 року, Уряд наголосив, що село Гулістан зазнає обстрілів з боку позицій військ Вірменії, розташованих на крутому схилі протилежного берега річки. Крім того, Уряд послався на висновок AAAS щодо села Гулістан (див. пункти 74 і 75 нижче), зазначивши, що у висновку підтверджується не лише той факт, що це село знаходиться на території Азербайджану, але й те, що місцевість навколо Гулістану є гористою і що в цьому районі постійно відбуваються воєнні дії, а саме

село зруйноване. Уряд стверджував, що ця місцевість замінована і доступ до неї цивільних осіб не допускається.

с) Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

50. Протягом усього провадження у справі Уряд Вірменії, який взяв участь у провадженні як третя сторона, стверджував, що Уряд-відповідач здійснює повний та ефективний контроль над селом Гулістан.

51. На засіданні Суду 15 вересня 2010 року Уряд Вірменії заперечив твердження Уряду-відповідача про те, що це село перебуває на лінії розмежування сторін. Згадуючи надане заявником анонімне письмове пояснення, датоване 11 серпня 2010 року, від старшого офіцера збройних сил «НКР», який тоді служив неподалік села Гулістан, Уповноважений Уряду Вірменії зазначив, що був особисто присутній під час написання пояснення, і підтвердив його правильність. Спираючись на це пояснення, Уряд Вірменії зазначив, що в районі, про який йдеться, лінією розмежування між військами «НКР» і Азербайджанської Республіки є ущелина, по якій протікає річка Інджачай. Село Гулістан розташоване на північному березі річки і перебуває під контролем азербайджанських військ, позиції яких знаходяться у самому селі та на його околицях, тоді як війська «НКР» розміщені на протилежному боці ущелини. Уряд Вірменії також послався на відеозапис на DVD-диску, наданий Суду заявником у 2008 році (див. пункт 56 нижче), стверджуючи, що людина, яка, як видно на відеокдрах, іде поміж будинків, є азербайджанським військовим. Уряд Вірменії доводив, що ані війська «НКР», ані вірмени не мають можливості доступу до села.

52. У своїх зауваженнях, поданих після винесення ухвали про прийнятність заяви, Уряд Вірменії повідомив ім'я старшого офіцера збройних сил «НКР» на запит Суду. Офіцер, про якого йдеться, – це полковник Армії оборони «НКР» Manukyan. Уряд Вірменії також повідомив, що Уповноважений Уряду, пан Kostanyan, у травні 2012 року з дозволу органів влади «НКР» відвідав територію поблизу села Гулістан. Він одержав матеріали на DVD-дисках і записав розмову з трьома офіцерами «НКР», які розповіли про ситуацію у селі Гулістан та на його околицях (див. пункт 71 нижче). Уряд Вірменії також відповів на запитання Суду щодо твердження, висловленого Урядом Вірменії на засіданні Суду 15 вересня 2010 року про те, що людина, яка – як видно на відеозаписі на DVD-диску, наданому заявником у 2008 році – іде поміж будинків, є азербайджанським військовим. Уряд Вірменії, зазначивши, що не може коментувати особу цієї людини, послався на пояснення військових офіцерів «НКР», за словами яких у селі Гулістан розташовані позиції азербайджанських військ, тоді як цивільних осіб там немає.

53. Під час розгляду справи 5 лютого 2014 року Уряд Вірменії повторив свій опис ситуації в Гулістані. Він також зазначив, що військова присутність Азербайджану в цьому районі також підтверджується висновком AAAS.

2. Докази, подані сторонами

54. На підтвердження своїх відповідних позицій сторони подали велику кількість документальних матеріалів. У нижченаведених пунктах міститься стислий виклад основних доказів.

а) Заявник

(i) Карта Гулістану

55. Карта Гулістану та його околиць: Судячи з усього, це – копія офіційної карти з назвами азербайджанською мовою, на якій видно, що село повністю розташоване на північному березі річки (Інджачай). Позиції азербайджанських військ, про які йдеться, позначені так: одна позиція – усередині села, ще кілька позицій – на його північних околицях, інші також розташовані в кількох місцях на північному березі річки, але на віддалі від неї і, як видно, здебільшого на висотах навколо села.

(ii) Відеоматеріали на DVD-диску

56. DVD-диск, наданий разом із зауваженнями заявника від 21 лютого 2008 року, який містить відеоматеріали, відзняті в Гулістані та на його околицях. Село розташоване на схилі пагорба. Чимало будинків у руїнах, хоча у кількох залишилися неушкодженими дахи. З труб деяких будинків піднімається дим. В якійсь момент з'являється чоловік, який іде поміж руїн. На схилі пагорба, що на деякій відстані від села, видно якісь споруди – напевно, вогневі позиції.

(iii) Пояснення посадових осіб «НКР» та колишніх жителів села Гулістан

57. Лист «міністра оборони НКР» від 14 лютого 2008 року, в якому розповідається про ситуацію на території села Гулістан і стверджується, зокрема, що в селі є кілька постів і вогневих точок азербайджанських військ.

58. Пояснення, датоване 11 серпня 2010 року, складене старшим офіцером збройних сил «НКР», який з 2005 року служить на військовій позиції неподалік села Гулістан (див. стислий виклад пояснення в пункті 51 вище). До пояснення додано намальовану від руки карту села Гулістан та його околиць, а також цілу низку фотографій даної місцевості. Офіцер, який спочатку залишався анонімним, – це полковник Армії оборони «НКР» Manukyan.

Пояснення пана Алоуан (помічника представника заявника), який записав пояснення офіцера «НКР» безпосередньо на місці їхньої зустрічі, тобто на території військової частини неподалік села Гулістан, і який підтверджує зміст пояснень цього офіцера і той факт, що фотознімки робилися з місця розташування військової позиції «НКР».

Пояснення пана Kostanyan, Уповноваженого Уряду Вірменії, у присутності якого старший офіцер «НКР» склав своє пояснення на території військової частини неподалік села Гулістан.

59. Пояснення, датовані березнем 2012 року, від трьох колишніх жителів села Гулістан, які стверджують, що у період з 2002 по 2004 рік безуспішно намагалися повернутися до села Гулістан. За їхніми твердженнями, вони наблизилися до ділянки, розташованої з боку «НКР» по лінії припинення вогню; двоє з них повідомляють, що змогли подивитися вниз на село з висоти Напат (Napat), але військові «НКР», які супроводжували їх, заборонили їм рухатися далі через ризик потрапити під вогонь снайперів противника. Один з них повідомляє, що в бінокль зміг розгледіти у селі низку окопів і військового, який там стояв.

b) Уряд-відповідач

(i) Карти

60. Карта Гулістану та його околиць. На карті видно, що село повністю розташоване на північному березі річки Інджачай і що позиції азербайджанських військ, які також на північному березі річки, головним чином на висотах навколо села. Позиції «НКР» – на південному березі річки, і та з них, що прямо напроти села, є найближчою до нього.

Карта Нагірного Карабаху, надана Урядом Вірменії під час провадження у згаданій вище справі «*Chiragov та інші проти Вірменії*». На карті видно, що село Гулістан знаходиться на самому кордоні «НКР», на північ від річки.

Карта Азербайджану, видана у 2006 році державним комітетом по землі і картографії Азербайджанської Республіки. На карті село Гулістан зображене на самому краї території, окупованої «Нагірно-Карабахською Республікою». Окуповані райони на карті заштриховано і обведено червоною лінією; село Гулістан – на цій червоній лінії, але за межами заштрихованої території, на північ від річки.

(ii) Відеоматеріали на DVD-дисках

61. Два DVD-диски з відеоматеріалами, відзнятими в Гулістані та на його околицях (перший надано у вересні 2008 року, другий – в липні 2012 року). На відеозаписі, який міститься на першому диску,

видно село, розташоване на горбистій місцевості, більшість будинків якого лежать у руїнах, а також якісь споруди на гребені пагорба – напевно, вогневі позиції. На другому диску також містяться відеокадри села (зруйновані будинки і розтрощені сільськогосподарські машини) та навколишньої місцевості; текст, що супроводжує відеокадри, пояснює, зокрема, що село вимерле, що позиції вірменських військ розміщені на лісистому схилі і територія села перебуває під прицілом їхньої великокаліберної зброї, тоді як азербайджанські позиції знаходяться на відстані близько 2,5 км і можуть здійснювати лише візуальний контроль за селом.

(iii) Пояснення азербайджанських військових офіцерів, посадових осіб і жителів сусідніх сіл

62. Пояснення, складені в березні 2012 року шістьма офіцерами азербайджанської армії: полковником Babayev, який у період з 1994 по 1997 рік служив у військовій частині на території Геранбойського району, підполковниками Abdulov, Mammadov, Ahmadov, Abbasov, та Huseynov, які служили у військових частинах на території Геранбойського району в різний час у період з 1999 по 2009 рік. Вони описують ситуацію в селі Гулістан так:

- село Гулістан розташоване на північному березі річки Інджачай;
- позиції азербайджанських військ – на північному березі річки, на схід та північний схід від Гулістану, знаходяться в низовині на відстані 1-3 км від зруйнованого села;
- позиції вірменських військ – на південному березі річки, на захід і південний захід від Гулістану, знаходяться на підвищеній місцевості (крутих схилах, укритих лісом) і мають стратегічно вигідніше розташування; За оцінкою цих офіцерів, найближчі вірменські позиції розташовані на відстані від 200-300 м до 1 км;
- вірменські війська часто порушують режим припинення вогню;
- вони заперечують твердження Уряду Вірменії про те, що азербайджанські військові відремонтували деякі будинки в селі і облаштували там свої позиції;
- азербайджанські позиції і само село перебувають у зоні вогневого ураження (вогнем великокаліберних кулеметів) з боку позицій вірменських військ; отже, вільно пересуватися на цій території бійці не можуть і рухаються лише за визначеними маршрутами;
- у селі немає цивільних осіб;
- більшість будівель (близько 100 будинків) у селі були зруйновані під час воєнних дій. Оскільки з 1992 року в селі немає жителів, будинки занепали, дахи обвалилися і всередині зруйнованих будівель вже вирости дерева. Наразі в селі не залишилося жодної придатної для житла будівлі; після воєнних сутичок вірменські війська замінували

територію цього населеного пункту, і іноді на цих мінах підриваються тварини;

- підполковник Abdulov повідомляє, що спостерігав пересування вірменських військових поміж руїн у південній частині села Гулістан; підполковник Mammadov стверджує, що бачив як вірменські солдати пересувалися від своїх позицій у напрямку річки. Підполковники Abbasov та Huseynov повідомляють, що спостерігали, як вірменські військові руйнують будівлі і використовують отримані таким чином матеріали для зведення своїх укріплень.

63. Інформація, отримана від Міністерства оборони Азербайджану щодо порушень режиму припинення вогню за період з 2003 по 2010 рік, яка свідчить про зростання кількості таких порушень починаючи з 2008 року (20 порушень у 2008 році, 35 у 2009 і 52 у 2010 році), а також про наявність жертв у районі села Гулістан унаслідок вибухів мін (5 серпня 2003 року загинуло 5 солдат) або внаслідок порушень режиму припинення вогню (25 лютого 2005 року загинув один солдат).

64. Лист директора Національного агентства протимінної діяльності, датований 12 липня 2010 року, в якому повідомляється, що територія села Гулістан Геранбойського району «визначається як територія, значною мірою забруднена мінами та боєприпасами, що не вибухнули».

65. Пояснення, складені в березні 2012 року вісьмома жителями сусідніх поселень – села Мешалі і містечка Юхари Агджакенд. Згідно з цими поясненнями село Гулістан покинуте жителями, його околиці заміновано і регулярно зазнають обстрілів з боку вірменських позицій.

(iv) Прес-релізи

66. Два прес-релізи від жовтня 2006 року, видані вірменською організацією, пов'язаною з місією ОБСЄ, яка здійснює моніторинг на лінії розмежування між Нагірним Карабахом і Азербайджаном поблизу села Гулістан.

67. Численні прес-релізи, оприлюднені азербайджанською інформаційною агенцією у період з червня 2010 року по травень 2012 року, в яких згадуються випадки порушення режиму припинення вогню в різних районах, зокрема в районі села Гулістан. Найчастіше в цих прес-релізах використовуються такі формулювання: «Вірменські війська обстріляли протилежні позиції азербайджанських військ з позицій, розташованих поблизу села Гулістан» чи «(...) з позицій на безіменній височині поблизу села Гулістан» або «підрозділи противника обстріляли позиції азербайджанських військ з позицій [...] поблизу села Гулістан Геранбойського району Азербайджану. В одному з цих прес-релізів, датованому 3 березня 2012 року, повідомляється, що «в селі Гулістан Геранбойського району, яке знаходиться на лінії зіткнення сторін, азербайджанський лейтенант

Gurban Huseynov підірвався на міні. Унаслідок цього він втратив ногу».

68. Заява Міжнародної кампанії за заборону протипіхотних мін від 20 вересня 2013 року, в якій висловлюється стурбованість у зв'язку з тим, що органи влади Нагірного Карабаху активізували застосування протипіхотних мін уздовж лінії розмежування між вірменськими і азербайджанськими військами на схід і північ від спірної території.

с) Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

(i) Карта

69. Карта села Гулістан та його околиць, на якій видно, що село повністю розташоване на північному березі річки Інджачай. Позиції азербайджанських військ також розташовані на північному березі річки, у безпосередній близькості від села (на схід і захід від нього та на його північному краї), тоді як позиції «НКР» – на південному березі річки, і найближчою до села є позиція, розташована прямо напроти нього.

(ii) Відеоматеріали на DVD-диску

70. Наданий у липні 2012 року DVD-диск з відеоматеріалами, відзнятими в Гулістані та на його околицях, та записом розмови Уповноваженого Уряду, пана Kostanyan, з трьома офіцерами армії «НКР» на території військової частини неподалік села Гулістан, де вони тоді проходили службу (див. зміст їхньої розмови в пункті 71 нижче). На відеозаписі видно село, більшість будинків якого лежать у руїнах, та навколишню місцевість. Десь наприкінці відеозапису видно, як позаду зруйнованого села пересуваються кілька людей зі стадом овець.

(iii) Пояснення військових офіцерів «НКР»

71. Тексти записаних у травні 2012 року розмов з військовослужбовцями військової частини «НКР», розташованої неподалік села Гулістан, – з її командиром Sevoyan, сержантом Petrosyan та офіцером Vardanyan. Вони повідомляють про ситуацію на місці так:

- у селі є позиції підрозділів азербайджанських військ, які іноді виконують там бойові завдання, але місце їхньої постійної дислокації знаходиться в тилу;
- у селі немає цивільних осіб;
- у самому селі мін немає, але територія навколо нього замінована азербайджанськими військами (вони зазначають, що час від часу на мінах підриваються тварини);

- іноді азербайджанські війська порушують режим припинення вогню; у разі недбалості вони ризикують загинути від куль, випущених з боку азербайджанських позицій;
- було кілька випадків, коли в цей район приходили колишні жителі села Гулістан з наміром відвідати своє село. З огляду на небезпеку потрапити під вогонь снайперської чи іншої зброї з боку азербайджанських позицій вони не дозволяли їм наблизитися до села.

3. Докази, отримані Судом

72. 12 вересня 2013 року Суд звернувся до Американської асоціації сприяння розвитку науки (AAAS) із запитом про надання – у рамках її «Програми геопросторових технологій і прав людини» – висновку щодо таких питань: розташування військових позицій, таких як окопи та фортифікаційні споруди, у селі Гулістан та навколо нього протягом періоду з дати набрання Конвенцією чинності стосовно Азербайджану (15 квітня 2002 року) по теперішній час, а також ступінь зруйнованості будинків у селі та кладовищ села на дату набрання чинності Конвенцією (15 квітня 2002 року).

73. Висновок «Аналіз супутникових знімків Гулістану високої роздільної здатності, Азербайджан 2002-2012 рр.» (далі – висновок AAAS), наданий Суду в листопаді 2013 року. На підставі інтерпретації супутникових знімків високої роздільної здатності, зроблених у 2005, 2009 і 2012 роках, які були отримані з відкритих джерел, у цьому висновку викладено таку інформацію.

74. Стосовно військових споруд у ньому зазначено, що, згідно зі знімками 2005 і 2009 років, у селі та на прилеглий до нього території присутні окопи і земляні насипи, причому за період з 2005 по 2009 рік відбулося нарощування військової присутності, тоді як після 2009 року окопи, напевно, вже занедбані, адже їхнє зображення на знімку 2012 року менш помітне. На території навколо Гулістану помітні ознаки військової діяльності. Після нарощування військової присутності у період з 2005 по 2009 рік, про яке свідчать зображення окопів, земляних насипів, військових споруд і сліди військової техніки, протягом періоду з 2009 по 2012 рік у цьому районі відбувалися подальші зміни в позиціях військ, але іншого роду – окопи і земляні насипи занедбані, але далі збільшується кількість військових споруд і присутність техніки.

75. Що стосується ступеня зруйнованості будинків, то у висновку зазначено, що зруйновано більшість з будинків, яких у селі налічується приблизно 250; під терміном «зруйновано» тут мається на увазі, що вони не вціліли. У висновку зазначається, що через зруйнований стан будинків та рослинність, що розрослася, важко розрізнити контури будівель на поверхні та порахувати їх. У 2005 році вцілілими залишалися близько 33 будинків, тоді як у 2009 році – лише 17, а у

2012 році – 13. У більшості зруйнованих будинків зовнішні і внутрішні стіни збереглися, а дахи обвалилися. Судячи зі стану будинків, можна припустити, що можливою причиною руйнувань була пожежа, але у висновку наголошується, що причину руйнувань неможливо встановити на підставі супутникових зображень, зокрема не завжди можна стверджувати, що будинки зруйновано навмисно чи ненавмисно. На супутникових знімках неможливо розпізнати кладовища. У висновку робиться припущення, що їх не видно через рослинність, яка розрослася.

II. СПІЛЬНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІРМЕНІЇ ТА АЗЕРБАЙДЖАНУ

76. Перед вступом до Ради Європи Вірменія та Азербайджан взяли на себе зобов'язання перед Комітетом Міністрів і Парламентською Асамблеєю Ради Європи вжити заходів для мирного врегулювання нагірно-карабахського конфлікту (див. висновки 221 (2000) і 222 (2000) Парламентської Асамблеї Ради Європи та Резолюції Res (2000)13 і (2000)14 Комітету Міністрів Ради Європи.

У відповідних пунктах висновку 222 (2000) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки Азербайджану на членство в Раді Європи зазначено таке:

«11. Асамблея бере до уваги лист від Президента Азербайджану, в якому він підтверджує прихильність своєї країни до мирного врегулювання нагірно-карабахського конфлікту і наголошує, що вступ Азербайджану до Ради Європи стане головним внеском у переговорний процес і стабільність у регіоні.

(...)

14. Парламентська Асамблея бере до уваги листи від Президента Азербайджану, спікера парламенту, прем'єр-міністра та голів політичних партій, представлених у парламенті, і зазначає, що Азербайджан зобов'язується дотримуватися таких зобов'язань:

(...)

ii. у частині, що стосується вирішення нагірно-карабахського конфлікту:

a. і далі докладати зусиль з урегулювання конфлікту лише мирними засобами;

b. урегульовувати міжнародні та внутрішні суперечки мирними засобами і відповідно до принципів міжнародного права (зобов'язання, покладене на всі держави-члени Ради Європи), рішуче відкидаючи будь-яку можливість застосування сили проти своїх сусідів».

У Резолюції Res (2000)14 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно запрошення Азербайджану стати членом Ради Європи згадуються зобов'язання, взяті на себе Азербайджаном, які викладені у висновку 222 (2000) Парламентської Асамблеї, та запевнення з боку Уряду Азербайджану щодо їх виконання.

III. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Закони Азербайджанської РСР

77. Питання, пов'язані з правом власності заявника, регулюються Конституцією Азербайджанської РСР 1978 року, а також її Земельним кодексом 1970 року та Житловим кодексом 1983 року.

1. Конституція 1978 року

78. Конституція передбачає таке:

Стаття 13

«Оснoву особистої власності громадян Азербайджанської РСР становлять трудові доходи. В особистій власності можуть бути предмети вжитку, особистого споживання, комфорту і підсобного домашнього господарства, жилий будинок і трудові заощадження. Особиста власність громадян і право її спадкоємства охороняються державою.

У користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства (включаючи тримання худоби і птиці), садівництва та городництва, а також для індивідуального житлового будівництва. Громадяни зобов'язані раціонально використовувати надані їм земельні ділянки. Держава і колгоспи сприяють громадянам у веденні підсобного господарства.

Майно, що є в особистій власності або в користуванні громадян, не повинно служити для одержання нетрудових доходів, використовуватись на шкоду інтересам суспільства».

2. Земельний кодекс 1970 року

79. У відповідних положеннях Земельного кодексу зазначено:

Стаття 4. Державна (загальнонародна) власність на землю

«Відповідно до Конституції СРСР і Конституції Азербайджанської РСР земля є державною власністю – спільним надбанням усього радянського народу.

У СРСР земля є виключною власністю держави і надається тільки в користування. Дії, які в прямій або прихованій формі порушують право державної власності на землю, забороняються».

Стаття 24. Документи, що посвідчують право користування землею

«Право землекористування колгоспів, радгоспів та інших землекористувачів посвідчується державними актами на право користування землею.

Форма акта встановлюється Радою Міністрів СРСР відповідно до земельного законодавства СРСР і союзних республік.

Право тимчасового користування землею посвідчується актом, форма якого встановлюється Радою Міністрів Азербайджанської РСР».

Стаття 25. Порядок видачі документів на право користування землею

«Державні акти на право постійного користування землею та акти на право тимчасового користування землею видаються колгоспам, радгоспам, іншим державним, кооперативним і громадським підприємствам, установам та організаціям, а також громадянам виконавчим комітетом районної або міської (міста республіканського підпорядкування) ради народних депутатів, на території якої розташована земельна ділянка, що передається в користування».

Стаття 27. Використання земельних ділянок за цільовим призначенням

«Землекористувачі мають право та зобов'язані користуватися наданими їм земельними ділянками в тих цілях, для яких вони їм надані».

Стаття 28. Права землекористувачів користуватися наданими їм земельними ділянками

«Залежно від цільового призначення земельної ділянки, наданої у користування, землекористувачі мають право в установленому порядку:

- зводити житлові, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі і споруди;
- провадити посіви сільськогосподарських культур, посадку лісових, плодових, декоративних та інших насаджень;
- користуватися сіножатями, пасовищами та іншими угіддями;
- використовувати для потреб господарства наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф і водні об'єкти, а також використовувати інші корисні властивості землі».

Стаття 126-1. Право користування землею у випадку переходу в спадщину права власності на будинок

«У випадках переходу в спадщину права власності на розташований у сільському населеному пункті будинок спадкоємцям, якщо вони не мають права на придбання в установленому порядку присадибної земельної ділянки, їм надається право користування земельною ділянкою, необхідною для утримання цієї будови, в розмірі, визначеному Радою Міністрів Азербайджанської РСР».

Стаття 131. Надання громадянам земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва

«Земельні ділянки для будівництва індивідуального житла і набуття права власності на нього надаються громадянам, які живуть у населених пунктах Азербайджанської РСР, де будівництво особистого житла не заборонено чинним законодавством, із земель міст і селищ міського типу, із земель сіл, які не перебувають у користуванні колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств, із земель державного запасу, а також із земель державного лісового фонду, які знаходяться за межами зеленої зони міст. Земельні ділянки надаються із зазначеною метою відповідно до порядку, передбаченого (...) цим Кодексом.

Індивідуальне житлове будівництво в містах і робітничих селищах здійснюється на нерозподілених землях, використання чи технічна підготовка яких не потребують фінансових витрат, а також, як правило, поруч із залізницями та автомобільними дорогами, які забезпечують регулярне пасажирське сполучення, у формі окремих житлових районів чи поселень».

3. Житловий кодекс 1983 року

80. Стаття 10.3 Житлового кодексу передбачає таке:

«Громадяни мають право мати в особистій власності будинок відповідно до законодавства СРСР та Азербайджанської РСР».

4. Інструкція 1985 року про порядок проведення реєстрації житлового фонду

81. У пункті 2 Інструкції 1985 року міститься перелік документів, які служать підтвердженням права власності на житловий будинок. Інструкція була затверджена наказом Центрального статистичного управління СРСР № 380 від 15 липня 1985. У пункті 2.1 перелічені різні види документів, які є основними документами, що підтверджують право власності на майно.

У пункті 2.2 зазначено, що у разі відсутності основних підтверджувальних документів, право власності на майно може опосередковано підтверджуватися іншими документами, у тому числі:

«документами з технічної інвентаризації – у випадках, коли вони містять точне посилання на наявність у власника належним чином оформленого документа, який посвідчує його право на житловий будинок».

Пункт 2.3 передбачає таке:

«У сільській місцевості, а також у випадках, коли сільське поселення увійшло до складу міста (села) або було перетворене на місто (село), підставою для реєстрації відповідно до цієї Інструкції є погосподарські списки, витяги з них, довідки з виконавчого комітету сільської або районної ради народних депутатів, а також інші документи, що посвідчують право власності на будинки, зазначені в пунктах 2.1 і 2.2 цієї Інструкції».

5. Положення про сільські ради депутатів трудящих Азербайджанської РСР 1958 року

82. За твердженням заявника, ще одним документом, який має стосунок до встановлення його прав власності на земельну ділянку на початку 1960-х років, є Положення про сільські ради депутатів трудящих Азербайджанської РСР від 23 квітня 1958 року (далі – Положення про сільради 1958 року). Уряд не погодився з цим.

У пункті 9 статті 2 цього документа зазначено:

«У галузі сільського господарства сільська рада депутатів трудящих:

(...)

ж) управляє державним земельним фондом сіл, приймає рішення про виділення земельних ділянок з цього фонду і надає їх громадянам під індивідуальну забудову, здійснює контроль за дотриманням законодавства про землекористування».

У пункті 19 статті 2 зазначено:

«У галузі забезпечення громадського порядку та прав громадян сільська рада депутатів трудящих:

(...)

е) реєструє сімейно-майнові поділи колгоспних (селянських) дворів».

В. Закони Азербайджанської Республіки

1. Постанова «Про забезпечення житлом громадян, які вимушено покинули місця постійного проживання (біженців)» 1991 року

83. 6 листопада 1991 року Верховна Рада Азербайджанської Республіки прийняла постанову «Про забезпечення житлом громадян, які вимушено покинули місця постійного проживання (біженців)». У цій постанові йдеться, зокрема, про поширення практики майнових обмінів між вірменами, які покидають Азербайджан, та азербайджанцями, які покидають Вірменію, Нагірний Карабах і прилеглі до нього райони.

Стаття 8

«Доручити радам народних депутатів міст Сумгаїт, Гянджа, Мінгечаур, Євлах, Алі-Байрамлі, Ленкорань, Нафталан, Шекі та районів, а також їхнім місцевим органам виконавчої влади забезпечити житлом у двомісячний строк сім'ї біженців, які мають довіреності або інші документи, що стосуються законного обміну будинками і квартирами, які знаходяться у Вірменії, на будинки і квартири в Азербайджані.

Враховуючи той факт, що значна частина біженців вже обміняли свої приватні будинки на державні квартири у містах, доручити місцевим органам виконавчої влади передати ці квартири у приватну власність біженцям після ухвалення відповідного закону про приватизацію.

Визнати, що житлові об'єкти, побудовані у сільських районах різними міністерствами, установами та організаціями Азербайджанської Республіки після 1988 року з метою забезпечення біженців житлом, є приватною власністю біженців, що заселилися, і доручити місцевим органам виконавчої влади видати цим сім'ям відповідні документи.

Передати нерухомість, що звільнилася, яка була у приватній власності сімей і не була обмінена або продана ними при їхньому виїзді з Республіки, у приватну власність сімей біженців, які прибули до Азербайджанської Республіки і постійно проживають у таких приміщеннях, як компенсацію за житло, яке вони вимушено і не отримавши відшкодування покинули в місцях свого постійного проживання у Вірменії».

84. Постанова 1991 року досі залишається чинною. Окрім цієї постанови, якихось інших нормативно-правових актів стосовно майна, покинутого вірменами, що виїхали з Азербайджану через нагірно-карабахський конфлікт, прийнято не було. Отже, щодо нерухомості, на яку не поширюється зазначена постанова, застосовуються загальні норми права власності, викладені в наступних пунктах.

85. 9 листопада 1991 року в Азербайджанській Республіці було прийнято закони про власність, в яких землю вперше було визначено як об'єкт приватної власності. Однак детально розроблені правові норми щодо приватизації земельних ділянок, виділених громадянам, були запроваджені лише згодом – Законом 1996 року про земельну реформу.

2. Закон 1991 року про власність

86. Закон 1991 року «Про власність в Азербайджанській Республіці» набрав чинності 1 грудня 1991 року. У ньому, зокрема, зазначено таке:

Стаття 21. Об'єкти права власності громадянина

«1. У власності громадянина можуть перебувати:

- земельні ділянки;
- житлові будинки, квартири, дачі, гаражі, предмети домашнього господарства та особистого споживання;
- акції, облігації та інші цінні папери;
- засоби масової інформації;
- підприємства, майнові комплекси у сфері виробництва товарів споживчого, соціального та культурного призначення, за винятком окремих передбачених у законодавчих актах видів майна, які з міркувань державної і громадської безпеки чи відповідно до міжнародних зобов'язань не можуть належати громадянам.

(...)

5. Громадянин, який має у власності квартиру, житловий будинок, дачу, гараж, інші приміщення та будівлі, має право розпоряджатися цим майном на свій розсуд: продавати, заповідати, дарувати, здавати в оренду чи вчиняти щодо нього інші угоди, що не суперечать закону».

3. Земельний кодекс 1992 року

87. Новий Земельний кодекс, який набрав чинності 31 січня 1992 року, містив такі положення:

Стаття 10. Право приватної власності на земельні ділянки

«Земельні ділянки передаються у приватну власність громадянам Азербайджанської Республіки відповідно до клопотань органами виконавчої влади на підставі рішень районної або міської ради народних депутатів для зазначених нижче цілей:

- 1) особам, які постійно проживають на даній території, – для будівництва приватних будинків та підсобних будівель, а також для ведення особистого підсобного господарства;

2) для цілей здійснення діяльності фермами та іншими організаціями, залученими у виробництво сільськогосподарської продукції, призначеної для продажу;

3) для індивідуального й колективного дачного будівництва та будівництва індивідуальних гаражів у межах міст;

4) для будівництва, пов'язаного зі здійсненням господарської діяльності;

5) для зайняття традиційними народними промислами.

Відповідно до законодавства Азербайджанської Республіки земельні ділянки можуть передаватися у приватну власність громадянам також для інших цілей».

Стаття 11. Умови передачі земельних ділянок у приватну власність

«Для цілей, зазначених у статті 10 цього Кодексу, земельні ділянки передаються у власність безоплатно.

Земельні ділянки, надані громадянам для індивідуального й дачного будівництва та будівництва гаражів до дати набрання чинності цим Кодексом, передаються їм у власність.

Право приватної власності або довічного успадкованого володіння земельними ділянками не надається іноземним громадянам або іноземним юридичним особам.

Колишнім власникам землі та їхнім спадкоємцям земельні ділянки не повертаються. Вони можуть набувати право власності на земельні ділянки на підставах, передбачених цим Кодексом».

Стаття 23. Надання земельних ділянок

«Земельні ділянки надаються громадянам, підприємствам та організаціям у власність, володіння, користування або в оренду за рішенням районної чи міської ради народних депутатів відповідно до порядку надання землі та на підставі документації із землеустрою.

Цільове призначення земельної ділянки зазначається в акті про її надання.

Порядок подання та розгляду клопотань про надання або вилучення земельних ділянок, зокрема вилучення земельних ділянок для державних або громадських потреб, визначається Кабінетом Міністрів Азербайджанської Республіки.

Клопотання громадян про надання земельних ділянок розглядаються у строк не більше місяця».

Стаття 30. Документи, що посвідчують право власності на землю, права володіння та постійного користування землею

«Право власності на землю та право володіння і постійного користування землею посвідчується державним актом, який видається районною або міською Радою народних депутатів.

Форма зазначеного державного акта затверджується Кабінетом Міністрів Азербайджанської Республіки».

4. Конституція 1995 року

88. Конституція 1995 року захищає право власності і передбачає відповідальність держави за будь-яку шкоду, спричинену внаслідок незаконних дій або бездіяльності державних органів та їхніх посадових осіб.

Відповідні положення Конституції передбачають таке:

Стаття 29

«I. Кожен має право власності.

II. Жодна форма власності не має переваг. Право власності, у тому числі право приватної власності, охороняється законом.

III. У власності кожного може перебувати рухоме й нерухоме майно. Право власності включає право власника самому або спільно з іншими володіти, користуватися та розпоряджатися майном.

IV. Ніхто без рішення суду не може бути позбавлений своєї власності. Повна конфіскація майна не допускається. Відчуження власності для державних або громадських потреб допускається лише за умови справедливого попереднього відшкодування його вартості.

V. Держава гарантує права спадкування».

Стаття 68

«I. Права особи, яка постраждала від злочину або від зловживання владою, охороняються законом. Постраждала особа має право брати участь у здійсненні правосуддя і вимагати відшкодування завданої їй шкоди.

II. Кожен має право на відшкодування державою шкоди, завданої внаслідок незаконних дій або бездіяльності державних органів чи їхніх посадових осіб».

5. Цивільний кодекс

89. Положення Цивільного кодексу, які були чинними до 1 вересня 2000 року:

Стаття 8. Застосування в Азербайджанській РСР цивільного законодавства інших союзних республік

«Цивільне законодавство інших союзних республік застосовується в Азербайджанській РСР згідно з такими правилами:

1) до відносин, що впливають з права власності, застосовується закон місця знаходження майна;

(...)

4) до зобов'язань, що виникають із заподіяння шкоди, застосовується закон місця розгляду спору, або за клопотанням потерпілого – закон місця заподіяння шкоди; (...)

Стаття 142. Витребування майна із чужого незаконного володіння

«Власник має право витребувати своє майно із чужого незаконного володіння».

Стаття 144. Витребування неправомірно відчуженого державного, кооперативного та іншого громадського майна

«Державне майно або майно колгоспів чи інших кооперативних та громадських організацій, неправомірно відчужене в який би то не було спосіб, може бути витребуване відповідними організаціями від будь-якого набувача».

Стаття 146. Розрахунки при поверненні майна з незаконного володіння

«Витребуючи майно з чужого незаконного володіння, власник також має право вимагати від особи, яка знала або повинна була знати, що її володіння незаконне (недобросовісний володілець), відшкодування всіх доходів, які ця особа здобула або повинна була здобути за весь час володіння; від добросовісного ж володільца – всіх доходів, які він здобув або повинен був здобути з того часу, коли він дізнався про неправомірність володіння або одержав повістку за позовом власника про повернення майна».

Стаття 147. Захист прав власника від порушень, не поєднаних з позбавленням володіння

«Власник може вимагати усунення будь-яких порушень його прав, навіть якщо ці порушення і не були поєднані з позбавленням володіння».

Стаття 148. Захист прав володільців, які не є власниками

«Права, передбачені статтями 142-147 цього Кодексу, належать також особі, яка хоч і не є власником, але володіє майном у силу закону або договору».

Стаття 571-3. Закон, застосований до права власності

«Право власності на майно визначається за законом країни, в якій це майно знаходиться».

Виникнення і припинення права власності на майно визначаються за законом країни, в якій це майно знаходилося на момент, коли мала місце дія чи інша обставина, що послужила підставою для виникнення або припинення права власності, якщо інше не передбачено законодавством СРСР і Азербайджанської РСР».

Стаття 571-4. Закон, застосований до зобов'язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди

«Права і обов'язки сторін за зобов'язаннями, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, визначаються за законом країни, в якій мала місце дія чи інша обставина, що послужила підставою для вимоги про відшкодування шкоди».

90. Положення Цивільного кодексу, чинні з 1 вересня 2000 року:

Стаття 21. Відшкодування збитків

«21.1 Особа, яка має право на відшкодування завданих їй збитків у повному розмірі, може вимагати їх відшкодування у повному розмірі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому розмірі.

21.2 Під збитками розуміють витрати, яких особа, право якої порушено, зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права, яких вона зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна (реальні збитки), а також неотримані доходи, тобто які особа могла б отримати за звичайних умов цивільного обороту, якби її право не було порушене (упущена вигода)».

Стаття 1100. Відповідальність за шкоду, завдану органами державної влади, органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими особами

«Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу місцевого самоврядування або їхніх посадових осіб, зокрема внаслідок прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування незаконного рішення, підлягає відшкодуванню Азербайджанською Республікою або відповідним органом місцевого самоврядування».

б. Цивільно-процесуальний кодекс

91. Положення Цивільно-процесуального кодексу, які були чинними до 1 червня 2000 року:

Стаття 118. Подання позову за місцем проживання відповідача

«Позови подаються до суду за місцем проживання відповідача.

Позови до юридичних осіб подаються до суду за їхнім місцезнаходженням або місцезнаходженням їхнього майна».

Стаття 119. Підсудність справ за вибором позивача

«(...) Позови про відшкодування шкоди, завданої майну фізичних або юридичних осіб, можуть подаватися також за місцем завдання шкоди».

92. Положення Цивільно-процесуального кодексу, чинні з 1 червня 2000 року:

Стаття 8. Рівність усіх перед законом і судом

«8.1 Правосуддя у цивільних справах і господарських спорах здійснюється на засадах рівності всіх перед законом і судом.

8.2 Суд однаково ставиться до всіх учасників судового процесу, незалежно від їхньої раси, віросповідання, статі, походження, майнового стану, службового становища, переконань, приналежності до політичних партій, професійних спілок та інших громадських об'єднань, місця знаходження, підпорядкованості, форми власності та інших відмінностей, не передбачених законом».

Стаття 307. Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення

«307.1 Суд встановлює факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих і майнових прав фізичних та юридичних осіб.

307.2 Суд розглядає справи про встановлення таких фактів:

(...)

307.2.6 факту володіння, користування та розпорядження нерухомим майном на праві власності (...)

Стаття 309. Подача заяви

«309.1 Заяви стосовно встановлення фактів, що мають юридичне значення, подаються до суду за місцем проживання заявника.

309.2 Заяви про встановлення факту володіння, користування та розпорядження нерухомим майном на праві власності подаються до суду за місцем знаходження нерухомого майна».

Стаття 443. Компетенція судів Азербайджанської Республіки у справах за участю іноземних осіб

«443.0 Суди Азербайджанської Республіки мають право розглядати такі справи за участю іноземних осіб: (...)

443.0.6 якщо у справах про відшкодування шкоди, завданої майну, дії чи інші обставини, що послужили підставою для пред'явлення вимоги про відшкодування такої шкоди, мали місце на території Азербайджанської Республіки».

IV. ЗАЯВА, ЗРОБЛЕНА УРЯДОМ-ВІДПОВІДАЧЕМ ПРИ РАТИФІКАЦІЇ КОНВЕНЦІЇ

93. У ратифікаційній грамоті, депонованій Азербайджанською Республікою 15 квітня 2002 року, міститься така заява:

«Азербайджанська Республіка заявляє, що не в змозі гарантувати застосування положень Конвенції на територіях, окупованих Республікою Вірменія, допоки ці території не буде звільнено від окупації».

V. ВІДПОВІДНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

94. Стаття 42 Положення про закони і звичаї суходільної війни (Гаага, 18 жовтня 1907 року; далі – Гаазьке Положення 1907 року) визначає військову окупацію так:

«Територія визнається окупованою, якщо вона фактично знаходиться під владою ворожої армії. Окупація поширюється тільки на ту територію, на якій така влада встановлена і може здійснюватися».

Отже, за змістом Гаазького Положення 1907 року окупація відбувається тоді, коли держава здійснює фактичну владу над територією або частиною території ворожої держави¹. Умова наявності

---

1. Див., наприклад, E. Benvenisti, «Норми міжнародного права щодо режиму окупації» (*The International Law of Occupation*), Oxford: Oxford University Press, 2012, с. 43; Y. Arai-Takahashi, «Правові норми окупації: спадкоємність і зміна норм

фактичної влади загально визнана тотожною умові ефективного контролю.

Вважається, що військова окупація території або частини території відбувається у разі, якщо можна продемонструвати наявність таких її ознак: присутність іноземних військ, які здатні здійснювати ефективний контроль без згоди суверенної держави. Згідно з поширеною думкою експертів неодмінною ознакою окупації² є фізична присутність іноземних військ, тобто окупацію неможливо уявити без «чобіт окупантів» на окупованій території і, отже, здійснення військово-морського або повітряного контролю шляхом військово-морської чи повітряної блокади не є її достатньою ознакою.³

95. Норми міжнародного гуманітарного права прямо не регулюють питання, пов'язані з перешкоджанням доступу до житла чи майна. Однак питання примусового переміщення осіб у межах або за межі окупованої території регулюються статтею 49 Конвенції [№ IV] про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (далі – Четверта Женевська конвенція). Вона передбачає таке:

«Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було

міжнародного гуманітарного права та їх взаємодія з нормами міжнародного права прав людини» (*The law of occupation: continuity and change of international humanitarian law, and its interaction with international human rights law*), Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, с. 5-8; Y. Dinstein, «Міжнародно-правові норми щодо воєнної окупації» (*The International Law of Belligerent Occupation*), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, с. 42-45, §§ 96-102; та A. Roberts, «Перетворювальна воєнна окупація; застосування законів війни і права людини» (*Transformative Military Occupation; Applying the Laws of War and Human Rights*), 100 *American Journal of International Law* 580 (2006) 585-586.

2. Більшість експертів, з якими консультувався МКЧХ у рамках проекту щодо окупації та інших форм адміністративного управління територією іноземної держави, погодилися, що для встановлення окупаційного режиму на окупованій території вона має перебувати «під чоботом окупантів» – див. T. Ferraro, «Окупація та інші форми адміністративного управління територією іноземної держави» (*Occupation and other Forms of Administration of Foreign Territory*), Geneva, ICRC, 2012, с. 10, 17 і 33; див. також згадану вище монографію E. Benvenisti, с. 43ff; V. Koutroulis, «Початок і кінець застосування правових норм окупації» (*Le debut et la fin de l'application du droit de l'occupation*), Paris: Editions Pedone, 2010, с. 35-41).

3. Див. згадану вище монографію T. Ferraro, с. 17 і 137, та згадану вище монографію Y. Dinstein, с. 44, § 100.

евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території.

Окупаційна держава, що здійснює таке переміщення або евакуацію, повинна в межах своїх можливостей максимально забезпечити розміщення осіб, що перебувають під захистом, у належних приміщеннях, а також забезпечити, щоб власне переміщення відбувалось у задовільних умовах з погляду санітарії, здоров'я, безпеки та харчування і щоб члени однієї сім'ї не були розлучені. Одразу після здійснення переміщень або евакуації, про них слід повідомити державі-покровительці.

Окупаційна держава не повинна затримувати осіб, що перебувають під захистом, на території, що є особливо небезпечною у зв'язку з веденням воєнних дій, за винятком випадків, коли це є необхідним для забезпечення безпеки населення або у зв'язку з особливо вагомими причинами військового характеру.

Окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує».

Стаття 49 Четвертої Женевської конвенції поширюється на окуповану територію, хоча конкретних норм, які б стосувалися примусового переміщення на території однієї зі сторін конфлікту, немає. Проте право переміщених осіб на «добровільне та безпечне повернення до своїх домівок або до місць свого звичайного проживання негайно після зникнення причин, що обумовили їх переміщення», вважається нормою міжнародного звичаєвого права (див. норму 132 у «Дослідженні звичаєвого міжнародного гуманітарного права», проведеного Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ))⁴, яка поширюється на будь-яку територію.

VI. ВІДПОВІДНІ МАТЕРІАЛИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ І РАДИ ЄВРОПИ

A. Матеріали Організації Об'єднаних Націй

96. «Принципи з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб» (Комісія з прав людини, Підкомісія із заохочення та захисту прав людини, 28 червня 2008 року, E/CN.4/Sub.2/2005/17, додаток) є найбільш повними принципами вирішення цієї проблеми. Вони також відомі як «Принципи Пінейру» (*Pinheiro principles*). Ці принципи, засновані на існуючих нормах міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, мають на меті служити для держав, установ ООН та ширших кіл міжнародної спільноти міжнародними стандартами і практичними рекомендаціями стосовно

---

4. Див. J.-M. Henckaerts та L. Doswald-Beck, «Звичаєве міжнародне гуманітарне право» (*Customary International Humanitarian Law*), Geneva/Cambridge: ICRC/Cambridge University Press, 2005.

найоптимальніших шляхів вирішення складних юридичних і технічних питань, пов'язаних із реституцією житла та майна.

Вони, зокрема, передбачають:

2. Право на реституцію житла та майна

«2.1 Усі біженці та переміщені особи мають право на повернення їм житла, землі та/або майна, яких їх свавільно або незаконно позбавили, або на отримання компенсації за житло, землю та/або майно, які, згідно з висновком незалежного й неупередженого суду, фактично неможливо повернути.

2.2 Держави мають надавати очевидний пріоритет праву на реституцію як кращому засобу юридичного захисту у справах про переміщення осіб і як одному з ключових елементів відновлення справедливості. Право на реституцію існує як окреме право і не утискається ані фактичним поверненням, ані не поверненням біженців і переміщених осіб, які мають право на реституцію житла, землі та майна».

3. Право на захист від дискримінації

«3.1 Кожен має право на захист від дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, інвалідності, народження або за будь-якою іншою ознакою.

3.2 Держави забезпечують, щоб де-факто і де-юре дискримінація за зазначеними вище ознаками була заборонена і щоб усі люди, у тому числі біженці та переміщені особи, вважалися рівними перед законом».

12. Національні процедури, інститути та механізми

«12.1 Держави запроваджують і підтримують справедливі, своєчасні, незалежні, прозорі й недискримінаційні процедури, інститути та механізми для прийняття і забезпечення виконання рішень щодо вимог про реституцію житла, землі та майна. (...)

(...)

12.5 Якщо існує загальна проблема із забезпеченням верховенства права або якщо держава не в змозі запровадити процедури, інститути й механізми, щоб сприяти процесу справедливої і своєчасної реституції житла, землі та майна, держава звертається до відповідних міжнародних установ з проханням про технічну допомогу та співробітництво для встановлення тимчасових режимів з метою створення в інтересах біженців і переміщених осіб відповідних процедур, інститутів і механізмів, необхідних для забезпечення ефективних засобів юридичного захисту у формі реституції.

12.6 Держави забезпечують включення до мирних угод та угод про добровільну репатріацію умов щодо процедур, інститутів і механізмів реституції житла, землі та майна. (...)

13. Доступність процедур звернення з вимогами про реституцію

«13.1 Кожен, кого було свавільно чи незаконно позбавлено житла, землі та/або майна, повинен мати можливість звернутися до незалежного й неупередженого органу з вимогами реституції та/або компенсації, домагатися прийняття

відповідного рішення та отримати повідомлення про таке рішення. Держави не встановлюють жодних попередніх умов для звернення з вимогами реституції.

(...)

13.5 Держави докладають зусиль для створення у всіх зачеплених районах, де на даний час проживають потенційні заявники, центрів і бюро з розгляду вимог про реституцію. Щоб забезпечити для постраждалих максимальну доступність процедур звернення з вимогами про реституцію, слід уможливити подання таких вимог поштою або за дорученням, а також особисто. (...)

(...)

13.7 Держави розробляють прості й цілком зрозумілі формуляри звернення з вимогами реституції (...)

(...)

13.11 Держави забезпечують надання адекватної і, по можливості, безоплатної правової допомоги (...)

(...»

15. Реєстраційні та облікові документи, що підтверджують право на володіння житлом, землею і майном

«(...)

15.7 Якщо йдеться про масове переміщення людей, коли документальних доказів прав власності або прав володіння виявляється недостатньо, держави можуть виходити з неспростовної презумпції, що особи, які покинули свої будинки в той чи інший період, що характеризувався насильством або лихом, вчинили так з причин, пов'язаних з насильством або лихом, і тому мають право на реституцію житла, землі та майна. У таких ситуаціях адміністративні та судові органи можуть самостійно встановлювати факти, пов'язані з документально не підтвердженими вимогами про реституцію.

(...»

21. Компенсація

«21.1 Всі біженці та переміщені особи мають право на повну й ефективну компенсацію як невід'ємну частину процесу реституції. Компенсація може надаватися у грошовій або натуральній формі. З метою дотримання принципу реституційного правосуддя держави забезпечують, щоб компенсаційний засіб юридичного захисту використовувався лише у випадках, коли фактично немає можливості використати реституційний засіб, коли потерпіла сторона свідомо й добровільно погоджується на компенсацію замість реституції, або коли умови мирного врегулювання, досягнутого шляхом переговорів, передбачають використання реституції у поєднанні з компенсацією.

(...».

В. Матеріали Ради Європи

97. Органи Ради Європи неодноразово розглядали питання реституції майна внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) і

біженців. Особливе значення у контексті справи, що розглядається, мають наведені нижче резолюції та рекомендації:

1. «Вирішення питань, що стосуються майна біженців і переміщених осіб», Резолюція 1708 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи

98. Парламентська Асамблея Ради Європи зазначила, що у становищі переміщених осіб опинилися як мінімум 2,5 мільйона біженців та ВПО в державах-членах Ради Європи, зокрема на Північному і Південному Кавказі, на Балканах і у Східному Середземномор'ї, і що часто особи, які зазнали переміщення, перебувають у такому становищі протягом тривалого часу, не маючи можливості повернення чи доступу до своїх домівок і землі починаючи з 1990-х років і навіть з більш раннього часу (пункт 2). Вона наголосила на важливості забезпечення реституції:

«3. Знищення, захоплення та конфіскація покинутого майна порушує права відповідних осіб, призводить до консервації становища переміщених осіб і ускладнює примирення й досягнення миру. Отже, реституція майна – тобто відновлення прав в інтересах переміщених осіб та їхнього фактичного володіння нерухомістю в колишніх місцях проживання – або виплата компенсацій є способами виправлення ситуації, що необхідно для відновлення прав людини і дотримання верховенства права.

4. Парламентська Асамблея вважає, що реституція є оптимальним способом виправлення ситуації у разі втрати доступу до житла, земельної ділянки та майна і втрати відповідних прав, оскільки лише вона дає можливість вибору між трьома “шляхами довгострокового вирішення” проблеми переміщеної особи: безпечно й гідне повернення до рідного дому, інтеграція особи в суспільство на місці, куди її було переміщено, або облаштування на іншому місці проживання на території цієї країни чи за її межами».

Далі Парламентська Асамблея послалася на документи Ради Європи, зокрема на Європейську конвенцію з прав людини, Європейську соціальну хартію, Рамкову конвенцію про захист національних меншин, а також на підготовлені Організацією Об'єднаних Націй «Принципи Пінейру», та закликала держави-члени вжити таких заходів:

«9. З огляду на наведене вище Асамблея закликає держави-члени вирішувати проблеми з житлом, землею та іншим майном біженців та ВПО, що виникли внаслідок конфліктів, керуючись “Принципами Пінейру”, відповідними документами Ради Європи та Рекомендацією Rec(2006)6 Комітету Міністрів.

10. З огляду на ці важливі міжнародні стандарти та існуючий досвід реституції майна і виконання програм компенсацій, які здійснювалися в європейських державах до теперішнього часу, державам-членам пропонується:

10.1. гарантувати своєчасне й ефективне виправлення ситуацій, пов'язаних з втратою біженцями і внутрішньо переміщеними особами доступу до покинутого ними житла, землі й майна та втратою ними відповідних прав,

незалежно від триваючих переговорів стосовно розв'язання збройних конфліктів чи статусу відповідної території;

10.2. забезпечити, щоб виправлення таких ситуацій здійснювалося у формі реституції – підтвердження юридичних прав біженців і переміщених осіб на їхнє майно та відновленням їхнього безпечного фізичного доступу до такого майна й можливості безпечно володіти їм. У випадках, коли реституція неможлива, має забезпечуватися адекватна компенсація шляхом підтвердження юридичних прав на майно, які існували раніше, та у формі грошової виплати й надання майна, достатнього для відшкодування з врахуванням його ринкової вартості, або в іншій формі справедливого відшкодування;

10.3 забезпечити, щоб біженці та переміщені особи, які до їхнього переміщення не мали офіційно визнаних прав на майно, але, як вважали органи влади, де-факто володіли ним на правомірних підставах, отримали рівний і ефективний доступ до засобів юридичного захисту та можливість виправлення ситуації, пов'язаної з позбавленням їх права володіння цим майном. Це є особливо важливим у разі, якщо особи, про яких йдеться, є соціально вразливими або представниками меншин.

(...)

10.5 гарантувати, що відсутність у своєму житлі осіб, які мають право на проживання у ньому або на його оренду, але були змушені покинути його, вважатиметься обґрунтованою, допоки не буде відновлено безпечні й гідні умови для їхнього добровільного повернення;

10.6 забезпечити наявність швидких, доступних та ефективних процедур звернення з вимогами про відновлення прав. Якщо йдеться про випадки переміщення людей та позбавлення їх права володіння майном, які набули систематичного характеру, мають бути створені спеціальні органи з розгляду їхніх вимог та прийняття відповідних рішень. Такі органи мають приймати рішення за прискореною процедурою, яка передбачає менш жорсткі критерії доведення та спрощений порядок розгляду. Їхня юрисдикція має поширюватися на всі види майна, що мають стосунок до задоволення потреб переміщених осіб, пов'язаних з місцем проживання і забезпеченням засобами до існування, у тому числі на житло, сільськогосподарські угіддя та підприємницьке майно;

10.7 забезпечувати незалежність, неупередженість і компетентність органів з вирішення питань за зверненнями переміщених осіб, у тому числі шляхом відповідної регламентації складу таких органів, що може передбачати можливість участі у них представників іноземних держав. (...).

2. *«Про біженців і переміщених осіб у Вірменії, Азербайджані та Грузії», Резолюція 1497 (2006) Парламентської Асамблеї Ради Європи*

99. У цій резолюції Парламентська Асамблея Ради Європи закликала Вірменію, Азербайджан і Грузію вжити, зокрема, таких заходів:

«12.1. зосередити всі свої зусилля на досягненні мирного врегулювання конфліктів у регіоні з метою створення умов для добровільного повернення

біженців і переміщених осіб до рідних місць із забезпеченням при цьому безпеки цих осіб та поваги до їхньої гідності;

(...)

12.4. вважати пріоритетним завданням забезпечення повернення переміщених осіб і під час переговорів робити все можливе, щоб ці люди змогли безпечно повернутися до рідних місць навіть ще до досягнення всеосяжного врегулювання конфлікту;

(...)

12.15. розвивати практичне співробітництво в розслідуванні долі зниклих без вісті осіб і сприяти поверненню документів, що посвідчують особу, та реституції майна, зокрема з використанням досвіду вирішення аналогічних проблем на Балканах».

3. Рекомендація Rec(2006)6 Комітету Міністрів державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб

100. У цій рекомендації Комітет Міністрів зазначив, зокрема, таке:

«8. Внутрішньо переміщені особи мають право на володіння своєю власністю і майном відповідно до правових норм у галузі прав людини. Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право відновити право власності на своє майно, покинуте у зв'язку з їхнім переміщенням. Якщо внутрішньо переміщених осіб позбавлено власності, таке позбавлення має бути підставою для адекватного відшкодування».

ПРАВО

I. ВСТУП

101. Заявник помер у 2009 році. У своїй ухвалі про прийнятність цієї заяви Суд зазначив, що його вдова пані Lena Sargsyan та їхні діти – Vladimir, Tsovinar і Nina Sargsyan – висловили бажання надалі підтримувати заяву в Суді, і вони мали на це право (див. ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*» [ВП], № 40167/06, §§ 1 і 51, від 14 грудня 2011 року).

102. Згодом представник заявника повідомив, що пані Nina Sargsyan не бажає підтримувати заяву. Вдова заявника, пані Lena Sargsyan, померла в січні 2014 року. Син заявника, пан Vladimir, та його дочка, пані Tsovinar Sargsyan, бажають надалі підтримувати заяву в Суді. Суд вже визнав, що вони мають на це право, і не бачить підстав для відступу від цієї позиції.

103. Крім того, Суд повторює, що у своїй ухвалі від 14 грудня 2011 року про прийнятність заяви він відхилив висунуті Урядом заперечення, а саме: заперечення на підставі заяви Уряду, депонованої разом з ратифікаційною грамотою, а також заперечення з посиланням

на відсутність у Суду компетенції *ratione temporis* та недотримання шестимісячного строку (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», §§ 71, 92 і 147). Суд долучив до суті справи такі заперечення Уряду: по-перше, заперечення з посиланням на відсутність юрисдикції та відповідальності; по-друге, заперечення з посиланням на відсутність у заявника статусу потерпілого у зв'язку з його скаргою стосовно могил родичів і, по-третє, заперечення стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», §§ 76, 99 і 111).

104. Суд вважає за доцільне розглянути питання про вичерпання національних засобів юридичного захисту та про відсутність юрисдикції і відповідальності як окремі розділи, тоді як заперечення Уряду щодо наявності у заявника статусу потерпілого у зв'язку зі скаргою стосовно могил родичів Суд дослідить при розгляді стверджуваного порушення статті 8 Конвенції.

II. ВИЧЕРПАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ

105. Пункт 1 статті 35 Конвенції передбачає таке:

«Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні».

A. Доводи сторін

1. Заявник

106. Щоб довести відсутність у нього необхідності вичерпання національних засобів юридичного захисту, заявник навів три головних аргументи.

107. По-перше, він заявив, що законодавство Азербайджану не передбачає ефективних засобів юридичного захисту, які б на практиці були доступними й достатніми. Він стверджував, зокрема, що Уряд не навів доказів існування таких засобів. Уряд не надав будь-якої конкретної інформації стосовно цивільних справ, нібито порушених у судах Азербайджану за позовами етнічних вірмен. Ці окремо згадані справи стосуються питань спадкування і не мають прямого стосунку до людей, що опинилися у становищі заявника. Тобто, Уряд не навів як приклад жодного випадку, коли б вірменський позивач домогся відновлення своїх прав у ситуації, порівнянній із ситуацією у справі заявника. Крім того, заявник доводив, що позиція, яку зайняв Уряд у

провадженні в Суді, свідчить про те, яким міг би бути результат розгляду справи, якби її було порушено за позовом заявника в азербайджанських судах. За інформацією Уряду, відповідні національні органи влади не мають у своєму розпорядженні документальних доказів про те, що заявник мав якесь майно в селі Гулістан і що він там жив. Отже, звернення з позовом до національних судів Азербайджану не мало б шансів на успіх.

108. Для порівняння заявник послався на ухвалу Суду у справі «*Detoroulos та інші проти Туреччини*» [ВП] (№№ 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04 і 21819/04, ECHR 2010), в якій Суд розробив критерії оцінки ефективності засобу юридичного захисту, призначеного для відновлення прав осіб, які втратили майно й житло у зв'язку з міжнародним конфліктом. Згадані Урядом засоби юридичного захисту не задовольняють жодного з цих критеріїв.

109. По-друге, заявник стверджував, що у справі, яка розглядається, вимога про вичерпання національних засобів юридичного захисту незастосовна, оскільки існує адміністративна практика повторного вчинення діянь, несумісних з положеннями Конвенції, та офіційна терпимість до такої практики з боку державних органів, що робить марними будь-які спроби скористатися існуючими засобами захисту. Посилаючись на документи різних органів Організації Об'єднаних Націй та Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав, заявник стверджував про відсутність у Уряду-відповідача політичної волі забезпечувати захист покинутого майна етнічних вірмен, яке часто захоплюють біженці чи внутрішньо переміщені особи, або надавати компенсацію за нього. Крім того, існує практика ненадання етнічним вірменам доступу до документів, які стосуються їхнього майна. Жодних ознак зміни цього стану речей немає. Заявник також привернув увагу до практичних проблем звернення до азербайджанських судів з позовами. Кордони між Вірменією та Азербайджаном закриті. Оскільки між Вірменією та Азербайджаном немає дипломатичних стосунків, біженці, які є етнічними вірменами, або громадяни Вірменії не мають можливості отримати візи інакше ніж через консульські служби сусідніх країн. Візи надаються лише у зв'язку з офіційними візитами, організованими міжнародними організаціями або дипломатичними місіями. Поштовий зв'язок між цими двома країнами також ненадійний.

110. Нарешті, заявник доводив, що в будь-якому випадку він може не дотримуватися вимоги про використання засобів юридичного захисту з огляду на свої особисті обставини. У 1992 році він мусив покинути село Гулістан, у зв'язку з чим втратив усе своє майно, своє житло та джерело доходів і, таким чином, опинився у незахищеному і вразливому становищі. До того ж, з 2004 року він тяжко хворів.

2. Уряд-відповідач

111. Уряд-відповідач стверджував, що на тій частині території Азербайджанської Республіки, над якою він здійснює ефективний контроль (а село Гулістан не перебуває під таким контролем), ефективні засоби юридичного захисту існують. Перш за все, право власності гарантується статтею 29 Конституції 1995 року. Крім того, стаття 68 Конституції передбачає зобов'язання держави відшкодувати будь-яку шкоду, завдану незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або їхніх посадових осіб. У свою чергу, Цивільний кодекс і Цивільно-процесуальний кодекс містять більш конкретні положення, які захищають як право власності на майно, так і право володіння ним. Передбачено належні процедури, які дозволяють як громадянам, так і іноземцям звернутися до азербайджанських судів з позовом у зв'язку зі шкодою чи збитками, завданими на території Азербайджану (див. докладнішу інформацію у пунктах 88-92 вище в розділі «Відповідне національне законодавство»). Уряд не погодився з твердженням про існування адміністративної практики, яка робить марними спроби скористатися існуючими засобами юридичного захисту.

112. На підтвердження своєї позиції Уряд надав статистичні дані Міністерства юстиції стосовно справ, порушених за позовами етнічних вірмен: наприклад, за період з 1991 по 2006 рік суди першої інстанції у Баку розглянули і винесли рішення у 243 цивільних справах, порушених за позовами етнічних вірмен, 98 з яких пов'язані з житловими спорами. Уряд також надав копії судових рішень у двох справах про спадкування, в яких апеляційні суди ухвалили рішення на користь етнічних вірмен, проживаючих за кордоном. Справа «*Mammadova Ziba Sultan проти Mammadova Zoya Sergeyevna та Mammadov Farhad Tarif*» (рішення Цивільної колегії Апеляційного суду Азербайджанської Республіки від 24 травня 2007 року) стосується спору про спадкування майна, відповідачами в якому є етнічні вірмени – дружина і син померлого, що живуть у Сполучених Штатах Америки. Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, відхиливши його висновок про те, що відповідачів слід вважати недобросовісними спадкоємцями. У справі *Sinyukova, Korovkova та Zaimkina* (справа «*Chagaryan*»; рішення Цивільної колегії Шекінського апеляційного суду від 7 листопада 2007 року) апеляційний суд виніс рішення, яким зобов'язав державну нотаріальну контору міста Мінгечаур видати свідоцтво про право на спадщину на квартиру трьом позивачкам – дочкам етнічного вірмена, проживаючого за кордоном, оскільки визнав, що їх слід вважати такими, що подали заяви про спадщину вчасно. Визнаючи, що ці справи не стосуються ситуацій, порівнянних із ситуацією у справі заявника, Уряд, тим не менш, вважає, що зазначені справи свідчать про можливість ефективного

здійснення вірменами своїх прав в азербайджанській правовій системі при зверненні з позовами стосовно прав власності та інших захищених прав.

113. Тому Уряд дійшов висновку, що він довів наявність ефективних засобів юридичного захисту. Відповідно, саме заявник має продемонструвати, що такі засоби юридичного захисту не є ефективними за даних обставин. Водночас заявник визнав, що не робив жодних спроб скористатися існуючими засобами юридичного захисту і тому не може стверджувати, що азербайджанська правова система не забезпечила його необхідним захистом від стверджуваного порушення його прав.

3. Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

114. Уряд Вірменії акцентував увагу на позиції заявника стосовно існування в Азербайджані адміністративної практики перешкоджання вірменам, які покинули країну під час конфлікту, або іншим особам вірменського походження в поверненні до Азербайджану або у відвідуванні цієї країни.

В. Оцінка Суду

115. Суд знову наголошує на першорядній важливості того, що встановлений Конвенцією механізм захисту прав людини є субсидіарним по відношенню до національних систем захисту таких прав. Завдання Суду полягає в нагляді за виконанням Договірними державами своїх зобов'язань за Конвенцією. Він не може і не повинен перебирати на себе роль Договірних держав, які зобов'язані забезпечувати повагу до основних прав і свобод та їх захист на національному рівні. Отже, вимога вичерпання національних засобів юридичного захисту є невід'ємною частиною функціонування цієї системи захисту. Держави не зобов'язані відповідати перед міжнародним органом за свої дії, допоки не матимуть можливості виправити ситуацію засобами своєї правової системи, і тому ті, хто має намір послатися на наглядову юрисдикцію Суду стосовно скарг проти держави, повинні спочатку використати засоби юридичного захисту, передбачені правовою системою їхньої держави (див., зокрема, рішення у справі «*Akdivar ta inshi proti Turеччини*» від 16 вересня 1996 року, § 65, *Reports of Judgments and Decisions 1996-IV*). Суд знову й знову наголошує, що він не є судом першої інстанції; він не має повноваження (і не може його мати з огляду на його функції як міжнародного суду) виносити рішення у великій кількості справ, в яких необхідно встановлювати основні факти і визначати розмір грошової компенсації – адже обидва ці завдання, виходячи з принципових міркувань і необхідності забезпечення ефективної

практики, мають належати до компетенції національних органів (див. згадане вище рішення у справі «*Demopoulos та інші проти Туреччини*», § 69; ухвалу у справі «*Niazi Kazali та Hakan Kazali проти Кіпру*», № 49247/08, § 132, від 6 березня 2012 року).

116. У низці своїх рішень Суд сформулював загальні принципи щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту. У своєму рішенні у згаданій вище справі «*Akdivar та інші проти Туреччини*» він зазначив таке (посилання на інші справи – в дужках – видалено):

«65. Суд нагадує, що, згідно з вимогою вичерпання національних засобів юридичного захисту, яка міститься у статті [35] Конвенції, ті, хто має намір звернутися до міжнародної судової чи арбітражної установи з позовом проти держави, зобов'язані спочатку використати засоби юридичного захисту, передбачені правовою системою їхньої держави. Отже, держави не зобов'язані відповідати перед міжнародним органом за свої дії, допоки не матимуть можливості виправити ситуацію засобами своєї правової системи. Ця вимога ґрунтується на припущенні, відображеному у статті 13 Конвенції – з якою воно тісно пов'язане – що національна система передбачає ефективний засіб юридичного захисту, яким можна скористатися у зв'язку зі стверджуваним порушенням положень Конвенції, незалежно від того, чи інкорпоровані ці положення у національне законодавство. Таким чином, важливим принциповим аспектом є те, що встановлений Конвенцією механізм захисту прав людини є субсидіарним по відношенню до національних систем захисту таких прав (...).

66. Згідно зі статтею [35], як правило, заявникові слід удаватися до тих засобів юридичного захисту, які є доступними й достатніми для того, щоб виправити ситуацію, що виникла внаслідок стверджуваних порушень. Існування відповідних засобів юридичного захисту має бути достатньо певним не лише в теорії, але й на практиці, інакше їм не вистачатиме потрібної доступності та ефективності (...).

Крім того, згідно зі статтею [35] Конвенції скарги, які заявники мають намір подати згодом до Страсбургу, мають спочатку бути заявлені у відповідному національному органі, принаймні по суті та з дотриманням формальних вимог і строків, встановлених національним законодавством, і при цьому також мають бути використані процесуальні засоби, які можуть запобігти порушенню Конвенції (...).

67. Однак, як зазначено вище, заявник не зобов'язаний удаватися до засобів юридичного захисту, які є неадекватними чи неефективними. Крім того, згідно із «загальноновизнаними нормами міжнародного права» можуть існувати особливі обставини, що звільнюють заявника від обов'язку вичерпання національних засобів юридичного захисту, які він має у своєму розпорядженні (...). Ця вимога також незастосовна у випадку, якщо доведено існування адміністративної практики повторного вчинення діянь, несумісних з положеннями Конвенції, та офіційна терпимість до неї з боку державних органів і якщо з огляду на характер такої практики будь-яке звернення до суду виявляється марним та неефективним.

68. Стосовно питання про вичерпання національних засобів юридичного захисту тягар доведення розподіляється між сторонами. На Уряді, який стверджує про невичерпання таких засобів, лежить обов'язок переконати Суд, що відповідний засіб юридичного захисту був ефективним і ним можна було скористатися на час подій у справі як у теоретичному, так і практичному сенсі,

тобто що він був доступним і що його використання могло б забезпечити виправлення ситуації у зв'язку зі скаргами заявника та мало б достатні шанси на успіх. Водночас, у разі якщо тягар доведення виконаний, заявник, у свою чергу, повинен довести, що засіб юридичного захисту, на який посилається Уряд, був фактично вичерпаний або був у зв'язку з певними обставинами справи неадекватним і неефективним, або що існували особливі обставини, які звільнили його від обов'язку вичерпання такого засобу. Однією з таких обставин може бути те, що національні органи державної влади залишалися абсолютно пасивними щодо серйозних заяв про невиконання своїх обов'язків представниками державної влади або про спричинення ними страждань, наприклад, коли вони не провели розслідування або не надали допомоги. За таких обставин можна стверджувати, що тягар доведення знову переходить до Уряду-відповідача, який має показати, що він зробив у відповідь на поширеність та серйозність порушень, які оскаржуються.

69. Суд наголошує, що при застосуванні вимоги вичерпання національних засобів юридичного захисту слід належним чином враховувати те, що вона застосовується в контексті механізму захисту прав людини, створити який погодилися Договірні держави. Відповідно, він вже визнав, що стаття [35] має застосовуватися з певною гнучкістю і без надмірного формалізму (...). Суд також визнав, що вимога вичерпання національних засобів юридичного захисту не є ані абсолютною, ані такою, що може застосовуватися автоматично; при визначенні, чи було дотримано цієї вимоги, неодмінно мають враховуватися конкретні обставини кожної окремої справи (...). Це, зокрема, означає, що він має реально враховувати не тільки наявність формальних засобів захисту у правовій системі відповідної Договірної держави, а й загальний правовий і політичний контекст, у якому вони застосовуються, так само як і особисті обставини заявників».

117. Повертаючись до справи, яка розглядається, Суд зауважує, що застосування пункту 1 статті 35 Конвенції необхідно оцінити в загальному контексті нагірно-карабахського конфлікту. Хоча військова фаза конфлікту закінчилася підписанням у травні 1994 року угоди про припинення вогню, мирного договору досі не укладено. Не заперечується те, що між Вірменією та Азербайджаном немає дипломатичних стосунків і що кордони між ними закриті. До того ж, судячи з усього, поштовий зв'язок між цими двома країнами ненадійний. У такій ситуації слід визнати, що можуть існувати труднощі в забезпеченні належного функціонування системи здійснення правосуддя. Зокрема, можуть існувати значні практичні проблеми із зверненням з позовом до судів і вирішенням порушеної за ним справи в іншій країні (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі «*Akdivar та інші проти Туреччини*», § 70).

118. Суд зауважує, що Уряд виклав передбачену Конституцією та Цивільним кодексом загальну систему захисту права власності та відшкодування шкоди, завданої незаконними діями або бездіяльністю. Але він не пояснив, як ці положення застосовуватимуться в конкретному контексті, коли особи, що опинилися в ситуації заявника – тобто вірменські біженці, які були вимушені покинути майно і житло у зв'язку з нагірно-карабахським конфліктом – мають намір вимагати

реституції майна або відшкодування за втрату можливості володіти ним. Уряд надав статистичні дані щодо цивільних справ, які були порушені за позовами етнічних вірмен і вирішені азербайджанськими судами. Повідомивши лише, що справи стосуються житлових спорів, Уряд не надав конкретної інформації щодо характеру розглянутих позовів та результатів їх розгляду. Що стосується двох судових рішень, винесених у 2007 році і згаданих Урядом як приклад, то Суд зазначає, що обидва ці рішення стосуються справ про спадкування і не мають стосунку до позовів, з якими звертаються особи, переміщені під час нагріно-карабахського конфлікту, у зв'язку з втратою ними доступу до свого майна та/або житла і можливості володіти ними. Насправді, Уряд для прикладу не навів жодної справи, яка була б вирішена в азербайджанських судах на користь особи, що опинилася в ситуації заявника.

119. Отже, Суд вважає, що Уряд не виконав покладений на нього тягар доведення наявності у заявника засобу юридичного захисту, використання якого могло б забезпечити виправлення ситуації у зв'язку з його скаргами, поданими з посиланням на Конвенцію, та мало б достатні шанси на успіх. Отже, немає необхідності з'ясовувати, чи справді, як це стверджує заявник, існує певна адміністративна практика азербайджанських органів влади, яка перешкоджає заявнику користуватися існуючими засобами юридичного захисту. Так само, оскільки не доведено існування ефективних засобів юридичного захисту, немає необхідності досліджувати, яким чином стверджувана відсутність ефективного контролю над територією, про яку йдеться, могла позначитися на використанні національних засобів юридичного захисту.

120. Тому Суд відхиляє заперечення Уряду щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту.

III. ЮРИСДИКЦІЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНУ ЗА СТАТТЕЮ 1 КОНВЕНЦІЇ

A. Доводи сторін

1. Заявник

121. Заявник привернув увагу до того, що село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджанської Республіки. Таким чином, саме Уряд-відповідач має спростувати презумпцію юрисдикції стосовно території села Гулістан за період з 15 квітня 2002 року по теперішній час. На думку заявника, Уряд не надав для цього доказів, тобто не довів, що Гулістан не перебуває під контролем Азербайджану. Заявник зазначив, що позиція Уряду

стосовно фактичної ситуації дещо непослідовна і що Уряд все-таки визнав, що село Гулістан не перебуває під контролем Вірменії. Тому вся відповідальність за забезпечення прав заявника, передбачених Конвенцією, лежить на Уряді.

122. Як альтернативний аргумент заявник стверджував, що навіть якби було доведено, що Азербайджан не здійснює контролю над територією, про яку йдеться, питання про його відповідальність все одно постало б з огляду на решту його позитивних зобов'язань за статтею 1 Конвенції, а саме з огляду на зобов'язання вживати дипломатичних, судових та інших заходів для забезпечення прав заявника, передбачених Конвенцією (див. рішення у справі «*Paşcu та інші проти Молдови та Росії*» [ВП], № 48787/99, §§ 331 і 333, ECHR 2004-VII). Згідно з доводами заявника Уряд не виконав своїх позитивних зобов'язань, оскільки протягом багатьох років виявляв брак політичної волі до врегулювання конфлікту і не вживав заходів для забезпечення особистого права заявника на повернення або на відповідну компенсацію (див. пункт 208 нижче).

2. Уряд-відповідач

123. Уряд-відповідач визнав той факт, що територія села Гулістан є частиною міжнародно визнаної території Азербайджану. Аргументуючи свою позицію під час розгляду справи 5 лютого 2014 року, Уряд стверджував, що презумпція про те, що держава здійснює юрисдикцію на всій своїй території, може бути обмеженою з урахуванням не лише територій, окупованих іншими сторонами, але також з урахуванням невеликих ділянок території, «які стали недоступними через обставини». І такою ділянкою є село Гулістан. Воно знаходиться на лінії розмежування, тобто з одного боку оточене військовими підрозділами Азербайджану (з півночі та сходу), а з другого – військовими підрозділами Вірменії (з півдня і заходу), і не перебуває під ефективним контролем тієї чи іншої сторони. Уряд наголосив, що село знаходиться в зоні вогневого ураження з боку позицій вірменських військ, розташованих на схилі, який височіє над річкою. Таким чином, Уряд Азербайджану не має можливості здійснювати свою законну владу на цій території.

124. Основна лінія аргументації Уряду полягає, відповідно, у тому, що Уряд не несе відповідальності за статтею 1 Конвенції у первинному значенні цього положення. Утративши суверенні території, він несе лише обмежену відповідальність, тобто відповідальність за виконання свого позитивного зобов'язання вживати всіх можливих заходів відповідно до міжнародного права (див. згадане вище рішення у справі «*Paşcu та інші проти Молдови та Росії*», § 331). Він доводив, що виконання такого позитивного зобов'язання залежить від фактичних обставин цієї справи і що його трактування не може бути таким, що

покладає непропорційний тягар на державу (див. там само, § 332). Уряд стверджував, що вжив всіх заходів загального та індивідуального характеру, які можна було б очікувати від нього (див. пункт 210 нижче).

3. Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

125. Уряд Вірменії підтвердив свою позицію, що село Гулістан перебуває під повним та ефективним контролем Азербайджану. Посилаючись на подані ним зауваження стосовно ситуації в селі Гулістан (див. пункти 50-53 вище) та на надані ним докази (див. пункти 69-71 вище), Уряд Вірменії зазначив, зокрема, що позиції азербайджанських військ знаходяться у самому селі та на його околицях, тоді як війська «НКР» розміщені на протилежному боці ущелини.

В. Оцінка Суду

1. Відповідні принципи, встановлені практикою Суду стосовно презумпції територіальної юрисдикції

126. Відповідні принципи Суд виклав у своєму рішенні у справі «Assanidze проти Грузії» [ВП], № 71503/01, §§ 137-143, ECHR 2004-II і згодом – у згаданій вище справі «Plasçi та інші проти Молдови та Росії» (§§ 311-313 і §§ 333-335).

127. У справі «Assanidze проти Грузії» Суд застосував «презумпцію компетенції» або, іншими словами, презумпцію юрисдикції стосовно території держави. У відповідних пунктах цього рішення Суд зазначає:

«137. Стаття 1 Конвенції вимагає від Договірних держав “гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I [цієї] Конвенції”. З цього положення випливає, що Договірні держави відповідають за будь-які порушення гарантованих прав і свобод кожного, хто перебуває під їхньою “юрисдикцією” – або в їхній компетенції – на момент вчинення порушення.

(...)

139. Аджарська автономна республіка, безперечно, є невід’ємною частиною території Грузії і перебуває в її компетенції та під її контролем. Іншими словами, існує презумпція компетенції. Суд має тепер визначити, чи є вагомими докази для спростування цієї презумпції.

140. У зв’язку з цим Суд передусім зазначає, що Грузія ратифікувала Конвенцію, визнавши її чинність на всій своїй території. Крім того, сторони погоджуються з тим, що Аджарська автономна республіка не має сепаратистських намірів і не перебуває під ефективним і повним контролем будь-якої іншої держави (див., для протиставлення, ухвалу у справі “Plasçi та інші проти Молдови та Росії” [ВП], № 48787/99, від 4 липня 2001, та згадане вище рішення у справі “Loizidou проти Туреччини”). При ратифікації Конвенції Грузія не зробила конкретних застережень за статтею 57 Конвенції стосовно

Адджарської автономної республіки або стосовно труднощів у здійсненні своєї юрисдикції над цією територією. У будь-якому разі таке застереження було б недейсним, оскільки згідно з прецедентною практикою Суду територіальні винятки не допускаються (див. рішення у справі *“Matthews проти Сполученого Королівства”* [ВП], № 24833/94, § 29, ECHR 1999-I), окрім як у випадку, визначеному у пункті 1 статті 56 Конвенції (залежні території).

(...)

142. Таким чином, презумпцію, зазначену в пункті 139 вище, слід вважати вірною. Насправді, з огляду на правову політику – необхідність забезпечення рівності між Договірними державами та ефективності Конвенції – інакше й не може бути. Якби не було цієї презумпції, застосовність Конвенції можна було б вибірково обмежувати лише частинами території окремих Договірних держав, що позбавило б сенсу поняття ефективного захисту прав людини, яке лежить в основі всієї Конвенції, і водночас створило б можливості для дискримінації між Договірними державами, тобто між державами, які погодилися на застосування Конвенції на всій своїй території, і тими, які не погодилися на це.

143. Отже, Суд визнає, що фактичні обставини, у зв'язку з якими заявлено про порушення, підпадали під “юрисдикцію” Грузії (див. «Фонд миру Бертрана Рассела проти Сполученого Королівства» (*“Bertrand Russell Peace Foundation Ltd v. the United Kingdom”*), № 7597/76, рішення Комісії від 2 травня 1978 року, Decisions and Reports (DR) 14, с. 117 і 124) за змістом статті 1 Конвенції».

128. Подальше детальне дослідження Судом питань презумпції юрисдикції міститься в його рішенні у згаданій вище справі *«Paşcu та інші проти Молдови та Росії»*. У відповідних пунктах цього рішення Суд зазначає:

«311. Зі статті 1 Конвенції випливає, що Договірні держави мають нести відповідальність за порушення гарантованих Конвенцією прав і свобод фізичних осіб, які перебувають під їхньою “юрисдикцією”.

Здійснення юрисдикції Договірною державою є необхідною умовою для того, щоб її можна було вважати такою, що несе відповідальність за дії або бездіяльність, які можна поставити їй у провину і які дають підстави для скарги про порушення прав і свобод, закріплених у Конвенції.

312. Суд посилається на свою прецедентну практику, згідно з якою для цілей статті 1 Конвенції поняття юрисдикції слід вважати таким, що відображає значення цього терміну в міжнародному публічному праві (див. рішення у справі *“Gentilhomme та інші проти Франції”*, №№ 48205/99, 48207/99 і 48209/99, § 20, від 14 травня 2002 року; ухвалу у справі *“Banković та інші проти Бельгії та інших”* [ВП], № 52207/99, §§ 59-61, ECHR 2001-XII; та рішення у справі *“Assanidze проти Грузії”* [ВП], № 71503/01, § 137, ECHR 2004-II).

З точки зору міжнародного публічного права слова “під їхньою юрисдикцією” у статті 1 Конвенції означають, що юрисдикційна компетентність держави є, головним чином, територіальною (див. згадану вище ухвалу у справі *“Banković та інші проти Бельгії та інших”*, § 59), але також – що існує презумпція, що юрисдикція здійснюється, як правило, на всій території держави.

Ця презумпція може бути обмеженою за виняткових обставин, зокрема у випадку, коли держава позбавлена можливості здійснювати владу на частині

свої території. Така ситуація може виникнути внаслідок військової окупації збройними силами іншої держави, яка здійснює ефективний контроль над окупованою територією (див. рішення у справі *“Loizidou проти Туреччини”* (попередні заперечення) від 23 березня 1995 року, серія А, № 310, і згадане вище рішення у справі *“Кіпр проти Туреччини” (Cyprus v. Turkey)*, §§ 76-80, а також відповідне посилання в згаданій вище ухвалі у справі *“Banković та інші проти Бельгії та інших”*, §§ 70-71), внаслідок воєнних дій чи повстання або дій іноземної держави на підтримку створення сепаратистського режиму на території держави, про яку йдеться.

313. Щоб дійти висновку про існування такої виняткової ситуації, Суд має, з одного боку, дослідити всі об'єктивні факти, які можуть обмежувати можливості держави ефективно здійснювати владу на своїй території, а, з іншого боку, поведінку самої держави. Зобов'язання, взяті на себе Договірною державою за статтею 1 Конвенції, включають – на додаток до зобов'язання утримуватися від втручання у здійснення гарантованих прав і свобод – позитивні зобов'язання вживати належних заходів для забезпечення дотримання таких прав і свобод на своїй території (див., серед інших джерел, рішення у справі *“Z та інші проти Сполученого Королівства”* [ВП], № 29392/95, § 73, ECHR 2001-V).

Ці зобов'язання залишаються чинними навіть тоді, коли здійснення державою влади обмежується частиною її території, і тому вона зобов'язана вживати всіх належних заходів, які ще в змозі вживати.

(...)

333. Суд вважає, що у випадку, коли де-факто існуюча ситуація в Договірній державі є такою, що обмежує її можливості здійснювати владу на всій своїй території, наприклад, коли на частині її території створено сепаратистський режим – незалежно від того, чи супроводжується це військовою окупацією іншою державою – ця Договірна держава не втрачає внаслідок цього своєї юрисдикції за змістом статті 1 Конвенції над такою частиною своєї території, тимчасово контрольованою місцевою владою за підтримки повстанських сил або іншої держави.

Однак така фактична ситуація обмежує рамки зазначеної юрисдикції, оскільки зобов'язання, взяті Договірною державою за статтею 1, має розглядатися Судом лише з урахуванням позитивних зобов'язань цієї держави стосовно осіб на її території. Вона повинна докладати зусиль, використовуючи всі юридичні й дипломатичні засоби, доступні їй у відносинах з іноземними державами та міжнародними організаціями, щоб і надалі гарантувати користування правами та свободами, визначеними в Конвенції.

334. Хоча Суд не зобов'язаний указувати, які саме заходи слід вжити органам влади, щоб забезпечити найефективніше виконання своїх зобов'язань, він повинен переконатися, що фактично вжиті заходи були належними й достатніми у справі, що розглядається. Якщо йдеться про часткове або повне невиконання зобов'язання з вжиття заходів, Суд має визначити, якою мірою все-таки були можливі якісь мінімальні зусилля, і чи варто їх було докласти. Це питання особливо потребує вирішення у справах, які стосуються стверджуваного порушення абсолютних прав – наприклад, прав, гарантованих статтями 2 і 3 Конвенції.

335. Отже, Суд доходить висновку, що – для цілей статті 1 Конвенції – заявники перебувають під юрисдикцією Республіки Молдова і що, однак, її

відповідальність за оскаржувані діяння, вчинені на території “ПМР”, на якій вона не здійснює реальної влади, має оцінюватися з урахуванням її позитивних зобов’язань за Конвенцією».

129. З наведеної вище прецедентної практики випливає, що за змістом статті 1 Конвенції існує презумпція, що юрисдикція здійснюється на всій території Договірної держави. Зобов’язання, взяті на себе Договірною державою за статтею 1, включають два аспекти, а саме: з одного боку – негативне зобов’язання утримуватися від втручання у здійснення гарантованих прав і свобод, а з іншого боку – позитивні зобов’язання вживати належних заходів для забезпечення дотримання таких прав і свобод на своїй території (див. згадане вище рішення у справі «*Plaşci та інші проти Молдови та Росії*», § 313).

130. Навіть за виняткових обставин, коли держава позбавлена можливості здійснювати владу на частині своєї території через військову окупацію збройними силами іншої держави, воєнні дії чи повстання, або внаслідок створення сепаратистського режиму на її території, вона не втрачає своєї юрисдикції за змістом статті 1 Конвенції (див. згадане вище рішення у справі «*Plaşci та інші проти Молдови та Росії*», § 333; див. також рішення у справі «*Catan та інші проти Молдови та Росії*» [ВП], №№ 43370/04, 8252/05 і 18454/06, § 109, ECHR 2012 (витяги)).

131. Однак у випадках, коли держава позбавлена можливості здійснювати владу на частині своєї території, її відповідальність за Конвенцією обмежується виконанням позитивних зобов’язань (див. там само, § 335). Такі зобов’язання стосуються як заходів, необхідних для відновлення контролю (як вираження своєї юрисдикції) над відповідною територією, так і заходів із забезпечення поваги до особистих прав заявника (див. там само, § 339). Таким чином, перша частина цих зобов’язань вимагає від держави відстояти або відновити свій суверенітет над територією та утриматися від будь-яких дій з підтримки сепаратистського режиму (див. там само, §§ 340-345). Згідно з другою частиною зобов’язань держава повинна вжити судових, політичних або адміністративних заходів для забезпечення особистих прав заявника (див. там само, §§ 346).

2. Застосування цих принципів у цій справі

а) Встановлення Судом фактів

132. У цій справі версії сторін стосовно ситуації в Гулістані розходяться. Відповідний період, що підлягає розгляду, триває з 15 квітня 2002 року, дати набрання Конвенцією чинності стосовно Азербайджану, до сьогодні.

133. При встановленні фактів, наведених нижче, Суд взяв до уваги письмові зауваження сторін та їхні усно викладені доводи, карти села

Гулістан та його околиць, відеоматеріали на DVD-дисках, відзняті на зазначеній місцевості, та інші докази у справі, надані сторонами. Він також узяв до уваги висновок AAAS щодо села Гулістан, складений на підставі інтерпретації супутникових знімків високої роздільної здатності.

134. Суд зазначає, що позиції сторін збігаються в цілому ряді питань: не заперечується той факт, що село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджанської Республіки. Воно розкинулося у V-подібній долині на північному березі річки Інджачай. Позиції азербайджанських військ розташовані на північному березі річки, тоді як позиції військ «НКР» – на її південному березі. У селі немає цивільних осіб. Принаймні, околиці села заміновано, і часто відбуваються порушення режиму припинення вогню.

135. Однак стосовно деяких інших питань позиції сторін розходяться. Найважливіша розбіжність стосується питання, чи є у селі позиції азербайджанських військ. Спірними також є питання про те, на якій відстані від села знаходяться військові позиції обох сторін і чи замінована територія самого села.

136. Як свідчать наявні матеріали та, зокрема, карти, надані кожною із сторін і третьою стороною (Урядом Вірменії), усе село, а також позиції азербайджанських військ розташовані на північному березі річки Інджачай, яка служить природною лінією розмежування між сторонами. Позиції «НКР» – на південному березі річки, і найближчою до села є позиція, розташована на схилі напроти нього.

137. Що стосується спірного питання про присутність азербайджанських військ у самому селі, то Суд зазначає наявність цілого ряду ознак присутності азербайджанських позицій і, відповідно, азербайджанських військових у селі. У висновку AAAS, складеному на підставі інтерпретації супутникових знімків, зроблених у 2005, 2009 і 2012 роках, зазначено, що в селі та, принаймні, по краях села є окопи. На знімках 2005 і 2009 року вони добре помітні, але на знімку 2012 року їх видно менш чітко. Оскільки село розташоване на північному березі річки і там знаходяться лише позиції азербайджанських військ, Суд на підставі наявних доказів вважає достатньою мірою встановленим той факт, що ці окопи є частиною азербайджанських позицій. Це також є ознакою присутності там азербайджанських військових, оскільки окопи необхідно підтримувати у відповідному стані (як свідчить висновок AAAS, згідно з яким за період з 2009 по 2012 рік окопи прийшли у занедбаний стан і тому їх менш чітко видно). У зв'язку з цим Суд повторює, що факт відсутності цивільних осіб у селі не оспорується. Крім того, з висновку AAAS та відеозапису на DVD-диску, наданого третьою стороною (Урядом Вірменії) у 2012 році також видно, що територія на північ від села і, відповідно, під'їзні шляхи до нього перебувають під контролем азербайджанських військ.

Додатковим свідченням є відеозапис на DVD-диску, наданий заявником у 2008 році – на ньому видно, що з труб деяких будинків піднімається дим, а також видно чоловіка, який проходить поміж зруйнованих будинків.

138. Хоча є певні ознаки присутності азербайджанських військ у самому селі, Суд не має у своєму розпорядженні достатніх фактів, щоб встановити, чи були присутні азербайджанські війська в селі Гулістан протягом усього періоду, який підпадає під компетенцію Суду *ratione temporis*, а саме з 15 квітня 2002 року по теперішній час. Водночас слід зауважити, що ніхто не стверджує і в наявних у Суду матеріалах ніщо не свідчить про те, що протягом періоду, який розглядається, на північному березі річки і, тим паче, у самому селі Гулістан знаходяться чи знаходилися позиції або військові «НКР».

в) Оцінка юридичного значення фактів

139. Ураховуючи той факт, що село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджану, застосовується презумпція юрисдикції (див. згадане вище рішення у справі «*Paşcu та інші проти Молдови та Росії*», § 312). Отже, на думку Суду, саме Уряд має довести, що існують виняткові обставини, які обмежують його відповідальність за статтею 1 Конвенції.

140. Суд зауважує, що обмеження відповідальності держави щодо її території виконанням позитивних зобов'язань визнається лише у випадку, якщо йдеться про територію, ефективний контроль над якою здійснює інша держава або сепаратистський режим. У своєму рішенні у справі «*Paşcu та інші проти Молдови та Росії*» Суд встановив, що Уряд Молдови не здійснює влади над частиною своєї території, а саме над тією частиною, яка перебуває під ефективним контролем Придністровської Молдавської Республіки (далі – «ПМР») (див. згадане вище рішення, §§ 330). На такий самий висновок Суд спирався у своєму рішенні у справі «*Ivanços та інші проти Молдови та Росії*» (№ 23687/05, § 105, від 15 листопада 2011 року). У рішенні, винесеному Судом у справі «*Catan та інші проти Молдови та Росії*» (див. згадане вище рішення, § 109), Суд також визнав, що Молдова не здійснює влади над тією частиною своєї території на схід від річки Дністер, яка перебуває під контролем «ПМР». Однак у своєму рішенні у справі «*Assanidze проти Грузії*» (див. згадане вище рішення, §§ 139-140) Суд визнав значущим той факт, що Аджарська автономна республіка не має сепаратистських намірів і не перебуває під ефективним і повним контролем будь-якої іншої держави.

141. У згаданих вище справах проти Молдови не оспорювався той факт, що відповідна територія, а саме Придністров'я, перебуває під ефективним контролем «ПМР». Відповідно до Конвенції Суд дійшов висновку, що Росія здійснює юрисдикцію на території, контрольованій

«ПМР», оскільки Росія здійснює там ефективну владу або, принаймні, справляє вирішальний вплив на «ПМР» і забезпечує її виживання, надаючи їй військову, економічну, фінансову та політичну підтримку, і тому Росія має нести відповідальність за констатовані порушення (див. згадане вище рішення у справі *«Plaşci та інші проти Молдови та Росії»*, §§ 392-394; згадане вище рішення у справі *«Ivanțos та інші проти Молдови та Росії»*, §§ 118-120; згадане вище рішення у справі *«Catan та інші проти Молдови та Росії»*, § 122).

142. Справа, що розглядається, відрізняється від згаданих вище справ: село Гулістан знаходиться на лінії фронту між військами Азербайджану і «НКР», і питання стосовно того, чи перебуває село під ефективним контролем Азербайджану, є спірним. Виходячи зі своєї прецедентної практики, Суд зазначає, що Уряд-відповідач має довести, що село Гулістан, де мають місце стверджувані порушення Конвенції, перебуває під ефективним контролем іншої держави або сепаратистського режиму.

143. Суд вважає за доцільне у зв'язку з цим повторити, що разом зі своєю ратифікаційною грамотою Азербайджан депонував заяву про те, що він «не в змозі гарантувати застосування положень Конвенції на територіях, окупованих Республікою Вірменія» (див. пункт 93 вище). У своїй ухвалі про прийнятність цієї справи Суд визнав, що заява Азербайджану не може обмежувати територіальне застосування Конвенції певними частинами міжнародно визнаної території Азербайджану (див. згадану вище ухвалу у справі *«Sargsyan проти Азербайджану»*, §§ 63-65) і що, до того ж, його заява не задовольняє вимоги, які має задовольняти юридично дійсне застереження (див. там само, §§ 66-70).

144. Суд зазначає, що згідно з міжнародним правом (зокрема, статтею 42 Гаазького Положення 1907 року) територія вважається окупованою, якщо вона фактично знаходиться під владою ворожої армії; при цьому, як загально визнано, під «фактичною владою» слід розуміти здійснення ефективного контролю і наявність такого фактору як присутність іноземних військ, які здатні здійснювати ефективний контроль без згоди суверенної держави (див. пункт 94 вище). На підставі наявних у нього матеріалів і враховуючи згадані вище встановлені факти, Суд визнає, що село Гулістан не окуповане і не перебуває під ефективним контролем іноземних військ, оскільки для цього в селі повинні були б бути присутні іноземні війська.

145. До того ж, судячи з усього, Уряд-відповідач не підтвердив свою первинну позицію про те, що не здійснює ефективного контролю над селом Гулістан. Натомість він зазначив, що село знаходиться на спірній території, наголосивши, що воно оточене мінними полями, а з обох боків річки – військовими позиціями конфронтуючих сторін, і що

воно перебуває в зоні вогневого ураження з боку позицій вірменських військ.

146. По суті, Уряд-відповідач доводив, що підхід, сформульований у прецедентній практиці Суду (в його рішенні у справі «*Ilasçi ta inii проти Молдови та Росії*» та у подальших справах), згідно з яким Суд визнає, що держава, втративши ефективний контроль над частиною своєї території, яка перебуває під таким контролем з боку іншої держави або сепаратистського режиму, несе обмежену відповідальність за Конвенцією, має так само застосовуватися й до спірних районів або, як Уряд зазначив на засіданні Суду 5 лютого 2014 року, до «ділянок території, які стали недоступними через обставини».

147. При вирішенні цього питання Суд має враховувати особливий характер Конвенції як конституційного інструменту європейського публічного порядку (*ordre public*), призначеного для захисту конкретних людей, а також своє завдання, сформульоване у статті 19 Конвенції, «забезпечувати дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань» (див. рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*» (попередні заперечення), від 23 березня 1995 року, §§ 75 і 93, серія А, № 310; рішення у справі «*Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства*» [ВП], № 55721/07, § 141, ECHR 2011). У результаті ратифікації Конвенції Азербайджаном 15 квітня 2002 року вся його територія увійшла до «правового простору Конвенції».

148. У згаданих вище справах стосовно Молдови визнання того факту, що ця територіальна держава несе лише обмежену відповідальність за Конвенцією, компенсувалося висновком, що інша держава-учасниця Конвенції за виняткових обставин здійснює юрисдикцію за межами своєї території і тому несе повну відповідальність за Конвенцією. На відміну від цих справ, у справі, що розглядається, не встановлено того факту, що село Гулістан окуповане військами іншої держави або що воно перебуває під контролем сепаратистського режиму. За таких обставин, Суд, ураховуючи необхідність недопущення вакууму в гарантованому Конвенцією захисті, не вважає, що Уряд-відповідач продемонстрував існування виняткових обставин, характер яких давав би підстави для обмеження його відповідальності за Конвенцією.

149. Отже, Суд визнає цей аргумент Уряду непереконливим. Таким чином, виняток, сформульований у справі «*Ilasçi та інші проти Молдови та Росії*» (див. згадане вище рішення у справі, §§ 312-313) – тобто обмеження відповідальності територіальної держави стосовно частин її міжнародно визнаної території, які перебувають під окупацією або під ефективним контролем іншого утворення – не може поширюватися на спірні райони, як це пропонує Уряд.

150. Насправді, ситуація, яка розглядається в цій справі, більш схожа на ситуацію у справі «*Assanidze проти Грузії*» (див. згадане

вище рішення у справі, § 146), оскільки з юридичної точки зору Уряд Азербайджану здійснює юрисдикцію як територіальна держава і несе повну відповідальність за Конвенцією, хоча й може стикатися з практичними труднощами при здійсненні влади на території села Гулістан. На думку Суду, такі труднощі мають ураховуватися, коли постає необхідність оцінки пропорційності дій або бездіяльності, на які скаржитися заявник.

151. У підсумку Суд доходить висновку, що факти, з приводу яких стверджується про порушення, підпадають під «юрисдикцію» Азербайджану за змістом статті 1 Конвенції і можуть тягнути за собою відповідальність держави-відповідача. Отже, Суд відхиляє заперечення, висунуте Урядом з посиланням на відсутність юрисдикції та відповідальності, яке було долучено до суті справи в ухвалі про прийнятність (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», 76).

IV. СКАРГА ПРО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ ДО КОНВЕНЦІЇ

152. Заявник скаржився, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан, а також мати доступ до свого майна, контролювати його, користуватися і володіти ним або отримати відшкодування за його втрату становить триваюче порушення статті 1 Першого протоколу, яка передбачає таке:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів»

153. Уряд оспорив позицію заявника, висуваючи три основні лінії аргументації: перш за все, він наполягав, що, хоча село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджану і, відповідно, перебуває під юрисдикцією Азербайджану за змістом статті 1 Конвенції, він не має достатнього контролю над цим районом, що давало б підстави для покладення на нього відповідальності за стверджуване порушення. По-друге, він стверджував, що заявник не довів, що справді має будинок і земельну ділянку в селі Гулістан. По-третє, Уряд зауважив, що, навіть якщо Суд вирішить відхилити його аргументи щодо перших двох аспектів, порушень прав заявника все одно не було, оскільки Уряд виконав свої зобов'язання за Конвенцією.

А. Чи мав заявник «майно» в Гулістані

1. Доводи сторін

а) Заявник

154. Заявник стверджував, що подав достатньо доказів на доведення того факту, що він жив у селі Гулістан зі своєю сім'єю до червня 1992 року і мав там у своїй власності будинок і земельну ділянку площею близько 2 100 кв. м, а також інше майно. Він послався, зокрема, на технічний паспорт будинку, складений у травні 1991 року, та на план будинку, наголосивши, що подав обидва документи ще при поданні заяви.

155. Заявник пояснив, що отримав земельну ділянку за рішенням сільської ради на початку 1960-х років, яка дозволила поділити земельну ділянку його батька між ним та його братом. Він заперечив твердження Уряду, що сільська рада не була уповноважена приймати рішення про виділення землі. Він передусім зазначив, що Уряд послався на Земельний кодекс 1970 року, згідно з яким повноваженнями з виділення земельних ділянок були наділені виконавчі комітети районних і міських рад народних депутатів. На початку 1960-х років сільські ради мали повноваження з виділення земельних ділянок. Вони також мали вести реєстр і, зокрема, реєструвати права при поділі майна між членами сімей у селі. Ці повноваження були визначені Положенням про сільради (див. пункт 82 вище), яке набрало чинності 23 квітня 1958 року і було чинним на час подій, про які йдеться у справі, тобто на початку 1960-х років. Підпункт «j» пункту 9 статті 2 Положення про сільради наділяв сільську раду повноваженням з виділення земельних ділянок громадянам з державного земельного фонду під індивідуальну забудову в межах села. Згідно з підпунктом «e» пункту 19 статті 2 зазначеного Положення сільська рада була уповноважена реєструвати поділи землі в селянських господарствах.

156. Заявник також повторив, що «технічний паспорт», який він вже подав разом із заявою, є належним чином складеним і дійсним документом, а також достатнім доказом його права на будинок і земельну ділянку. Він заперечив твердження Уряду, що цей технічний паспорт є неповноцінним документом, оспоривши кожний з наведених Урядом доводів.

157. Що стосується доводу Уряду про те, що технічний паспорт є неповноцінним документом, оскільки не містить посилання на основний правостановлюючий документ, то заявник відповів, що в його випадку необхідності в такому посиланні не було. Хоча заявник погодився з Урядом, що порядок реєстрації визначався Інструкцією 1985 року (див. пункт 81 вище), він привернув увагу до того, що

реєстрація майна в сільській місцевості регулювалася пунктом 2.3 зазначеної інструкції, згідно з яким підставою для реєстрації були «списки селянських господарств, витяги з них, [або] довідки з виконавчого комітету селищної або районної ради народних депутатів». Він наполягав, що реєстром сільської ради був список селянських господарств (або, як його також іноді називали, погосподарський список). Нарешті, він зауважив, що поданий ним технічний паспорт був виготовлений за відповідною стандартною формою, встановленою Центральним статистичним управлінням СРСР. Ця форма не вимагала робити посилання на основний правовстановлюючий документ.

158. Відповідаючи на довід Уряду про неповноцінність технічного паспорта з огляду на незаповнену графу «відомості про розмір земельної ділянки згідно з офіційними документами», заявник пояснив, що технічний паспорт був складений службовцями бюро технічної інвентаризації Шаумянівського району, які не підписали б його, якби він був неповністю складеним. Крім того, він надав технічні паспорти, видані в 1991 році іншим колишнім жителям села Гулістан, в яких зазначена графа також незаповнена, і стверджував, що його технічний паспорт був виготовлений з дотриманням існуючої на той час відповідної реєстраційної практики.

159. Нарешті, Уряд зауважив, що технічний паспорт, датований травнем 1991 року, можливо, є підробленим документом, оскільки на проставленій на ньому печатці зазначені «Азербайджанська РСР» і «Шаумянівський район», хоча ще в лютому 1991 року державу вже було перейменовано на «Азербайджанську Республіку», а колишній «Шаумянівський район» вже було включено до складу Геранбойського району. У відповідь заявник послався на своє пояснення від 10 липня 2006 року та надані в 2010 році пояснення кількох колишніх сусідів і друзів з Гулістану – всі вони підтвердили, що у 1989-1992 роках Азербайджан здійснював блокаду всього Шаумянівського району, населеного здебільшого вірменами, у складі якого було село Гулістан. У зв'язку з блокадою весь район виявився відрізаним від інформації: телевізійні станції зазнали бомбардувань і не було електропостачання; жителі і навіть посадові особи в селі Гулістан не знали про перейменування Азербайджанської РСР та Шаумянівського району і не отримали такої інформації від органів влади. Крім того, заявник зауважив, що Уряд заявив лише про те, що на документі повинна була бути нова печатка з надписом «Азербайджанська Республіка», не надавши при цьому будь-яких доказів того, що печатки справді на той час вже були замінені.

160. Крім того, у відповідь на запитання Суду стосовно можливої суперечності у формулярі заяви в питанні про те, був чи ні будинок заявника зруйнований у 1992 році, заявник пояснив, що суперечність

виникла через те, що його будинок сплутали з будинком його батьків. Заявник зазначив, що формуляр заяви був підготовлений його представником на підставі пояснення, яке заявник склав 10 липня 2006 року. У тому поясненні він не казав, що його будинок був зруйнований, але вжив фразу «моя мати залишилася в селі Гулістан, і наш будинок було зруйновано». Жителі села, за звичай, називали будинок батьків своїм будинком.

161. Що стосується нинішнього стану будинку, то заявник зауважив, що отримати відповідну інформацію важко, оскільки повернутися до села Гулістан неможливо. У кращому випадку можна подивитися на село в бінокль з кордону «НКР». З цього приводу він послався на пояснення трьох колишніх жителів села від березня 2012 року (див. пункт 59 вище). Заявник надав додаткове пояснення, датоване 12 серпня 2013 року, від колишнього жителя села Гулістан, який повідомив, що у 2010 році виконував будівельні роботи на об'єкті в «НКР» поблизу села Гулістан і якимось, вийшовши на відкриту місцевість, подивився на село в бінокль і зміг роздивитися будинок заявника. За його словами, стіни будинку збереглися, але дах напівзруйнований.

162. У підсумку, заявник наголосив, що наданий ним технічний паспорт є достатнім доказом його права на «користування, володіння та утримання» зазначеного будинку, але погодився, що згідно із законом, чинним на момент його переміщення, він не мав права продати цей будинок. Проте він мав підстави розраховувати на перетворення своїх прав на право приватної власності відповідно до Закону 1991 року про власність. Наскільки йому було відомо, його права не було анульовано і, отже, він і далі на законних підставах має права на майно, про яке йдеться.

б) Уряд-відповідач

163. Уряд наполягав, що тягар доведення покладається на заявника, який має довести поза розумним сумнівом, що він є власником майна або має правовстановлюючий документ на майно, яке є предметом його заяви.

164. Уряд доводив, що неможливо перевірити той факт, чи справді заявник жив у селі Гулістан і мав там якесь майно. В архівах Геранбойського району немає жодних документів стосовно заявника і стосовно земельної ділянки, будинку та інших будівель, які нібито належать йому. До того ж, відповідні архіви в колишньому Шаумянському районі, у тому числі архіви органу державної реєстрації актів цивільного стану та паспортної служби, були знищені під час воєнних дій. Основний документ, наданий заявником, тобто технічний паспорт будинку, є неповноцінним документом і тому не служить доказом того, що заявник є власником будинку і земельної

ділянки. Його власні пояснення та пояснення свідків, які він надав Суду, містять численні суперечності – наприклад, стосовно кількості кімнат у будинку заявника та розміру його земельної ділянки і, отже, в цілому є сумнівними.

165. Що стосується твердження заявника про його майно в селі Гулістан, то Уряд передусім стверджував, що скарга заявника стосується лише будинку, який, судячи з усього, був зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності стосовно Азербайджану. Тому його скарга не належить до компетенції Суду *ratione temporis*.

166. Що стосується можливості вважати, що заявник скаржився з приводу земельної ділянки, то Уряд доводив, що твердження заявника про те, що він отримав дозвіл сільської ради на поділ земельної ділянки свого батька між ним та його братом, не заслуговує на довіру з цілого ряду причин. Надані заявником пояснення колишніх членів сільської ради є логічно непослідовними. Згідно з двома поясненнями сільська рада ухвалила рішення про поділ земельної ділянки батька заявника між заявником та його братом, тоді як згідно з іншим поясненням вона ухвалила рішення про виділення землі заявнику. У будь-якому разі описана заявником процедура не відповідає адміністративній структурі держави і законам, що були чинними в 1960-х роках: сільська рада не мала права виділяти землю. У 1960-х роках право користування землею гарантувала лише Конституція і жодних спеціальних законів, які б регулювали ці питання, не було. У Земельному кодексі Азербайджанської РСР 1970 року закріплено практику, яка вже існувала раніше: він встановлював, що лише виконавчий комітет ради народних депутатів був уповноважений приймати рішення про виділення землі для будівництва приватних будинків. Як правило, відповідна особа отримувала виписку з рішення.

167. У період, коли в Азербайджані відбувалися воєнні дії, земельного кадастру в країні не існувало. Реєстрацію та технічну інвентаризацію житлових об'єктів здійснювали місцеві адміністративні органи відповідно до Інструкції 1985 року, пункти 2.1 і 2.2 якої визначали, які документи є основними, а які додатковими документами, що підтверджують право власності на майно. Уряд стверджував, що заявник не подав документів, які б можна було вважати основними правовстановлюючими документами. Як приклад Уряд згадав рішення Лачинської районної ради народних депутатів від 29 січня 1974 року, надане одним із заявників у справі «*Chiragov та інші проти Вірменії*» ([ВП], № 13216/05, ухвала від 14 грудня 2011 року), зазначивши, що воно служить таким основним підтверджувальним документом.

168. Уряд пояснив, що технічний паспорт є, перш за все, «інвентарно-технічним» документом. Він визнав, що технічний паспорт будинку може служити додатковим підтвердженням права

власності, оскільки цей документ видається, як правило, лише особі, яка має законне право власності на відповідне майно. Однак з наведених нижче причин наданий заявником технічний паспорт не може служити підтвердженням права власності, оскільки є неповноцінним або, можливо, навіть підробленим документом.

169. Цей технічний паспорт не містить посилання на основний правостановлюючий документ, що підтверджує право власності на будинок і земельну ділянку: Уряд наполягав на тому, що, як правило, у технічному паспорті зазначається основний правостановлюючий документ, і не погодився з позицією заявника про застосовність пункту 2.3 зазначеної Інструкції. У будь-якому разі «погосподарські списки», які згадуються в цьому пункті, не є тотожними поняттю реєстру сільської ради.

170. У своїх зауваженнях, поданих у липні 2012 року, Уряд навів новий довід, а саме про те, що технічний паспорт є неповноцінним документом, оскільки містить дані лише про фактичний розмір земельної ділянки, тоді як графа, де вказується розмір цієї земельної ділянки згідно з офіційними документами, незаповнена.

171. Ще один новий довід, наведений Урядом в його зауваженнях від липня 2012 року, полягає в тому, що на технічному паспорті, датованому 20 травня 1991 року, проставлена печатка «Азербайджанська РСР / Шаумянівський район», якої на той час вже не було у службовому користуванні, оскільки ще в лютому 1991 року державу було перейменовано на «Азербайджанську Республіку», а «Шаумянівський район» було включено до складу Геранбойського району. Уряд стверджував, що після перейменування Азербайджанської РСР на Азербайджанську Республіку використання старих печаток для виготовлення фальшивих документів було поширеним явищем. Уряд також заперечив твердження заявника, що жителям колишнього Шаумянівського району не було відомо про зазначені вище зміни. Уряд привернув увагу до того, що у формулярі заяви заявник сам згадує об'єднання Шаумянівського та сусідніх районів у новий Геранбойський район. Нарешті, Уряд зазначив, що вкрай мало ймовірно, що у травні 1991 року, у період зростання напруженості і цивільних безладів, відповідні органи влади продовжували видавати технічні паспорти.

172. У підсумку Уряд наголосив, що стаття 1 Першого протоколу не застосовна, оскільки заявник не надав доказів щодо наявності у нього прав, про які він стверджує.

173. У випадку, якщо Суд все-таки визнає, що заявник має права на будинок і/або земельну ділянку, тоді він має врахувати довід Уряду про те, що відповідні закони Азербайджанської РСР, які продовжували застосовуватися в період, коли відбувалися воєнні дії, не передбачали права приватної власності, але дозволяли громадянам мати будинки в

особистій власності. Передбачалася можливість передачі громадянам земельних ділянок у постійне користування для таких потреб як забезпечення житлом і ведення підсобного господарства. Особа, якій було надано земельну ділянку, мала захищене законом право користуватися нею. Закон 1991 року про власність і Земельний кодекс Азербайджанської Республіки 1992 року передбачали можливість передачі земельних ділянок, вже наданих громадянам, в їхню приватну власність. Однак детально розроблені правові норми щодо приватизації виділених громадянам земельних ділянок, а також індивідуальних будинків, були запроваджені пізніше – Законом 1996 року про земельну реформу.

174. Раніше Уряд стверджував, що стосовно майна, покинутого вірменами, які виїхали з Азербайджану через конфлікт, жодних законів прийнято не було. У своїх зауваженнях, поданих у вересні 2013 року, Уряд змінив це твердження, зазначивши, що було прийнято Постанову 1991 року (див. пункт 83 вище), яка передбачає практику майнових обмінів (між вірменами, які покидають Азербайджан, та азербайджанцями, які покидають Вірменію, Нагірний Карабах і прилеглі до нього райони). Однак вона не стосується майна, про яке стверджує заявник.

с) Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

175. Уряд Вірменії погодився з доводами, наведеними заявником.

2. Оцінка Суду

а) Застосовні принципи щодо оцінки позовних вимог стосовно майна та житла переміщених осіб

176. Суд раніше вже розглядав справи стосовно майнових і житлових прав осіб, переміщених внаслідок міжнародного чи внутрішнього збройного конфлікту. Такі питання вже порушувалися у зв'язку з окупацією північного Кіпру, діями силових служб у Туреччині і Росії та іншими конфліктними ситуаціями.

177. Права переміщених осіб щодо їхнього житла і майна вперше стали предметом розгляду Суду у справі «*Loizidou проти Туреччини*» (рішення (по суті) від 18 грудня 1996 року, *Reports* 1996-VI). Заявниця у тій справі стверджувала, що має у своїй власності кілька земельних ділянок на півночі Кіпру. Уряд Туреччини не ставив під сумнів дійсність права власності заявниці, але стверджував, що вона втратила право власності на ці ділянки з огляду на статтю 159 Конституції 1985 року «Турецької Республіки Північного Кіпру» (далі – «ТРПК»), яка оголосила все покинуте нерухоме майно власністю «ТРПК». Узавши до уваги той факт, що «ТРПК» не визнана міжнародною спільнотою як держава, Суд вирішив, що це положення не має юридичної сили, і

визнав, що заявницю не можна вважати такою, що втратила право власності на своє майно внаслідок дії зазначеного положення (§§ 42-47).

178. У цілій низці справ, пов'язаних із згаданим вище конфліктом, Суд встановив наявність у заявників «майна» (за змістом статті 1 Першого протоколу до Конвенції) на підставі *prima facie* доказів, які Уряд не спромігся переконливо спростувати; серед таких доказів були, зокрема, копії оригіналів правовстановлюючих документів, реєстраційних свідоцтв і договорів купівлі-продажу, а також довідки, видані Республікою Кіпр, що засвідчували їхнє право власності на це майно. У справі «*Solomonides проти Туреччини*» (№ 16161/90, § 31, від 20 січня 2009 року) заявник пояснив, що документи, які підтверджують його право власності, були зареєстровані в районному відділі земельних ресурсів. Але під час турецької військової інтервенції він був змушений тікати і не мав можливості забрати із собою зазначені документи. Відповідні органи Республіки Кіпр відновили земельний кадастр і видали довідки, що підтверджують право власності. Ці довідки були найкращими наявними доказами за відсутності оригіналів реєстраційних чи інших документів. Слід зазначити, що у справі «*Saveriades проти Туреччини*» (№ 16160/90, від 22 вересня 2009 року) Суд узяв до уваги, зокрема, обставини, через які заявник не зміг подати оригінали правовстановлюючих документів. Заявник стверджував, що був змушений покинути у великому поспіху свою квартиру, в якій знаходилися правовстановлюючі документи, і потім не мав можливості повернутися туди або якимсь іншим чином повернути їх собі. Суд визнав, що подані заявником документи (такі як договір купівлі-продажу, свідоцтва про право власності і дозвіл на будівництво) є *prima facie* доказами наявності у нього права власності на майно, про яке йшлося, і додав (§ 18):

«(...) Оскільки Уряд-відповідач не надав переконливого спростування і беручи до уваги обставини, за яких заявник був змушений покинути північний Кіпр, Суд вважає, що заявник мав “майно” за змістом статті 1 Першого протоколу».

179. У справі «*Doğan та інші проти Туреччини*» (№№ 8803-8811/02, 8813/02 і 8815-8819/02, ЕCHR 2004-VI), в якій йшлося про примусове виселення жителів села в регіоні на південному сході Туреччини, де діяв надзвичайний стан, та ненадання їм протягом кількох років дозволу повернутися до своїх домівок, Уряд-відповідач подав заперечення з посиланням на те, що деякі із заявників не наддали правовстановлюючих документів, які б підтверджували їхнє право власності на майно у тому селі. Суд визнав, що немає необхідності вирішувати, чи мають заявники право власності за національним законодавством без наявності у них відповідних правовстановлюючих документів. Натомість питання полягало в тому, чи можна було вважати всю господарську діяльність, здійснену

заявниками, «майном», на яке поширюються гарантії, передбачені статтею 1 Першого протоколу. Даючи на це питання ствердну відповідь, Суд зазначив (§ 139):

«(...) Суд вказує на безперечність того факту, що до 1994 року всі заявники жили в селі Бойдаш (Boydaş). Хоча вони не мали зареєстрованої власності, у них були свої власні домівки, побудовані на землі їхніх предків, або жили в хатах, що належали їхнім батькам, та обробляли землю своїх батьків. Суд також бере до уваги, що заявники мали неоспорені права на спільні земельні ділянки у цьому селі, такі як пасовища, вигони та лісові угіддя, і заробляли собі на життя тваринництвом і лісозаготівлею. Тому, на думку Суду, всі ці господарські ресурси та дохід, який завдяки їм отримували заявники, можуть кваліфікуватися як “майно” (*possessions*) для цілей статті 1».

180. У багатьох рішеннях і ухвалах Суду наголошується на автономному значенні поняття «майно» (*possessions*). У рішенні, винесеному у справі «*Öneriyıldız проти Туреччини*» (№ 48939/99, § 124, ECHR 2004-XII), Суд, підсумовуючи, зазначив:

«Суд повторює, що поняття “майно” (*possessions*) у першій частині статті 1 Першого протоколу має автономне значення, яке не обмежується правом власності на матеріальні об’єкти та не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві: питання, яке потребує розгляду, полягає в тому, чи можна, враховуючи всю сукупність обставин справи, вважати їх такими, що наділяють заявника правом на матеріальний інтерес, захищений цим положенням (...). Отже, так само як матеріальні об’єкти, певні права та інтереси, які становлять активи, також можуть вважатися “майновими правами”, тобто “майном” для цілей цього положення (...). Поняття “майно” означає не лише “існуюче майно” (*existing possessions*), але також може охоплювати активи, включаючи права вимоги, стосовно яких заявник може стверджувати, що він має принаймні обґрунтоване й “законне сподівання” на отримання можливості ефективно здійснити право власності (...).»

У тій справі Суд визнав, що житло, незаконно збудоване на державній землі поблизу сміттєзвалища, де безперешкодно проживав заявник зі своєю сім’єю, незважаючи на відсутність відповідного дозволу, але сплачуючи муніципальний податок та за комунальні послуги, являло собою майновий інтерес, який де-факто був визнаний органами влади і за своїм характером був достатнім, щоб вважатися майном за змістом статті 1 Першого протоколу.

181. Питання про те, чи обґрунтували заявники свої скарги за статтею 1 Першого протоколу, також було предметом розгляду в цілому ряді справ проти Росії, в яких йшлося про будинки або інше майно заявників, зруйноване або пошкоджене внаслідок повітряних ударів по містам, в яких вони жили. Наприклад, у справі «*Kerimova та інші проти Росії*» (№№ 17170/04, 20792/04, 22448/04, 23360/04, 5681/05 і 5684/05, § 293, від 3 травня 2011 року) Суд погодився з твердженнями заявників про наявність у них права власності на майно, взявши до уваги витяги з погосподарської книги, виданої адміністрацією міста після бомбардування, які свідчили про те, що

заявники були власниками своїх будинків. Що стосується заявників, які не надали документів, що підтверджували б їхнє право власності на майно, то Суд встановив наявність у них такого права на підставі інших доказів, таких як довідки про місце проживання, видані адміністрацією міста. Суд також визнав, що ті чи інші документи, які підтверджують право власності заявників на будинки, можливо, були знищені під час бомбардування.

182. У випадках, коли встановлено той факт, що заявник є власником будинку, Суд не вимагає якихось додаткових документальних доказів проживання там заявника для доведення того, що будинок є його «житлом» за змістом статті 8 Конвенції. Наприклад, у рішенні у справі «*Orphanides проти Туреччини*» (№ 36705/97, § 39, від 20 січня 2009 року) Суд зауважив:

«Суд зазначає, що Уряд не надав доказів, які могли б поставити під сумнів твердження заявника про те, що під час турецького вторгнення він постійно проживав у Лапітосі і що він та його сім'я вважають його будинок своїм житлом».

183. Однак, якщо заявник не надав доказів свого права власності на майно або документів на підтвердження свого місця проживання, тоді його скарги неодмінно будуть відхилені (див., наприклад, рішення у справі «*Lordos та інші проти Туреччини*», № 15973/90, § 50, від 2 листопада 2010 року, в якому Суд визнав скаргу несумісною *ratione materiae* з огляду на відсутність доказів права власності на майно; див. також висновок стосовно деяких заявників у згаданому вище рішенні «*Kerimova та інші проти Росії*»). У кількох своїх рішеннях Суд повторив, що заявники зобов'язані надати достатні *prima facie* докази на підтвердження своїх скарг. У рішенні у справі «*Damayev проти Росії*» (№ 36150/04, § 108-111, від 29 травня 2012) він визнав, що заявник, який скаржиться з приводу знищення його житла, повинен надати принаймні короткий опис майна, про яке йдеться. Оскільки жодних документів і детально викладених вимог подано не було, Суд визнав його скаргу необґрунтованою. Серед інших прикладів документів, які можуть служити *prima facie* доказами права власності на майно або проживання у житлі, Суд згадав правовстановлюючі документи на землю чи інше майно, витяги із земельних кадастрів або податкових реєстрів, довідки з місцевої адміністрації, плани, фотографії та квитанції про оплату вартості комунальних послуг, а також докази, що підтверджують доставку пошти, показання свідків та інші докази, що мають стосунок до справи (див., наприклад, рішення у справі «*Prokopovich проти Росії*», № 58255/00, § 37, ЕЧПР 2004-ХІ, та ухвалу у справі «*Elsanova проти Росії*», № 57952/00, від 15 листопада 2005 року).

184. Таким чином, у своїй прецедентній практиці Суд розробив гнучкий підхід щодо доказів, які мають бути надані заявниками, що

стверджують про втрату свого майна та житла в ситуації, пов'язаній з міжнародним або внутрішнім збройним конфліктом. Суд зазначає, що аналогічний підхід відображено в пункті 7 статті 15 Принципів ООН з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб (див. пункт 96 вище).

б) Застосування зазначених вище принципів у цій справі

(i) Докази наявності майна

185. Спочатку Суд розгляне довід Уряду про те, що скарга заявника стосується лише будинку, який, судячи з усього, був зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності. Суд вже зазначив в ухвалі про прийнятність цієї справи, що з самого початку заявник посилався й на земельну ділянку, на якій розташований цей будинок (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», § 88). Отже, Суд вважає, що скарга заявника стосується як будинку, так і землі.

186. Доводи сторін зосереджені на двох питаннях: по-перше, на доказовій силі «технічного паспорта», наданого заявником, і, по-друге, на питанні про те, чи мала сільська рада, від якої заявник, як він стверджує, отримав земельну ділянку й дозвіл на будівництво будинку на початку 1960-х років, повноваження приймати рішення про виділення землі.

187. Стосовно другого питання Суд зазначає, що, доводячи відсутність у сільської ради повноваження виділяти земельні ділянки, Уряд виходив із загальної адміністративної структури Азербайджанської РСР. Заявник, зі свого боку, посилався на конкретні статті Положення про сільради 1958 року (див. пункт 82 вище), які, як видається, підтверджують його позицію про те, що сільська рада могла виділяти земельні ділянки під індивідуальну забудову. Однак, виходячи з наведених нижче міркувань, Суд не вважає за необхідне вирішувати це питання.

188. Не заперечувався той факт, що технічний паспорт будинку видавався, як правило, лише тій особі, яка мала право на цей будинок. У справі, що розглядається, заявник надав технічний паспорт, складений на його ім'я, який стосується будинку і земельної ділянки площею близько 2 100 кв. м у селі Гулістан, а також детальний план будинку. На думку Суду, технічний паспорт служить *prima facie* доказом. Суд вважає, що, якщо цей технічний паспорт можна вважати дійсним документом, він не зобов'язаний детально досліджувати доводи сторін щодо відповідних норм законодавства Азербайджанської РСР, які регулювали питання виділення землі на початку 1960-х років. Отже, Суд має спочатку дослідити дійсність технічного паспорта, наданого заявником. Суд зауважує, що обидві сторони у справі погодилися з тим, що питання реєстрації будинків

регулювалися положеннями Інструкції 1985 року (див. пункт 81 вище). Суд розгляне по черзі кожен з наведених Урядом підстав для висновку, що цей технічний паспорт є неповноцінним або підробленим документом.

189. Що стосується зауваження Уряду, що у технічному паспорті не зазначено основного правостановлюючого документа, то Суд зазначає, що позиції сторін стосовно того, які саме положення Інструкції 1985 року застосовні у справі заявника, розійшлися. Суд не може визначити правильність тлумачення закону, який був чинним в Азербайджані у травні 1991 року, коли було складено технічний паспорт. Він зазначає, що заявник принаймні дав правдоподібне пояснення, чому таке посилання не було потрібним в його випадку. Правильним є також зауваження заявника про те, що використана форма не передбачає такого посилання. Нарешті, заявник надав копії технічних паспортів будинків, що належать іншим колишнім жителям села Гулістан, в яких також немає такого посилання.

190. Крім того, Уряд вказував на те, що графа «відомості про розмір земельної ділянки згідно з офіційними документами» в наданому заявником технічному паспорті незаповнена. Заявник, у свою чергу, надав детальну інформацію про те, як технічний паспорт був складений службовцями районного бюро технічної інвентаризації, а також надав копії технічних паспортів будинків, що належать іншим колишнім жителям села Гулістан, в яких ця графа також незаповнена.

191. Нарешті, Суд звертається до посилання Уряду на невідповідність печатки, проставленої на технічному паспорті. Ураховуючи контекст, в якому відбувалися події у 1991 році, а саме ситуацію, коли мали місце масові громадянські заворушення і здійснювалася блокада Шаумянського району, на що заявник, члени його сім'ї та колишні жителі села вже послалися у своїх зауваженнях, поданих у 2010 році – тобто ще задовго до того, як Уряд порушив питання про невідповідність печаток – Суд все-таки вважає, що твердження заявника про те, що органи влади не поінформували населення та посадових осіб району про зазначене вище перейменування, не позбавлене певної правдоподібності. Так чи інакше, Суд надає ваги аргументу, що Уряд не стверджував і, тим паче, не довів, що до травня 1991 року, коли був складений технічний паспорт заявника, відповідні місцеві органи (колишнього) Шаумянського району вже справді були забезпечені новими печатками.

192. У підсумку Суд визнає, що наданий заявником технічний паспорт є *prima facie* доказом його права власності на будинок і земельну ділянку, подібним до доказів, які були прийняті Судом у багатьох попередніх справах (див. пункти 178-183 вище) та які переконливо не спростовані Урядом.

193. Суд також бере до уваги логічну послідовність доводів заявника, який із самого початку стверджував, що жив у селі Гулістан до своєї втечі у червні 1992 року і що мав там будинок і земельну ділянку. Він надав копію свого колишнього радянського паспорта та свого свідоцтва про шлюб, згідно з якими він народився в селі Гулістан у 1929 році і одружився там у 1955 році. Твердження заявника про те, яким чином він отримав земельну ділянку й дозвіл на будівництво будинку, а потім побудував його на початку 1960-х років з допомогою сусідів і друзів, підкріплені поясненнями цілого ряду осіб – членів його сім'ї та колишніх жителів села. Хоча Суд ураховує той факт, що йдеться про письмові пояснення, достовірність яких не перевіряли на перехресному допиті цих осіб, він зазначає, що їхні пояснення дуже детальні і можуть свідчити про те, що ці люди справді пережили події, про які вони повідомляють. Зважаючи на сплиव значного часу з моменту переміщення жителів села, Суд не надає вирішального значення тому факту, що ці пояснення не підтверджують одне одне у всіх деталях, як на це вказує Уряд.

194. Крім того, не менш важливим, на думку Суду, є й те, за яких обставин заявник був змушений покинути свою домівку, коли село зазнало військового нападу. Навряд чи дивно, що він не був не в змозі забрати із собою всі документи. Отже, беручи до уваги подані докази в їх сукупності, Суд визнає, що заявник достатньо обґрунтував своє твердження, що на момент своєї втечі із села Гулістан у червні 1992 року він мав у цьому селі будинок і земельну ділянку.

195. Нарешті, Суд звертається до посилання Уряду на те, що будинок, судячи з усього, був зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності 15 квітня 2002 року і що, відповідно, скарга заявника, у частині, що стосується будинку, не належить до компетенції Суду *ratione temporis*. Суд вже зазначив в ухвалі про прийнятність цієї справи, що залишається нез'ясованим, чи був будинок заявника вже зруйнований. Далі він зазначив, що на тій стадії розгляду справи має лише з'ясувати, чи можуть факти справи підпадати під його компетенцію *ratione temporis*, тоді як детальне дослідження фактів і юридичних питань справи має відкласти до розгляду справи по суті (див. згадану вище ухвалу у справі «Sargsyan проти Азербайджану», § 88). Керуючись своєю практикою, Суд вирішив, що відсутність у заявника доступу до свого майна і житла, про які він стверджує, а також до могил своїх родичів у Гулістані слід розглядати як триваючу ситуацію, яку Суд компетентний дослідити за період з 15 квітня 2002 року. Тому він відхилив заперечення, подане Урядом з посиланням на відсутність у Суду компетенції *ratione temporis* (див. там само, §§ 91-92). Однак, оскільки Суд відклав детальне дослідження фактів до розгляду справи по суті, він все ще має визначити, чи був будинок зруйнований ще до набрання

Конвенцією чинності і, відповідно, чи існує фактичне підґрунтя для заперечення Урядом про відсутність у Суду компетенції *ratione temporis* стосовно будинку. Якщо будинок був зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності, тоді справді це становитиме одномоментний акт, що не належить до компетенції Суду *ratione temporis* (див. ухвалу у справі «*Moldovan та інші і Rostaş та інші проти Румунії*», №№ 41138/98 і 64320/01, від 13 березня 2001 року).

196. Суд зазначає, що пояснення заявника, викладені в його заяві, щодо того, був чи ні його будинок зруйнований, були суперечливі (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», § 24). У відповідь на прохання Суду пояснити цю очевидну суперечність заявник пояснив, що певна плутанина між його будинком і будинком його батьків виникла після того, як його представник підготував заяву на підставі його письмового пояснення від 10 липня 2006 року, в якому він вжив фразу «моя мати залишилася в селі Гулістан, і наш будинок було зруйновано». Суд передусім зауважує, що зазначене пояснення було подане разом із заявою. Він погоджується, що конкретний контекст, в якому була вжита фраза «наш будинок», допускає можливість різних інтерпретацій і що відповідний запис у формулярі заяві, в якому згадується знищення будинку заявника, може бути результатом непорозуміння.

197. Беручи до уваги докази, які є в розпорядженні Суду, зокрема відеоматеріали на DVD-дисках, наданих обома сторонами та третьою стороною у справі (Урядом Вірменії), інші докази у справі, надані сторонами, а також висновок АААС, Суд зазначає, що з середини 1992 року село Гулістан залишається покинутим і більшість будинків у селі напівзруйновані, тобто зовнішні та внутрішні стіни будинків збереглися, тоді як дахи обвалилися. За відсутності незаперечних доказів про те, що будинок заявника був повністю зруйнований до набрання Конвенцією чинності, Суд виходить з презумпції, що будинок, хоча й серйозно пошкоджений, існує досі. Отже, немає фактичного підґрунтя для заперечення Урядом щодо компетенції Суду *ratione temporis*.

198. У підсумку Суд визнає, що заявник мав і досі має будинок і земельну ділянку в селі Гулістан, і відхиляє заперечення Урядом про те, що Суд не має компетенції *ratione temporis* розглядати скаргу стосовно будинку.

(ii) Чи поширюється стаття 1 Першого протоколу на права заявника

199. Далі Суд має визначити, чи мав заявник – і чи має досі – права власності, визнані за національним законодавством, і чи можна вважати ці права «майном» (*possessions*) за змістом статті 1 Першого протоколу.

200. Уряд пояснив, що згідно з відповідними законами Азербайджанської РСР, які були чинними на час переміщення заявника, громадяни не могли мати у приватній власності будинки чи земельні ділянки. Але їм дозволялося мати будинок в особистій власності. Крім того, передбачалася можливість надання громадянам земельних ділянок у постійне користування для таких потреб як ведення підсобного господарства й забезпечення житлом. Хоча Закон 1991 року про власність і Земельний кодекс 1992 року передбачали – і такі норми вперше були запроваджені цими нормативно-правовими актами – можливість передачі земельних ділянок, вже наданих громадянам, в їхню приватну власність, детально розроблені правові норми щодо приватизації виділених громадянам земельних ділянок разом з індивідуальними будинками, були запроваджені лише згодом – Законом 1996 року про земельну реформу.

201. Отже, Суд передусім зазначає, що в червні 1992 року, коли заявник покинув село Гулістан, ще не були прийняті відповідні правові норми про можливість приватизації фізичними особами прав, якими вони володіли раніше стосовно земельних ділянок, а також індивідуальних будинків. Не стверджується про те, що згодом заявник скористався такою можливістю. Оскільки права, набуті ним відповідно до старого законодавства, не були скасовані в результаті прийняття Закону 1991 року про власність і Земельного кодексу 1992 року, право на будинок і земельну ділянку, якими він володів на момент своєї втечі, має оцінюватися в контексті законів Азербайджанської РСР.

202. Суд зауважує, що згідно з цими законами, зокрема згідно зі статтею 13 Конституції 1978 року та статтею 10.3 Житлового кодексу 1983 року громадяни мали право мати в особистій власності житловий будинок. Особиста власність і право її спадкоємства охоронялися державою. Водночас вся земля була власністю держави. Передбачалася можливість надання громадянам земельних ділянок для конкретних цілей, таких як ведення підсобного господарства або будівництво індивідуального житла. У такому випадку громадянин мав «право користування» землею. Це також впливає зі статті 13 Конституції 1978 року та статті 4 Земельної кодексу. Хоча «право користування» землею передбачало, що особа, яка його отримала, була зобов'язана використовувати землю в тих цілях, для яких вона була надана, це право охоронялося законом. Уряд це не оспорує. Крім того, зазначене право могло успадковуватися.

203. Отже, немає сумніву в тому, що надані заявнику права на будинок і землю були охоронюваними правами, які виражали матеріально-економічний інтерес. З огляду на автономне значення статті 1 Першого протоколу право заявника мати будинок в особистій власності та його «право користування» земельною ділянкою становили «майно» за змістом цієї статті.

204. Уряд повідомив, що стосовно майна, покинутого вірменами, які виїхали з Азербайджану через конфлікт, жодних нормативно-правових актів прийнято не було. Він назвав один виняток, а саме Постанову 1991 року (див. пункт 83 вище), пояснивши, що зазначена постанова передбачає практику майнових обмінів між вірменами, які покидають Азербайджан, та азербайджанцями, що покидають Вірменію, Нагірний Карабах і прилеглі до нього райони. Водночас Уряд зауважив, що постанова не стосується майна заявника.

205. Таким чином, на момент свого переміщення з Гулістану в червні 1992 року заявник мав права на будинок і земельну ділянку, які становили майно за змістом статті 1 Першого протоколу. Ніщо не свідчить про те, що ці права були згодом – до чи після ратифікації Конвенції Азербайджаном – анульовані. Отже, майнові права заявника залишаються дійсними. Заявник, таким чином, має існуюче майно, і тому немає необхідності з'ясовувати, чи мав він також «законне сподівання» на перетворення своїх прав на право приватної власності відповідно до Закону 1991 року про власність.

В. Чи має місце триваюче порушення статті 1 Першого протоколу

1. Доводи сторін

а) Заявник

206. Заявник скаржився, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан, а також мати доступ до свого майна, контролювати його, користуватися і володіти ним або отримати відшкодування за його втрату становить триваюче порушення статті 1 Першого протоколу (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», § 149). Посилаючись на практику Суду стосовно північного Кіпру, він стверджував, що залишається законним власником свого майна в Гулістані, але позбавлений можливості ані повернутися, ані отримати відшкодування за втручання в його права.

207. Заявник стверджував, що з часу набрання Конвенцією чинності у 2002 році Уряд-відповідач так і не вжив конкретних заходів для відновлення прав таких біженців як він, зокрема не забезпечив його права на повернення до своєї домівки та землі або на отримання відшкодування. Він зауважив, що на необхідності забезпечення права біженців і переміщених осіб на добровільне повернення або на отримання відшкодування постійно наголошується в міжнародних документах, у тому числі в Мадридських базових принципах 2007 року, розроблених у рамках Мінського процесу ОБСЄ (див. пункт 26 вище), резолюціях Ради Безпеки ООН, рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи та Європейського парламенту.

208. Що стосується характеру та обсягу зобов'язань Уряду, то заявник запропонував Суду взяти до уваги відповідні міжнародні стандарти, зокрема *Принципи ООН з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб*, також відомі як «Принципи Пінейру» (*Pinheiro Principles*) (див. пункт 96 вище). На думку заявника, в Уряді є можливість здійснити цілий ряд заходів. Такі заходи можуть включати створення органу з питань документації щодо прав власності, а також запровадження механізмів, які надають біженцям і переміщеним особам можливість відновити законні права власності на майно, яким вони володіли до воєнних подій, і звернутися з позовом про відновлення свого володіння цим майном. Подальшим кроком може бути створення зони розмежування та укладення угоди про відведення військ сторін конфлікту від лінії припинення вогню, після чого може бути створено демілітаризовану зону під контролем міжнародного миротворчого контингенту. Тоді така зона може стати першою територією, на яку повертатимуться біженці. Заявник стверджував, що Уряд навіть не заявляв про те, що має намір вжити таких заходів.

б) Уряд-відповідач

209. Головний довід, наведений Урядом-відповідачем до винесення рішення про прийнятність справи, полягав у тому, що село Гулістан не перебуває під його ефективним контролем і, отже, Уряд не в змозі надати заявнику доступ до його майна і, відповідно, на Уряд не можна покладати відповідальність за стверджуване триваюче порушення (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», §§ 155).

210. На подальшій стадії провадження Уряд – дотримуючись своєї позиції про те, що стосовно села Гулістан він несе лише обмежену відповідальність за Конвенцією, оскільки не здійснює достатнього контролю над його територією – передусім заявив, що виконав решту своїх позитивних зобов'язань за статтею 1 Конвенції як у частині, що стосується вжиття заходів загального характеру, так і в тій, що стосується заходів індивідуального характеру. Уряд наголосив, що постійно виступає проти незаконної окупації Нагірного Карабаху та прилеглих до нього районів вірменськими військами. Водночас він намагається відновити контроль над цією територією, використовуючи для цього всі доступні дипломатичні засоби, зокрема беручи участь у мирних переговорах у рамках Мінської групи ОБСЄ. Співголови цієї групи регулярно проводять зустрічі з міністрами закордонних справ і президентами Вірменії та Азербайджану. Що стосується заходів індивідуального характеру, необхідних для вирішення ситуації з біженцями та внутрішньо переміщеними особами, то Уряд послався на Постанову 1991 року (див. пункт 83 вище), яка узаконила практику

приватних обмінів майном між азербайджанцями, що покидають Вірменію, Нагірний Карабах та прилеглі до нього райони, і вірменами, які покидають Азербайджан. Такий крок було зроблено з метою вирішення абсолютно виняткової надзвичайної ситуації, що виникла внаслідок масового потоку біженців і внутрішньо переміщених осіб. Однак, наскільки Уряду відомо, заявник не брав участі в такому обміні.

211. Альтернативним аргументом Уряду – на випадок встановлення Судом, що всю відповідальність за Конвенцією несе Уряд – було посилення на визнання Урядом того, що відмова заявнику в доступі до Гулістану може вважатися втручанням в його права за статтею 1 Першого протоколу Конвенції.

212. Уряд доводив, що відмова в наданні цивільним особам, якої б національності вони не були, доступу до села Гулістан обумовлена ситуацією з безпекою в цьому районі. Втручання у права заявника було законним і служило загальним інтересам. З цього приводу Уряд зазначив, що збройні сили Азербайджану, статус яких визначено Законом 1993 року про збройні сили Азербайджанської Республіки, відповідальні за охорону кордонів Азербайджану та забезпечення безпеки її населення. Доступ до села Гулістан, яке розташоване в районі воєнних дій, заборонений наказом міністра оборони, який є цілком таємним і тому не підлягає розголошенню Урядом. Правовою нормою, яка вповноважує міністра оборони видавати такі накази, слід вважати пункт 2(11) статті 7 Закону про оборону Азербайджанської Республіки. При виконанні своїх завдань, зазначених вище, збройні сили Азербайджану повинні дотримуватися положень Конвенції та норм міжнародного гуманітарного права. Таким чином, вони відповідають за зведення до мінімуму можливості заподіяння шкоди цивільним особам і з цією метою не допускають їхнього потрапляння на небезпечну територію. До того ж, допуск цивільних осіб на територію села може вважатися порушенням Азербайджаном свого зобов'язання із забезпечення захисту права на життя за статтею 2 Конвенції. Очевидним є те, що перебування на території Гулістану становить небезпеку, оскільки вона замінована і може стати місцем бойового зіткнення.

213. Крім того, Уряд послався на згадане вище рішення у справі *«Doğan та інші проти Туреччини»*, зауваживши, що у такого роду справах Суд зосереджує увагу на питаннях пропорційності втручання. Уряд доводив, що справа, яка розглядається, відрізняється від справи *«Doğan та інші проти Туреччини»*, в якій Суд констатував порушення статті 1 Першого протоколу та статті 8 Конвенції. Довід Уряду, по суті, полягає в тому, що заявник у справі, що розглядається, не є внутрішньо переміщеною особою. Він живе у Вірменії і, таким чином, перебуває під її юрисдикцію. Уряд-відповідач доклав значних зусиль

для задоволення потреб сотень тисяч внутрішньо переміщених осіб, забезпечивши їх, зокрема, житлом та цілим рядом соціальних послуг. Однак, ураховуючи той факт, що заявник живе у Вірменії, Уряд не в змозі надати йому якусь практичну допомогу.

е) Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

214. Уряд Вірменії погодився з доводами, наведеними заявником.

2. Оцінка Суду

215. Суд вважає за доцільне зробити кілька вступних зауважень. Як зазначено в ухвалі про прийнятність цієї справи (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», §§ 89-91) та викладено у наведених вище міркуваннях, визнання компетенції Суду *ratione temporis* ґрунтується на висновку про те, що заявник продовжує володіти дійсними правами власності на будинок і земельну ділянку в Гулістані (див. пункт 205 вище). Водночас переміщення заявника з Гулістану в червні 1992 року не належить до компетенції Суду *ratione temporis* (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», §§ 91). Таким чином, питання, яке слід дослідити в цій справі, полягає в тому, чи порушив Уряд-відповідач права заявника у ситуації, що склалася, яка є безпосереднім наслідком невіршеного конфлікту між Вірменією та Азербайджаном навколо Нагірного Карабаху.

216. З цього приводу Суд зауважує, що заявник є одним з сотень тисяч вірмен, які втекли з Азербайджану під час конфлікту, залишивши там своє майно і домівки. Наразі понад тисяча індивідуальних заяв, поданих особами, переміщеними під час конфлікту, перебувають на розгляді в Суді, і трохи більше половини з них спрямовані проти Вірменії, а решта – проти Азербайджану. Хоча порушені у справі питання підпадають під юрисдикцію Суду, як це визначено в статті 32 Конвенції, саме ці дві держави, залучені в конфлікт, зобов'язані знайти його політичне вирішення (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «*Kovačić та інші проти Словенії*», №№ 44574/98, 45133/98 і 48316/00, §§ 255-256, від 3 жовтня 2008 року; згадану вище ухвалу у справі «*Detoroulos та інші проти Туреччини*», § 85). Комплексне вирішення таких питань, як забезпечення повернення біженців до колишніх місць проживання, відновлення їхнього володіння своїм майном та/або виплата відшкодування, можливе лише у разі укладення мирної угоди. Слід зауважити, що перед вступом до Ради Європи Вірменія і Азербайджан взяли на себе зобов'язання вирішити нагірно-карабахський конфлікт мирними засобами (див. пункт 76 вище). Незважаючи на переговори, проведені в рамках Мінської групи ОБСЄ, перспективи політичного врегулювання конфлікту поки не проглядаються; тим часом минуло

вже понад двадцять років з моменту підписання у травні 1994 року угоди про припинення вогню і понад дванадцять років з моменту приєднання Азербайджану та Вірменії до Конвенції (15 і 26 квітня 2002 року відповідно). Зовсім нещодавно, у червні 2013 року, Президенти держав-співголів Мінської групи – Франції, Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки – висловили «глибокий жаль у зв'язку з тим, що під час переговорного процесу замість того, щоб спробувати знайти рішення, яке б враховувало взаємні інтереси, сторони продовжили домагатися односторонніх вигод» (див. пункт 28 вище). Суд не може не зважити на те, що зазначені вище зобов'язання, взяті при вступі до Ради Європи, досі залишаються невиконаними.

а) Застосовна норма статті 1 Першого протоколу

217. Суд повторює, що стаття 1 Першого протоколу містить три окремі норми. Перша норма, сформульована в першому реченні частини першої, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном. Друга норма, яка міститься в другому реченні частини першої цієї статті, стосується позбавлення особи її власності і встановлює для цього певні умови. Третя норма, зазначена в частині другій, визнає, що Договірні держави мають право, зокрема, здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів шляхом введення в дію таких законів, які вони вважають необхідними для цієї мети. Однак, хоча ці норми і є «окремими», вони пов'язані між собою. Друга і третя норми стосуються певних випадків втручання у право на мирне володіння майном і, отже, мають тлумачитись у світлі загального принципу, проголошеного в першій нормі (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справі «*Broniowski проти Польщі*» [ВП], № 31443/96, § 134, ECHR 2004-V).

218. Суд зважає на те, що сторони не надали зауважень щодо норми, застосовної до цієї справи. Він повторює свій висновок, що заявник не позбавлений своїх прав стосовно будинку і земельної ділянки в селі Гулістан. Отже, справа не пов'язана з позбавленням власності за змістом другого речення частини першої статті 1 Першого протоколу. Також не стверджується, що оскаржувана ситуація виникла внаслідок вжиття заходів, спрямованих на забезпечення контролю за користуванням майном. Тому Суд вважає, що ситуація, з приводу якої скаржиться заявник, має бути розглянута з точки зору першого речення частини першої зазначеної статті, оскільки йдеться про обмеження права заявника на мирне володіння своїм майном (див. згадане вище рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*», § 63; рішення у справі «*Kıncı проти Туреччини*», [ВП], № 25781/94, § 187, ECHR 2001-IV; згадане вище рішення у справі «*Doğan та інші проти Туреччини*», § 146).

в) Характер стверджуваного порушення

219. Основна мета статті 1 Першого протоколу – це захист особи від свавільного втручання з боку держави в її право на мирне володіння своїм майном. Водночас згідно зі статтею 1 Конвенції кожна Договірна держава «гарантує кожному, хто перебуває під [її] юрисдикцією, права та свободи, визначені в (...) [Конвенції]». Дотримання цього загального обов'язку може включати виконання позитивних зобов'язань, що випливають з необхідності забезпечення ефективного здійснення прав, гарантованих Конвенцією. У контексті статті 1 Першого протоколу ці позитивні зобов'язання можуть вимагати від держави вжити заходів, необхідних для захисту права власності (див. згадане вище рішення у справі «*Broniowski проти Польщі*», § 143; рішення у справі «*Sovtransavto-Холдинг проти України*» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), № 48553/99, § 96, ECHR 2002-VII).

220. Проте межі між позитивними і негативними зобов'язаннями держави за статтею 1 Першого протоколу точно визначити неможливо. Застосовувані принципи є, тим не менш, схожими. Незалежно від того, чи справа аналізується з точки зору позитивного зобов'язання держави, чи з точки зору втручання з боку органу державної влади, яке має бути обґрунтованим, застосовувані при цьому критерії, по суті не відрізняються один від одного. В обох контекстах слід урахувати необхідність забезпечення справедливого балансу між конкуруючими інтересами відповідної особи і суспільства в цілому. Необхідно зважити й на те, що цілі, згадані в цьому положенні можуть мати певне значення при визначенні того, чи забезпечено баланс між вимогами відповідних суспільних інтересів і основоположним правом заявника на власність. В обох контекстах держава користується певним полем розсуду при визначенні заходів, які необхідно вжити для забезпечення дотримання Конвенції (див. згадане вище рішення у справі «*Broniowski проти Польщі*», § 144).

221. Суд зазначає, що заявник скаржить на те, що позбавлений можливості доступу до свого майна в селі Гулістан і що Уряд-відповідач не надав йому відшкодування за втручання в його права. Таким чином, за своїм змістом скарга заявника стосується втручання в його права. Так само й Уряд – на випадок відхилення Судом аргументу Уряду, що Уряд несе лише обмежену відповідальність за статтею 1 Конвенції – розглядає скарги заявника як такі, що спрямовані проти втручання в його майнові права.

222. У цілому ряді аналогічних справ Суд вже розглядав скарги біженців і переміщених осіб на відсутність доступу до майна та можливості володіти ним як втручання в їхні права, гарантовані статтею 1 Першого протоколу (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*» (по суті), § 63; згадане вище рішення у справі «*Kıncı проти Туреччини*», § 187; згадане вище

рішення у справі «*Doğan ta inşii проти Туреччини*», § 143). У справі, що розглядається, Суд не вважає за доцільне дотримуватися такого підходу з причин, наведених нижче.

223. Ця справа відрізняється від справ, що стосуються північного Кіпру, в яких Уряд Туреччини було визнано таким, що несе відповідальність за відмову грекам-кіпріотам у доступі до свого майна на території «ТРПК», яка перебуває під ефективним контролем Уряду Туреччини в результаті окупації і створення підпорядкованої місцевої адміністрації. У тих справах втручання у права власності греків-кіпріотів на належне їм майно тісно пов'язане з фактом окупації і створенням «ТРПК» (див. згадане вище рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*», § 52-56; згадане вище рішення у справі «*Kinpr проти Туреччини*», § 75-80 і § 187). На відміну від цих справ, у справі, що розглядається, мова йде про дії або бездіяльність Уряду-відповідача на його власній міжнародно визнаній території.

224. Ця справа є першою, в якій Суд має ухвалити рішення по суті скарги, поданої проти держави, що втратила контроль над частиною своєї території у результаті війни та окупації, але, як стверджується у скарзі, несе відповідальність за відмову переміщеній особі в доступі до майна на території, що залишається під контролем держави. Аналогічними до справи, що розглядається, можна вважати лише справи, порушені за кількома заявами, поданими проти Республіки Кіпр турками-кіпріотами, які також заявили скарги з приводу відсутності у них доступу до свого майна та житла на території, що залишилася під контролем Уряду Республіки Кіпр. Але ці справи не дійшли до стадії розгляду по суті, оскільки були або вирішені шляхом дружнього врегулювання (див. ухвалу у справі «*Sofi проти Кіпру*», № 18163/04, від 14 січня 2010 року) або були визнані Судом неприйнятними з огляду на невичерпання засобів юридичного захисту, передбачених законодавством Республіки Кіпр стосовно покинутого майна (див., зокрема, згадану вище ухвалу у справі «*Niazi Kazali ta Hakan Kazali проти Кіпру*», §§ 152-153).

225. У згаданій вище справі «*Doğan ta inşii проти Туреччини*» селянам, виселеним із села в регіоні на південному сході Туреччини, де діяв надзвичайний стан у зв'язку з жорстокими зіткненнями між силами безпеки та бійцями РПК (Робочої партії Курдистану), органи влади відмовляли протягом близько дев'яти років у можливості повернутися до своїх домівок, мотивуючи свою відмову тим, що в селі та на його околицях мають місце терористичні акти (див. там само, §§ 142-143). Слід зазначити, що, хоча Суд проаналізував скаргу селян про відмову їм у доступі до свого майна в селі на предмет втручання в їхні права, він зрештою залишив відкритими питання про те, чи було законним втручання в їхнє право на мирне володіння майном і чи мало

воно легітимну мету, та зосередився на розгляді питання пропорційності (див. там само, §§ 147-149).

226. Беручи до уваги обставини цієї справи, Суд вважає за доцільне провести аналіз скарги заявника з тим, щоб визначити, чи виконав Уряд-відповідач свої позитивні зобов'язання за статтею 1 Першого протоколу. Отже, Суд зосередиться на розгляді питання про те, чи забезпечено справедливий баланс між вимогами суспільних інтересів і основоположним правом заявника на власність.

с) Чи дотримано справедливий баланс між вимогами суспільних інтересів і правом заявника на мирне володіння своїм майном

227. Транспонуючи принципи, розроблені у своїй прецедентній практиці, на обставини цієї справи, Суд визнає, що як при втручанні у право заявника на мирне володіння майном, так і при утриманні від дій має забезпечуватися справедливий баланс між необхідністю забезпечення безпеки, на що посилається Уряд, та необхідністю захисту основоположних прав заявника. Суд повторює, що вимога забезпечення такого балансу відображена у всій структурі статті 1 Першого протоколу. Зокрема, має забезпечуватися належне пропорційне співвідношення між використовуваними засобами та метою, яка має бути досягнута за допомогою заходів, вжитих державою, включаючи заходи з позбавлення осіб їхньої власності. Тому щоразу, коли йдеться про стверджуване порушення цієї статті, Суд повинен з'ясувати, чи змушена відповідна особа внаслідок дій або бездіяльності держави нести непропорційний і надмірний тягар (див. згадане вище рішення у справі «*Broniowski проти Польщі*», § 150, з додатковими посиланнями). При оцінці дотримання положень статті 1 Першого протоколу Суд має провести всебічний аналіз різних інтересів, про які йдеться, враховуючи те, що Конвенція покликана забезпечувати захист прав, які є «практичними та ефективними». Суд має за зовнішніми ознаками роздивитися й дослідити реалії ситуації, з приводу якої подано скаргу (див. там само, § 151).

228. Суд вважає, що скарга заявника порушує два питання: по-перше, чи зобов'язаний Уряд-відповідач надати йому доступ до свого будинку і земельної ділянки в Гулістані і, по-друге, чи зобов'язаний він вжити якихось інших заходів для захисту права власності заявника на майно та/або надати йому відшкодування за втрату можливості користуватися ним.

229. Що стосується питання доступу до майна заявника в Гулістані, то Суд зауважує, що через загальну ситуацію, що склалася внаслідок невіршеного конфлікту між Вірменією та Азербайджаном, для осіб, які опинилися у становищі заявника, дуже важко або навіть неможливо здійснити поїздки до Азербайджану і, тим паче, отримати доступ до

свого майна. Проте доводи сторін зосереджені на конкретній ситуації в Гулістані. Суд також зосередить свою увагу на аналізі цього питання.

230. Уряд стверджував, зокрема, що відмова в наданні цивільним особам доступу до села Гулістан обумовлена ситуацією з безпекою в цьому селі та на його околицях. Коротко згадуючи свої зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом, Уряд послався, головним чином, на інтереси оборони та національної безпеки та своє зобов'язання за статтею 2 Конвенції забезпечувати захист життя людей від небезпеки, яку становлять міни та воєнні дії.

231. Уряд не навів докладного пояснення щодо свого доводу про те, що відмова в наданні цивільним особам доступу до села Гулістан ґрунтується на нормах міжнародного гуманітарного права. Суд зауважує, що міжнародне гуманітарне право містить норми, які стосуються примусового переміщення осіб на окупованій території, але прямо не регулюють питання доступу переміщених осіб до житла та іншого майна. Стаття 49 Четвертої Женевської конвенції (див. пункт 95 вище) забороняє примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб у межах окупованої території чи за її межі і дозволяє евакуацію населення з певної території лише у випадку, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру; у такому випадку переміщені особи мають право на повернення відразу після припинення воєнних дій на відповідній території. Проте ці положення не застосовні у контексті цієї справи, оскільки стосуються лише окупованої території, тоді як село Гулістан знаходиться на міжнародно визнаній території Уряду-відповідача.

232. Натомість у цій справі актуальним є право переміщених осіб на добровільне та безпечне повернення до своїх домівок або до місць свого звичайного проживання негайно після зникнення обставин, які спричинили переміщення цих осіб – тобто право, яке вважається нормою міжнародного звичаєвого права й поширюється на всю територію, незалежно від того, чи вона «окупована», чи «власна» (норма 132 у «Дослідженні звичаєвого міжнародного гуманітарного права», проведеного Міжнародним комітетом Червоного Хреста – див. пункт 95 вище). Однак спірним, можливо, є питання про те, чи вже зникли обставини, які спричинили переміщення заявника. У підсумку Суд зауважує, що, судячи з усього, міжнародне гуманітарне право не дає можливості дати однозначну відповідь на питання, чи є відмова Уряду надати заявнику доступ до Гулістану обґрунтованою.

233. На підставі наявних доказів Суд встановив, що село Гулістан розташоване в районі воєнних дій. Принаймні, територія навколо нього замінована, а режим припинення вогню часто порушується. Не стверджується про те, що за період з дати набрання чинності Конвенцією і до сьогодні в цій ситуації відбулися якісь значні зміни, і

ознак таких змін немає. У будь-якому разі, немає ознак того, що ситуація покращилася. Наявні у Суду докази скоріше свідчать про зростання військової активності та випадки порушення режиму припинення вогню в цьому районі. Суд визнає, що відмова цивільним особам, у тому числі заявнику, в доступі до села Гулістан зумовлена необхідністю забезпечення безпеки, зокрема обмеження доступу до замінованих ділянок та захисту цивільного населення від небезпек, існуючих у таких районах (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «*Oruk проти Туреччини*», № 33647/04, §§ 58-67, від 4 лютого 2014 року, що стосується зобов'язання держави за статтею 2 Конвенції вживати належних заходів для захисту цивільного населення, яке проживає поблизу зон військового протистояння, від небезпеки, яку становлять боєприпаси, що не вибухнули). Наразі було б нереально очікувати від Уряду Азербайджану забезпечення для заявника доступу до його майна в селі Гулістан або відновлення його володіння своїм майном, не враховуючи той факт, що це село знаходиться в нестабільній у військовому відношенні зоні (див., *mutatis mutandis*, згадану вище ухвалу у справі «*Demoroulos та інші проти Туреччини*», § 112).

234. Проте Суд вважає, що держава зобов'язана, поки доступ до майна неможливий, вживати альтернативних заходів для забезпечення прав власності. У зв'язку з цим Суд посилається на справу «*Doğan та інші проти Туреччини*» про внутрішньо переміщених жителів сіл, в якій Суд детально проаналізував заходи, вжиті Урядом Туреччини з метою сприяння їхньому поверненню до своїх сіл або забезпечення таких осіб альтернативним житлом чи надання їм допомоги в інших формах (див. згадане вище рішення у справі «*Doğan та інші проти Туреччини*», §§ 153-156). Суд наголошує, що зобов'язання вживати альтернативних заходів не залежить від того, чи можна на державу покласти відповідальність за переміщення осіб, про яке йдеться. У справі «*Doğan та інші проти Туреччини*» Суд зазначив, що не в змозі визначити точну причину переміщення заявників і тому має обмежитися аналізом їхніх скарг з приводу відмови їм у доступі до свого майна (див. там само, § 143). Яких саме заходів необхідно вжити – це залежить від обставин самої справи.

235. Суд має з'ясувати, чи вжив Уряд заходів для захисту майнових прав заявника. Уряд послався, зокрема, на те, що бере участь у мирних переговорах. Він також привернув увагу до того, що має займатися задоволенням потреб величезної кількості внутрішньо переміщених осіб. Оскільки заявника вже немає в Азербайджані, Уряд-відповідач не в змозі надати йому якусь допомогу. Заявник, зі свого боку, стверджував, що Уряд не вжив заходів, які повинен був би вжити для захисту або відновлення майнових прав заявника, якби діяв відповідно

до міжнародних стандартів щодо реституції житла та майна внутрішньо переміщених осіб і біженців.

236. Що стосується посилання Уряду на його участь у мирних переговорах, то Суд зауважує, що право всіх внутрішньо переміщених осіб і біженців на повернення до колишніх місць проживання є одним з елементів Мадридських базових принципів 2007 року, які були розроблені у рамках Мінської групи ОБСЄ (див. пункт 26 вище) і лежать в основі мирних переговорів. Отже, постає питання: чи є участь Уряду в цих переговорах достатньою підставою вважати, що він виконує своє зобов'язання із забезпечення справедливого балансу між конкуруючими суспільними та індивідуальними інтересами. Суд може лише наголосити на важливості цих переговорів, але він вже зауважив, що вони тривають понад двадцять років після припинення вогню у травні 1994 року і понад дванадцять років після набрання Конвенцією чинності стосовно Азербайджану, тоді як якихось відчутних результатів досі не досягнуто.

237. Суд вважає, що лише той факт, що тривають мирні переговори, не звільнює Уряд від обов'язку вживати інших заходів, особливо коли переговори тривають так довго (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*», § 64; згадане вище рішення у справі «*Kıncı проти Туреччини*», § 188). У зв'язку з цим Суд посилається на Резолюцію 1708 (2010) «Вирішення питань, що стосуються майна біженців і переміщених осіб», прийняту Парламентською Асамблеєю Ради Європи, яка, спираючись на відповідні міжнародні стандарти, закликає держави-члени «гарантувати своєчасне та ефективне виправлення ситуацій, пов'язаних з втратою біженцями і внутрішньо переміщеними особами доступу до покинутого ними житла, землі й майна та втратою ними відповідних прав, незалежно від триваючих переговорів стосовно розв'язання збройних конфліктів чи статусу відповідної території» (див. пункт 98 вище).

238. При визначенні заходів, які Уряд-відповідач міг би й повинен вжити для забезпечення захисту майнових прав заявника, можна керуватися відповідними міжнародними стандартами, зокрема «Принципами Пінейру», підготовленими Організацією Об'єднаних Націй (див. пункт 96 вище), та згаданою вище резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи. На нинішньому етапі, і поки триває процес досягнення всеосяжної мирної угоди, особливо важливим заходом могло б бути створення механізму вирішення питань за зверненнями про відновлення прав власності, який має бути легкодоступним і таким, що передбачає процедури із застосуванням гнучких критеріїв доведення, які дозволяють заявнику та іншим особам в його становищі домогтися відновлення своїх майнових прав

та отримати відшкодування за втрату можливості здійснювати ці права.

239. Суд цілком усвідомлює, що Уряд-відповідач мусить надавати допомогу сотням тисяч внутрішньо переміщених осіб, а саме тим азербайджанцям, які були змушені покинути Вірменію, Нагірний Карабах і сім окупованих прилеглих до нього районів. Насправді, Уряд привернув увагу до того, що він доклав значних зусиль для забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом та іншими засобами до існування. Єдиний зазначений Урядом захід, який може мати практичну значущість для вирішення проблем вірменських біженців – це прийняття в 1991 році постанови, яка легалізувала практику майнових обмінів між фізичними особами. Навіть припускаючи, що такі майнові обміни можуть бути допустимими за Конвенцією, Суд зазначає, що заявник не брав участі в такому обміні.

240. Суд вважає, що, хоча необхідність вирішення потреб великої кількості переміщених осіб є важливим чинником, який підлягає врахуванню при забезпеченні зазначеного балансу, необхідність захисту цієї групи осіб не звільнює Уряд повністю від виконання своїх зобов'язань перед іншою групою, а саме перед вірменами, такими як заявник, що були змушені покинути свої домівки під час конфлікту. У зв'язку з цим Суд посилається на принцип недискримінації, закріплений у статті 3 згаданих вище «Принципів Пінейру». Нарешті, Суд зауважує, що зазначена ситуація зберігається протягом дуже тривалого періоду.

241. У підсумку Суд визнає, що неможливість для заявника мати доступ до свого майна в Гулістані без вжиття державою альтернативних заходів з відновлення його майнових прав або з надання йому відшкодування за втрату можливості здійснювати ці права становила й далі становить для нього надмірний тягар.

242. Отже, має місце триваюче порушення прав заявника, гарантованих статтею 1 Першого протоколу.

V. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

243. Заявник скаржився, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан і мати доступ до свого житла та могил своїх родичів становить триваюче порушення статті 8 Конвенції, яка передбачає таке:

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання

заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

А. Доводи сторін

1. Заявник

244. Заявник стверджував, що народився і виріс у селі Гулістан та жив там разом із сім'єю у своєму будинку з початку 1960-х років до червня 1992 року. Він послався на докази, подані на підтвердження його скарги за статтю 1 Першого протоколу. Крім того, він послався на копію свого колишнього радянського паспорта, що підтверджує той факт, що він народився в селі Гулістан у 1929 році, та на своє свідоцтво про шлюб, згідно з яким він одружився в Гулістані у 1955 році, і наголосив при цьому, що обидва документи подав ще при поданні заяви. Він також повідомив, що вже не в змозі надати повну копію свого колишнього радянського паспорта (включаючи сторінку зі штампом реєстрації місця проживання, яка засвідчувала те, що він жив у селі Гулістан), оскільки той паспорт був знищений у 2002 році, коли він отримав вірменський паспорт.

245. Заявник стверджував, що застосовність статті 8 залежить від існування «достатніх і безперервних зв'язків з конкретним місцем» або «конкретних і стійких зв'язків з відповідним майном» – тобто від критеріїв, які він виконав стосовно свого житла в Гулістані. Як впливає з практики Суду щодо північного Кіпру, його тривала вимушена відсутність не призвела до розриву цих зв'язків. Він додав, що цей висновок і, отже, застосовність статті 8 не залежать від питання про право власності на «житло», про яке йдеться. Стосовно могил своїх родичів він доводив, що відмова йому в доступі до них порушує його право, гарантоване статтею 8, на повагу до свого «приватного і сімейного життя». Він стверджував, що, на додаток до страждань через відсутність можливості відвідувати могили своїх родичів, він також страждає через побоювання щодо того, в якому вони стані.

246. У підсумку заявник наполягав, що відмова йому в доступі до свого житла або в наданні відшкодування, а також відмова в доступі до могил родичів та пов'язана з цим невизначеність щодо їхнього стану становлять триваючі порушення статті 8 Конвенції.

2. Уряд-відповідач

247. Уряд-відповідач стверджував, що заявник не надав достатніх доказів на доведення того факту, що він справді жив у селі Гулістан і мав там житло. Уряд пояснив, що система реєстрації місця проживання (система прописки), що існувала в СРСР, передбачала необхідність реєстрації кожної особи за місцем її проживання; про реєстрацію місця

проживання громадянина в його внутрішньому паспорті вносилися відмітка штампом реєстрації і відповідний запис робився в документах, що зберігалися в місцевих органах влади. У справі, що розглядається, відповідні архіви були знищені під час воєнних дій, а копія сторінок колишнього радянського паспорта заявника, яку він надав Суду, не містить штампа реєстрації.

248. Що стосується застосовності статті 8, то Уряд погодився з тим, що доступ до житла або до могил родичів охоплюється поняттями «житла» та «приватного життя» і, відповідно, підпадає під дію статті 8. Проте, посилаючись на згадану вище ухвалу у справі «*Demopoulos та інші проти Туреччини*» (§ 136), Уряд наполягав, що стаття 8 не застосовна у випадках, коли вже не існує «стійкого зв'язку» з відповідним майном. Уряд відстоював позицію, що навіть припускаючи, що заявник справді жив у селі Гулістан і мав там будинок, той будинок був зруйнований ще під час воєнних дій у 1992 році. Тому заявник вже не може заявляти, що має такий стійкий зв'язок з «житлом» у цьому селі.

249. Що стосується скарги заявника, яка стосується могил його родичів, то Уряд насамперед зауважив, що заявник поскаржився з приводу стверджуваного знищення вірменських могил в Азербайджані, але не надав при цьому достатніх доказів того, що в Гулістані є могили його родичів і що ці могили знищено. Отже, він не може вважати себе потерпілим від стверджуваного порушення статті 8 Конвенції. Якщо такі могили справді існували, вони, швидше за все, були знищені під час воєнних дій, тобто ще до набрання Конвенцією чинності, і тому ця частина скарги несумісна *ratione temporis*.

250. Уряд стверджував, що якщо Суд все-таки дійде висновку про застосовність статті 8, оскільки заявник має житло в Гулістані і там є могили його родичів, відповідальність за стверджуване втручання у права заявника не може бути покладена на Уряд. З огляду на ситуацію з безпекою в цьому районі Уряд просто не в змозі надати заявнику та будь-якій іншій цивільній особі доступ до Гулістану.

3. Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

251. Уряд Вірменії погодився з доводами, наведеними заявником. Він наголосив на незаперечності того факту, що заявник не має доступу до свого житла в Гулістані та до могил своїх родичів. Ураховуючи факти масового знищення вірменських кладовищ (наприклад, знищення стародавнього вірменського цвинтаря Джуги в Нахічеванському регіоні Азербайджану), засуджені міжнародною спільнотою, можна стверджувати, що заявник живе у стані незахищеності і тривоги з приводу могил своїх родичів.

В. Оцінка Суду

1. Чи застосовна стаття 8 Конвенції

252. Суд зауважує, що скарга заявника стосується двох аспектів: відсутності доступу до свого житла в Гулістані та відсутності доступу до могил своїх родичів. Що стосується скарги заявника з приводу могил його родичів, то Уряд заперечив, що у зв'язку з цим заявник має статус потерпілого. У своїй ухвалі про прийнятність Суд долучив це заперечення Уряду щодо наявності у заявника статусу потерпілого до суті справи (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», § 99).

253. Суд повторює, що згідно з його усталеною практикою «житло» є автономним поняттям, яке не залежить від класифікації у національному законодавстві. Відповідь на питання, чи є певне місце проживання «житлом», на яке поширюються гарантії статті 8 Конвенції, залежить від фактичних обставин справи, а саме від існування достатніх і безперервних зв'язків з конкретним місцем проживання (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «*Prokhorovich проти Росії*», § 36; рішення у справі «*Gillow проти Сполученого Королівства*», від 24 листопада 1986 року, § 46, серія А, № 109).

254. В аналогічних справах Суд визнав, що тривала вимушена відсутність не могла призвести до розриву зв'язків між переміщеною особою та її житлом (див. згадане вище рішення у справі «*Kinr проти Туреччини*», §§ 173-175; згадане вище рішення у справі «*Doğan та інші проти Туреччини*», §§ 159-160). Однак прецедентна практика Суду вимагає насамперед факту існування достатньо міцного зв'язку: Наприклад, у згаданому вище рішенні у справі «*Loizidou проти Туреччини*» (§ 66) Суд не погодився з тим, що земельна ділянка, на якій заявниця планувала побудувати будинок для проживання у ньому, становила «житло» за змістом статті 8 Конвенції. У згаданій вище ухвалі у справі «*Detoroulos та інші проти Туреччини*» (§§ 136-137) Суд не погодився з тим, що будинок, в якому колись проживала сім'я греків-кіпріотів міг також вважатися «житлом» для заявниці (дочки заявника), оскільки вона була ще дуже маленькою, коли сім'я була змушена покинути свою домівку.

255. Суд також повторює, що поняття «приватного життя» є широким і не піддається вичерпному визначенню. Воно, зокрема, охоплює право людини налагоджувати й розвивати стосунки з іншими людьми та зовнішнім світом (див., наприклад, рішення у справі «*Pretty проти Сполученого Королівства*», № 2346/02, § 61, ECHR 2002-III). Хоча зазначалося, що здійснення прав за статтею 8, у тому числі права на приватне та сімейне життя, має здебільшого стосунок до відносин між живими людьми, не виключається можливість поширення цих

понять на певні ситуації після смерті людини (див., зокрема, ухвалу у справі «*Jones проти Сполученого Королівства*», № 42639/04, від 13 вересня 2005 року, яка стосується відмови органів влади дозволити заявнику встановити на могилі своєї дочки надгробок з фотографією, та рішення у справі «*Elli Poluhas Dödsbo проти Швеції*», № 61564/00, § 24, ECHR 2006-I, яка стосується відмови органів влади дозволити заявниці перенести урну з прахом свого померлого чоловіка з одного кладовища на інше, а також рішення у справі «*Hadri-Vionnet проти Швейцарії*», № 55525/00, § 52, від 14 лютого 2008 року, яка стосується поховання мертворожденної дитини заявниці органами влади без надання їй можливості бути присутньою). У своєму нещодавньому рішенні Суд встановив, що відмова органів влади повернути тіла родичів заявників та розпорядження поховати їх без зазначення місця поховання, що позбавило заявників можливості дізнатися про місце їхнього поховання і потім відвідувати його, становило втручання в їхнє приватне і сімейне життя (див. рішення у справі «*Sabanchiyeva та інші проти Росії*», № 38450/05, §§ 122-123, ECHR 2013 (витяги)).

256. У справі, що розглядається, заявник надав докази (а саме – копію свого колишнього радянського паспорта та свого свідоцтва про шлюб), які підтверджують, що він народився в селі Гулістан у 1929 році та одружився там у 1955 році. Крім того, Суд визнав встановленим той факт, що заявник мав у Гулістані будинок, який, хоча й серйозно пошкоджений, існує досі (див. пункт 197 вище). Його твердження про те, що, побудувавши свій будинок на початку 1960-х років, він жив у ньому разом із сім'єю до своєї втечі у червні 1992 року, підтверджується цілим рядом показань свідків. Нарешті, на картах Гулістану, наданих сторонами у справі та Урядом Вірменії, видно, що в селі є кладовище. Оскільки заявник є уродженцем села Гулістан і в ньому проживало чимало його родичів, то заслуговує на довіру і твердження про те, що на сільському кладовищі є могили його покійних родичів.

257. Отже, Суд визнає, що заявник мав «житло» в селі Гулістан, яке він вимушено покинув у червні 1992 року. Суть його скарги полягає саме у тому, що з того часу він не в змозі повернутися до своєї домівки. За цих обставин його тривалу відсутність не можна вважати такою, що призвела до розриву його безперервного зв'язку зі своїм житлом. Суд також визнає встановленим той факт, що більшу частину свого життя заявник прожив у селі Гулістан і тому, найімовірніше, саме там сформувалася більшість його соціальних зв'язків. Отже, те, що він не в змозі повернутися до села, також позначається на його «приватному житті». Насамкінець Суд визнає, що за обставин цієї справи культурний і релігійний зв'язок заявника з могилами своїх покійних родичів у Гулістані може також охоплюватися поняттям «приватного і сімейного життя». Таким чином, відсутність у заявника

можливості повернутися до свого колишнього місця проживання негативно позначається на його праві на «приватне і сімейне життя» та «житло».

258. У підсумку Суд відхиляє заперечення Уряду щодо наявності у заявника статусу потерпілого, подане у зв'язку зі скаргами заявника з приводу могил його родичів, і вважає, що факти у справі підпадають під поняття «приватного і сімейного життя» та «житла». Отже, стаття 8 застосовна.

2. Чи має місце триваюче порушення статті 8 Конвенції

259. Суд посилається на наведені вище міркування, які спонукали Суд до висновку про триваюче порушення статті 1 Першого протоколу. Він встановив, що у зв'язку з ситуацією в Гулістані відмова заявнику та будь-якій іншій цивільній особі в доступі до села служила інтересам захисту цивільних осіб від небезпек, існуючих у цьому районі. Однак неможливість для заявника мати доступ до свого майна в Гулістані без вжиття державою альтернативних заходів з відновлення його майнових прав або з надання йому відшкодування за втрату можливості здійснювати ці права становила й далі становить для нього надмірний тягар.

260. Такі самі міркування застосовні й до скарги заявника за статтею 8 Конвенції. Неможливість для заявника мати доступ до свого житла та могил своїх родичів у Гулістані без вжиття державою заходів для вирішення питання про його права або для надання йому, принаймні, відшкодування за втрату можливості здійснювати свої права становила й далі становить для нього непропорційний тягар.

261. Отже, Суд доходить висновку, що має місце триваюче порушення прав заявника за статтею 8 Конвенції.

VI. СКАРГА ПРО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

262. Заявник скаржився на відсутність ефективних засобів юридичного захисту, якими б можна було скористатися у зв'язку з усіма зазначеними вище скаргами. Він послався на статтю 13 Конвенції, яка передбачає таке:

«Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

А. Доводи сторін

1. Заявник

263. Заявник послався, по-перше, на аргументи, наведені стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту. По-друге, він детальніше пояснив, що корисні висновки щодо вимог забезпечення ефективних засобів юридичного захисту в аналогічному контексті можна отримати з практики Суду стосовно майна греків-кіпріотів на півночі Кіпру.

264. В ухвалі, винесеній Судом у справі «*Xenides-Arestis проти Туреччини*» (№ 46347/99, від 14 березня 2005 року), Суд визнав, що засоби юридичного захисту, передбачені в «ТРПК» стосовно втрати доступу до майна і житла і можливості володіти ними, є неефективними з цілого ряду причин. У своїй ухвалі в наступній справі (див. згадану вище ухвалу «*Demopoulos та інші проти Туреччини*», §§ 104-129) Суд аналізував ефективність засобів юридичного захисту, які тим часом було змінено. Провівши детальний аналіз, Суд визнав, що звернення із заявою до Комісії з нерухомого майна було ефективним засобом юридичного захисту. Він зазначив, зокрема, таке: зазначена комісія, до складу якої входили два незалежних міжнародних експерти, функціонує вже чотири роки; вона вже завершила розгляд вісімдесяти п'яти заяв і ще близько трьохсот заяв перебувають на її розгляді; немає свідчень про те, що розгляд заяви може виявитися необґрунтовано тривалим; комісія вже виплатила значні кошти на відшкодування шкоди; можуть також розглядатися заяви про відшкодування моральної шкоди, у тому числі питання про втрату можливості користуватися житлом; у кількох випадках здійснено обмін майном; також передбачено право оскарження прийнятого рішення до суду. Як видно з ухвали у справі «*Demopoulos та інші проти Туреччини*», Суд вимагає наявності суттєвих доказів того, що засіб юридичного захисту, про який йдеться, є ефективним на практиці.

265. Інші приклади засобів юридичного захисту, які Суд визнав ефективними у певною мірою порівнянних ситуаціях, стосуються виселення селян зі своїх домівок на південному сході Туреччини (див. ухвалу у справі «*Icyer проти Туреччини*», № 18888/02, ECHR 2006-I).

266. Однак у справі, що розглядається, засоби юридичного захисту, про ефективність яких заявляє Уряд, не відповідають жодній з цих вимог.

2. Уряд-відповідач

267. Позиція Уряду, по суті, ґрунтується на доводах, наведених ним щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту. Уряд

наполягав, зокрема, що азербайджанське законодавство захищає як право власності на майно, так і право володіння ним і передбачає належні процедури, які доступні громадянам та іноземцям і дозволяють їм звернутися до судів з позовами у зв'язку зі збитками чи шкодою, завданими на території Азербайджану.

3. Уряд Вірменії (третья сторона у провадженні)

268. Уряд Вірменії підтримав наведені заявником доводи. Він підтвердив свою позицію, що в Азербайджані існує адміністративна практика перешкоджання вірменам, насильно вигнаним з країни, і взагалі будь-якій особі вірменського походження в поверненні до Азербайджану або навіть у відвідуванні цієї країни.

В. Оцінка Суду

269. Суд вже констатував триваючі порушення статті 1 Першого протоколу та статті 8 Конвенції. Отже, для цілей статті 13 Конвенції скарги заявника є «небезпідставними» (див., наприклад, згадане вище рішення у справі *Doğan та інші проти Туреччини*), §§ 163).

270. У скарзі заявника за цим пунктом значною мірою відображені ті самі чи подібні питання, які вже розглядалися в контексті заперечення щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту. Крім того, заявник стверджував, що у своїй практиці Суд указує на конкретні вимоги, яким, щоб бути ефективними, мають відповідати засоби юридичного захисту, призначені для використання біженцями чи переміщеними особами у разі порушення їхніх прав власності на майно та житло.

271. Суд повторює свій наведений вище висновок, що Уряд не виконав покладений на нього тягар доведення наявності засобу юридичного захисту, використання якого могло б забезпечити виправлення ситуації у зв'язку зі скаргами заявника, поданими з посиланням на Конвенцію, та мало б достатні шанси на успіх (див. пункт 119 вище).

272. Суд також зауважує, що його висновки за статтею 1 Першого протоколу та статтею 8, наведені вище, стосуються невиконання державою зобов'язання зі створення механізму, який дозволив би заявнику та іншим особам, що перебувають у порівнянному становищі, домогтися відновлення прав власності на своє майно й житло та отримати відшкодування за завдані збитки. Тому Суд вважає, що в цій справі простежується тісний зв'язок між констатованими порушеннями статті 1 Першого протоколу та статті 8 Конвенції, з одного боку, та вимогами статті 13 – з іншого.

273. У підсумку Суд визнає, що не існувало й далі не існує доступних і ефективних засобів юридичного захисту стосовно

порушення прав заявника, гарантованих статтею 1 Першого протоколу та статтею 8 Конвенції.

274. Отже, має місце триваюче порушення статті 13 Конвенції.

VII. СКАРГА ПРО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ

275. Нарешті, у зв'язку зі своїми скаргами, викладеними вище, заявник стверджував, що зазнав дискримінації за ознаками свого етнічного походження та релігійної приналежності. Він послався на статтю 14 Конвенції, яка передбачає таке:

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

A. Доводи сторін

1. Заявник

276. На думку заявника, дискримінаційне поводження з вірменами є основоположним аспектом справи. Він стверджував, що тільки етнічних вірмен азербайджанські військові примушували покинути своє майно й домівки під час нагірно-карабахського конфлікту. Вони досі не в змозі повернутися або скористатися ефективними засобами юридичного захисту. Внутрішньо переміщені азербайджанці отримують допомогу від Уряду, тоді як для вірмен, що перебувають у становищі заявника, взагалі нічого не зроблено.

2. Уряд-відповідач

277. Уряд заперечив твердження заявника про те, що той зазнав дискримінації за ознаками свого етнічного походження та релігійної приналежності. Що стосується повернення заявника до села Гулістан, то Уряд наполягав, що ситуація з безпекою в цьому районі виключає можливість присутності там цивільних осіб. Насамкінець Уряд заявив, що вже достатньою мірою продемонстрував свою політичну волю забезпечити таке врегулювання конфлікту, яке б дозволило всім біженцям та внутрішньо переміщеним особам повернутися до колишніх місць проживання.

3. Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

278. Уряд Вірменії погодився із заявником, наголосивши, що скаргу заявника слід розглядати на загальному тлі нагірно-карабахського конфлікту: тільки етнічні вірмени зазнали примусового

переміщення з Азербайджану, і відмова заявнику у праві на повернення також пов'язана з його етнічним походженням.

В. Оцінка Суду

279. Суд вважає, що скарги заявника за статтею 14 Конвенції є, по суті, такими самими, що вже були розглянуті Судом за статтею 1 Першого протоколу та статтями 8 і 13 Конвенції. Зважаючи на свої висновки про порушення цих статей, Суд визнає, що окремого питання за статтею 14 Конвенції не постає (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «*Kinr проти Туреччини*», § 199; рішення у справі «*Xenides-Arestis проти Туреччини*», № 46347/99, § 36, від 22 грудня 2005 року; згадане вище рішення у справі «*Catan та інші проти Молдови та Росії*», § 160).

VIII. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

280. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

281. Заявник вимагав, перш за все, реституції свого майна, у тому числі права на повернення до свого майна й житла в Гулістані. Він також висловив думку, що, можливо, було б доцільно, щоб Суд указав заходи загального характеру, які відповідно до статті 46 Конвенції має вжити Уряд. Заявник вимагав відшкодування матеріальної шкоди у загальному розмірі 374 814 євро. Він також вимагав відшкодування моральної шкоди у загальному розмірі 190 000 євро. Нарешті, він заявив вимогу про відшкодування судових та інших витрат, понесених у зв'язку з провадженням у Суді.

282. Уряд оспорив ці вимоги.

283. Беручи до уваги винятковий характер цієї справи, Суд вважає, що питання про застосування статті 41 не готове для вирішення. Отже, розгляд цього питання необхідно відкласти і призначити подальше провадження з належним урахуванням будь-якої угоди, що може бути досягнута між Урядом і заявником.

НА ЦИХ ПІДСТАВАХ СУД

1. *Відхиляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох попереднє заперечення Уряду-відповідача з посиланням на невичерпання національних засобів юридичного захисту;
2. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що оскаржувані питання належать до юрисдикції Азербайджанської Республіки і що постало питання про відповідальність Уряду-відповідача за Конвенцією, та *відхиляє* попереднє заперечення Уряду-відповідача про відсутність юрисдикції та відповідальності;
3. *Відхиляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох попереднє заперечення Уряду-відповідача про те, що Суд не має компетенції *ratione temporis* розглядати скарги заявника, які стосуються його будинку;
4. *Відхиляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох попереднє заперечення Уряду-відповідача про те, що заявник не має статусу потерпілого у зв'язку зі скаргою, яка стосується могил його родичів;
5. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що має місце триваюче порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції;
6. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що має місце триваюче порушення статті 8 Конвенції;
7. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що має місце триваюче порушення статті 13 Конвенції;
8. *Постановляє* шістнадцятьма голосами проти одного, що окремого питання за статтею 14 Конвенції не постає;
9. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що питання про застосування статті 41 не готове для вирішення; і тому
  - а) *відкладає* розгляд цього питання в цілому;
  - б) *запрошує* Уряд і заявника подати упродовж дванадцяти місяців з дати повідомлення цього рішення свої письмові зауваження з цього питання та, зокрема, повідомити Суд про будь-яку угоду, яку вони можуть укласти;
  - с) *відкладає* подальше провадження та *делегує* голові Суду повноваження призначити його за потреби.

Учинено англійською та французькою мовами й оголошено на відкритому засіданні у Палаці прав людини у Страсбурзі 16 червня 2015 року.

Майкл О'Бойл
Заступник секретаря

Дін Шпільманн
Голова

Відповідно до пункту 2 статті 45 Конвенції та пункту 2 правила 74 Регламенту Суду до цього рішення додано такі окремі думки:

- а) окрема думка судді Зіемеле, яка збігається з позицією більшості;
- б) окрема думка судді Юдківської, яка збігається з позицією більшості;
- в) окрема думка судді Гюлумян, яка частково не збігається з позицією більшості;
- г) окрема думка судді Гаджиева, яка не збігається з позицією більшості;
- д) окрема думка судді Пінто де Альбукерке, яка не збігається з позицією більшості.

D.S.
M.O'V.

Переклад окремих думок не здійснювався, але з цими думками, викладеними англійською і французькою мовами, можна ознайомитися, звернувшись до електронної бази рішень Європейського Суду з прав людини (HUDOC), в якій цими офіційними мовами оприлюднене рішення, до якого вони додані.

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2015.

Офіційними мовами Європейського суду з прав людини є англійська та французька мови. Цей переклад було замовлено за підтримки Цільового фонду «Права людини» Ради Європи (www.coe.int/humanrightstrustfund). Він не є зобов'язальним для Суду; також Суд не несе жодної відповідальності за його якість. Його можна завантажити з бази рішень Європейського суду з прав людини HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) або з будь-якої іншої бази даних, в якій він розміщений Судом. Його можна копіювати в некомерційних цілях за умови зазначення повної назви справи разом із вищенаведеним посиланням на авторське право та на Цільовий фонд «Права людини». З питань використання будь-якої частини цього перекладу в комерційних цілях слід звертатися за адресою: publishing@echr.coe.int.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015.

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.coe.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication and reference to the Human Rights Trust Fund. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2015.

Les langues officielles de la Cour européenne des droits de l'homme sont le français et l'anglais. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour, et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (<http://hudoc.echr.coe.int>), ou de toute autre base de données à laquelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de copyright ci-dessus ainsi que de la référence au Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante : publishing@echr.coe.int.

